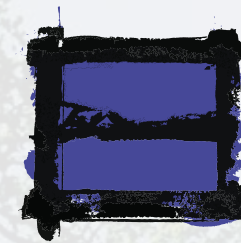

Agder Vitenskapsakademi
ÅRBOK 2024

AGDER
VITENSKAPSAKADEMI
AGDER ACADEMY
OF SCIENCES AND
LETTERS

ÅRBOK 2024

REDAKTØR:
Rolf Nossum

BILDEREDAKTØR OG PROSJEKTLEDER:
Olav Breen

© 2025 Agder Vitenskapsakademi og forfatterne.

TRYKK: Kai Hansen
FONT: Minion Pro Regular
PAPIR: G-Silk 130g

AGDER VITENSKAPSAKADEMI
Universitetsveien 10
4630 Kristiansand
www.agdervitenskapsakademi.no
post@agdervitenskapsakademi.no

GRAFISK DESIGN:
Artpilot AS, Odd Magne Myre

ISBN 978-82-694028-0-3 (Trykt)
ISBN 978-82-694028-1-0 (E-bok)

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven
eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorganisasjonen
for rettighetshavere til åndsverk.

Hennes Kongelige Høyhet Kronprinsesse Mette-Marit,
Agder Vitenskapsakademis høye beskytter.

Foto: Jørgen Bommæs / Det kongelige hof.

Forord

Du holder Agder Vitenskapsakademis årbok for 2024 i hånden, og den både likner og skiller seg ut fra sine forgjengere. Den likner tilstrekkelig til å gli pent inn i serien hvis du setter den i bokhylla ved siden av de forrige årenes utgaver, men den skiller seg ut fra de foregående både når det gjelder innholdet, den grafiske utformingen og produksjonsmåten. Styret har besluttet å utgi årboken på eget forlag som en prøveordning, og det har gitt rom for tettere samarbeid med den grafiske designeren og med trykkeriet enn tidligere. Lavere kostnader var også viktig for styret.

I 2024 har vi lansert en ny møteserie, med fellesnevneren «Vitenskaper i endring». Til hvert medlemsmøte inviterer vi en gruppe av aktive forskere i samme fagområde til å presentere det fagets utvikling de seneste tiårene. I denne årboken trykker vi 15 artikler basert på foredragene fra de fire første bøkene i denne serien, pluss en introduksjon til hvert fagområde. De vitenskapene som har vært behandlet i løpet av året, er Sykepleievitenskap, Lingvistikk og Religionsvitenskap. På Høytidsmøtet var temaet Veier inn i forskerfellesskapet, om rekruttering til forskning fra ulike sosiale grupper. Disse møtetemaene har vakt stor interesse, og vi har allerede mottatt en del forslag til nye temaer i denne serien. Vi håper på enda flere! Har du lyst til å presentere utviklingen i faget ditt på et medlemsmøte i akademiet, så ta kontakt!

Den betydelige engangsbevilgningen vi fikk fra Agder Fylkeskommune i 2023 tillater, sammen med det årlige driftstilskuddet fra Universitetet i Agder og støtten til prisutdelinger fra Sørlandets Kompetansefond, en nøkternt dimensjonert virksomhet i Agder Vitenskapsakademi på kort sikt. Imidlertid fortsetter kampanjen for å oppnå en mer robust og langsiktig finansiering, aller helst over statsbudsjettet, for fullt. Kjenner du en stortingsrepresentant, så legg inn et godt ord for Agder Vitenskapsakademi! Mer om økonomien og virksomheten i året som gikk finner du i styrets årsmelding, som står i siste del av boken. Sett deg til rette i godstolen, og bla videre!

Rolf Nossu, akademisekretær.

Innhold

- S 7 Portrett av HKH Kronprinsesse Mette-Marit
- S 8 Rolf Nossu: Forord
- S 9 Innholdsfortegnelse

Vintermøte – Sykepleievitenskap i endring

- S 14 Gudrun Elin Rohde: Sykepleievitenskap i endring – Introduksjon
- S 16 Elin Thygesen: Kampen om teorigrunnlaget
- S 24 Anders Johan Wickstrøm Andersen: Vitenskapen om å pleie syke
- S 38 Gudrun Elin Rohde: Vitenskap og forskning med et klinisk og pasientnært perspektiv

Vårmøte – Lingvistikk i endring

- S 48 Gro-Renée Rambø: Språkvitenskap i endring – Introduksjon
- S 56 Espen Johan Klævik-Pettersen: Hva er historisk lingvistikk?
- S 64 Gro-Renée Rambø: Språksosiologi og den flerspråklige vendingen: fra preskriptiv til deskriptiv, autonom til integrert, enhetlig (?) til mangfoldig avgrensning av «språk»
- S 78 Michael Albrecht: Psykolingvistikk: Konseptuelle og teknologiske fremskritt og deres effekt på eksperimentell språkforskning
- S 86 Gunhild Kvåle: Språkvitenskap og meningsskaping - fra språk via multimodalitet til medieteknologi

Sommermøte – Nyere religionsforskning

- S 96 Rolf Nossu: Religionsvitenskap i endring – Introduksjon
- S 98 Tor Vegge: Nytestamentfaget i academia.
- S 108 Nils Hallvard Korsvoll: Historia har også mangfold! Historisk innhold i KRLE-faget etter fagfornyninga.
- S 118 Morten Beckman: Bibelovertsettelse etter sensitivitetslesning og sensur.
- S 124 Levi Eidhamar: Nyere livssynsforskning.
- S 132 Ida Marie Høeg: Religion og samfunn. Dagsaktuelle problemstillinger i religionssosiologisk forskning.

Høytidsmøte – Veier inn i forskerfellesskapet

- S 140 May-Brith Ohman Nielsen: Veier inn i forskerfellesskapet – Introduksjon
- S 144 Terje Lohndal: Akademias forunderlige verden
– Noen refleksjoner fra en klassereise
- S 148 Svenn-Erik Mamelund: Fars tale – Akademia, en felle for arbeiderklassens barn
- S 154 May-Linda Magnussen: Mangfold i akademia – Innspill fra et forskningsprosjekt ved Universitetet i Agder

Årsfest - Forskningspriser og nye medlemmer i akademiet

- S 160 Fotografer fra årsfesten
- S 162 Sørlandets kompetansefonds forskningspris for 2024
– utdrag av juryens begrunnelse og takketale fra Kjetil Hals
- S 164 Sørlandets kompetansefonds pris for populærvitenskapelig formidling for 2024 – utdrag av juryens begrunnelse og takketale fra Bjarne Markussen
- S 166 Agder Vitenskapsakademis pris for yngre forskere for 2024 – utdrag av juryens begrunnelse og takketale fra Leona Chandra Kruse
- S 168 Nye medlemmer i Agder Vitenskapsakademi i 2024
- S 170 Hilsen fra de nye medlemmene – Sissel Undheim
- S 173 Hilsen fra Kgl. Fysiografiska Sällskapet i Lund – Lena Ambjörn
- S 174 Takk for maten-tale – Jan Kløvstad

To nye æresmedlemmer

- S 180 Marit Aamodt Nielsens tale
- S 182 Jan Kløvstads tale

Minneord

- S 186 Kort om AVAs praksis angående minneord
- S 188 Minneord om Peter Young ved Annabelle Despard
- S 192 Minneord om Åsvald Lima ved Olav Dovland
- S 196 Minneord om Leonard Rickhard ved Jan Vincents Johannessen

Rapporter, matrikkel og statutter

- S 202 Årsmelding for 2024
- S 204 Poznan Chapter of Agder Academy of Sciences and Letters – årsmelding for 2024
- S 206 Matrikkel
- S 217 Statutter for Agder Vitenskapsakademi
- S 218 Statutter for priser

VINTERMØTE

– Sykepleievitenskap i endring

Gudrun Elin Rohde

Sykepleievitenskap i endring
– Introduksjon

Elin Thygesen

Kampen om teorigrunnlaget
– den norske amerikalinjen og veien tilbake

Anders Johan Wickstrøm Andersen

Vitenskapen om å pleie syke
– fra forestillinger om kvasivitenskapelig støv til et helhetlig kunnskapsgrunnlag for omsorg og faglig forsvarlig helsehjelp til mennesker i sårbare livssituasjoner

Gudrun Elin Rohde

Vitenskap og forskning med et
klinisk og pasientnært perspektiv

Sykepleievitenskap i endring

- Introduksjon

Gudrun Elin Rohde¹

I Agder Vitenskapsakademis møteserie om «Vitenskaper i endring» er sykepleievitenskapen først ute, og det er vi stolte av. Vi er jo en relativt ny vitenskapsgren. Tradisjonelt kan det vel sies at vi har kjempet for å få anerkjennelse som egen vitenskap, men at vi nå er trygt etablert som en egen akademisk gren med sin egen forskningstradisjon. Det er derfor provoserende [2] når forsknings- og høyere utdanningsminister Oddmund Hoel uttaler til Khrono i et intervju om Stortingsmelding 19 (2023-2024):

«Akademiseringen av profesjonsutdanningene (i denne sammenheng sykepleie, red.anm.) har fått for stor plass på bekostning av erfaringskunnskap. Nå skal vi opp av denne grøfta.» [1]

I presentasjonene våre vil vi fokusere på hvordan sykepleievitenskapen har endret seg over tid. Den bygger på et helhetlig kunnskapsgrunnlag for å yte helsehjelp til mennesker i sårbare situasjoner. Grunnleggeren av den moderne sykepleien, Florence Nightingale, var sentral for etableringen av kunnskapsfeltet. I vårt land har Norsk sykepleierforbund vært sentral i utviklingen av faget, i utdanningen og forskningen. Vitenskapsfeltet har vokst frem som en profesjon basert på spesifikk kunnskap og ferdigheter, og et vitensfelt som alltid er knyttet til sykepleiens grunnvilkår.

Utviklingen av sykepleiefaget (og teorien) har i hovedsak fulgt to retninger; for det første den amerikanskinspirerte retningen som var erstatningsorientert og opptatt av praktisk bruk av sykepleieteori [3], og for det andre retningen som var omsorgs- og lindringsorientert og opptatt av det som ble kalt for 'betingelsesløs eller resultatløs omsorg' [4], i sterk motsetning til den erstatningsorienterte retningen. I dagens utdanning er de gamle sykepleieteoriene mer eller mindre fraværende, og det er et mangfold av teoretiske og metodiske tilnærminger. Faget er trygt forankret som profesjon og vitenskapelig disiplin.

Sykepleievitenskapen er bruker-, pasient- og praksisnær, den er tverrfaglig og tverrprofesjonell. Den har en biopsykososial og holistisk tilnærming. Vi ser på hvordan sentrale og førende begreper henger sammen og påvirker hverandre. Vi driver klinisk forskning og forskning på sårbare grupper, gjerne i tverrfaglige team. Vi fokuserer på forebygging, behandling og omsorg.

Referanser

1. Larsen H; Tønnessen E: Profesjonsmelding og nye opptaksregler. <https://www.khrono.no/profesjonsmelding-og-nye-opptaksregler-kommer-5-april/859124> (avlest 19.12.2024).

2. Andenæs, R; Andersen, MH; Haraldstad, K; Helseth, S; Rohde, G; Rokne, B; Wahl, AK: Går vi nå baklengs inn i fremtiden, minister Hoel? <https://www.dagensmedisin.no/helsepolitikk-og-helseokonomi-jobb-og-utdanning-sykepleier/gar-vi-na-baklengs-inn-i-fremtiden-minister-hoel/628733> (avlest 19.12.2024).

3. Henderson V: The Nature of Nursing - A Definition and its Implications for Practice, Research, and Education. New York: National League for Nursing Press. 1991.

4. Martinsen K: Omsorg, sykepleie og medisin. Oslo: TANO, 1989.

¹ Professor i helsevitenskap ved Universitetet i Agder. gudrun.e.rohde@uia.no

Kampen om teorigrunnlaget

– den norske amerikalinjen og veien tilbake

Elin Thygesen¹

Jeg tok min utdanning ved Kristiansand sykepleierskole i perioden 1984 til 1987. Det vil si at jeg ble utdannet midt i en viktig brytningstid for sykepleiefaget. For eksempel, i 1986 overtok staten ansvaret for de offentlige sykepleieutdanningene og skolene ble innlemmet i det regionale høgskolesystemet. Dette var et av flere steg i retning av profesjonaliseringen av sykepleiefaget.

I dette innlegget ønsker jeg, med utgangspunkt i mine erfaringer som student og nyutdannet sykepleier, og etter hvert som lærer, å fortelle om noe av bakgrunnen for profesjonaliseringen av sykepleiefaget og da med fokus på diskusjonen rundt innføring og bruk av teori i sykepleiefaget på 1980-90 tallet.

Men først må jeg gi noen bakgrunnsopplysninger for å tegne et bilde av konteksten denne utviklingen foregikk i.

Bakgrunn

Sykepleie som fag har hatt varierende status gjennom tidene. Jeg kan fort nevne at selv om den første norske sykepleierutdanningen ble etablert i 1868, var det spesielt fra begynnelsen av 1900-tallet at faget fikk et oppsving. Det var delvis fordi store fremskritt innen medisin bidro til et økt behov for kvalifiserte pleiere, men også på grunn av en landsomfattende religiøs vekkelser som fremhevet verdier som nestekjærighet og barmhjertighet som bidro til at sykepleiegleirningen ble sett på som et kall.

Styrkingen av utdanningen og etableringen av Norsk sykepleierforbund var startskuddet for teoriutviklingen av sykepleiefaget. Norsk sykepleierforbund (NSF) ble stiftet i 1912. Sykepleierforbundet var opptatt av kvalitet i utdanning. Dets viktigste kampsak var å få til en enhetlig sykepleierutdanning på tre år sammen med en ordning med offentlig autorisasjon av sykepleiere. En 3-årig utdanning ble lenge motarbeidet blant annet av legeforeningen som ønsket en kortere utdanning for å få rask tilgang til arbeidskraft. Først i 1949 ble loven om utdanning og autorisasjon av sykepleiere vedtatt - en viktig milepæl for sykepleiefaget.

I Norge begynte arbeidet med å utvikle egne sykepleieteorier på 1950-tallet. Frem til da hadde opplæringen av sykepleiere vært sterkt preget av praktisk opplæring i et

¹ Professor ved Institutt for helse- og sykepleievitenskap ved Universitetet i Agder. elin.thygesen@uia.no

mester-læringsystem med utgangspunkt i medisinsk behandlingssideologi og med søkelys på karakterdannelse. Hensikten med sykepleieteoriene var å fremheve det særegne ved sykepleieryrket. Utover 60-tallet skjøt teoriutviklingen fart og det ble behov for å utdanne egne lærere i faget. Derfor ble Norges sykepleierhøyskole etablert i 1965.

Utover 70-tallet, og parallelt med den pågående teoriutviklingen, ble en del av holdningene som hadde preget sykepleieryrket i alle år, som oppofrelse, forsakelse og kall, kritisert. Dette var en tid da kvinnekampen stod sentralt, noe som nok bidro til å forsterke kritikken mot de tradisjonelle kvinneidealene som hadde preget sykepleierutdanningen. Man mente at disse idealene bidro til å holde lønnen og statusen nede og mange ble også opptatt av å kjempe for bedre studie- og arbeidsvilkår.

Fra begynnelsen av 1980-tallet ble det stilt krav til examen artium for opptak til sykepleierutdanning, og fra midten av 80-tallet, altså midt i min utdanning, ble utdanningen innlemmet i høyskolesystemet. Flere samfunnsengasjerte studenter og innføringen av samfunnsfag i utdanningen bidro også til et press mot det som ble oppfattet som gammeldagse og utdaterte holdninger.

I løpet av 80-tallet ble det også utarbeidet en egen rammeplan og et eget rammeverk for utdanningen, hvor nye begreper og sykepleieteorier og -modeller fikk en sentral plass. Det var primært to begrunnelser for å utvikle egne sykepleieteorier. Den ene var å danne et eget kunnskapsgrunnlag for å avgrense sykepleien fra medisinen. Den andre var at faget måtte bevege seg bort fra 'synsing'. Sykepleie skulle være en egen vitenskapelig disiplin med basis i egne begreper og teorier.

Hvor kom så inspirasjonen til teoriutviklingen fra? Som antydning i tittelen på dette innlegget ble sykepleiefaget tidlig påvirket av amerikansk tenkning. Det vil jeg fortelle litt mer om her.

'Den norske amerikalinjen'

Etter at sykepleierloven (Loven om utdanning og autorisasjon av sykepleiere) ble vedtatt i 1949, fortsatte Sykepleierforbundet sitt arbeid med å styrke sykepleiefaget. En måte å gjøre det på var gjennom tildeling av stipendmidler til sykepleiere som ville ta universitetsgrader på amerikanske utdanningsinstitusjoner. Samtidig ble det stilt krav om at stipendmottakeren forpliktet seg til å søke stilling ved Norges Sykepleierhøyskole etter endt utdanning.

Det er herfra uttrykket 'Den norske amerikalinjen' stammer. Sykepleierne som hadde videreutdanning fra amerikanske universiteter, ble en innflytelsesrik kunnskapselite som hadde stor innflytelse på den videre utviklingen av sykepleiefaget i Norge.

Disse sykepleierne tok med seg amerikansk sykepleielitteratur til Norge og oversatte den til norsk. Intensjonen var å bygge opp sykepleiefaget som en egen disiplin og

profesjon. Et arbeid med å klarlegge sykepleiefagets idegrunnlag ble iverksatt, slik at faget kunne avgrenses mot andre yrkesgrupper, og da spesielt legeyrket. Det var, som nevnt, behov for å ha et eget begrepsmessig rammeverk, og det var mye diskusjon om hvilke begreper som best kunne beskrive hva som er essensen i utøvelse av sykepleie. De første teoriene var i hovedsak naturvitenskapelig orientert. Det var viktig å møte de vitenskapelige kriteriene som var akseptert i andre fagområder som man sammenliknet seg med, som medisin og psykologi. Teoriene skulle beskrive sykepleiefagets særegne kjennetegn og funksjon. Utover 80-tallet ble det ved de enkelte skolene lagt ned et stort arbeid med å utarbeide fagplaner hvor sykepleieteorier og modeller fikk en sentral plass. Det ble også arbeidet mye med videreutvikling av teoriene. Dette preget også min utdanning. Sentrale og store spørsmål som møtte meg da jeg satt på skolebenken var: «Hva er egentlig sykepleie? Hva er en profesjon?»

Et eksempel på en av teoriene som hadde en sentral plass under min utdanning var teorien om sykepleie og grunnleggende behov, utviklet av den amerikanske sykepleieteoretikeren Virginia Henderson (1897-1996). Virginia Henderson er kjent for en av de første definisjonene av hva som er sykepleierens særegne funksjon: «... å hjelpe individet, sykt eller friskt, i utførelsen av de gjøremål som bidrar til god helse eller helbredelse (eller til en fredfull død), noe han/hun ville ha gjort uten hjelp dersom han/hun hadde hatt tilstrekkelige krefter, vilje og kunnskaper». Ifølge Henderson var en viktig del av sykepleierens oppgaver å identifisere og avhjelpe pasientens grunnleggende behov. I tillegg til de fysiske behov, ble også psykiske, sosiale og eksistensielle behov omfattet av teorien hennes. I sykepleierutdanningene ble både lærebøker og undervisning bygd opp rundt beskrivelse av de grunnleggende behovene.

En annen viktig teori, utviklet av en annen amerikaner, Dorothea Orem (1914-2007), handlet om egenomsorg. Hun beskrev hvordan mennesker eller familier ivaretar helse og grunnleggende behov som en del av hverdagslivet og hvordan de kan delta i sin egen omsorg når de er syke. Bygd på hennes teori lærte vi at sykepleiens primære oppgave var å kompensere for pasientenes sviktende egenomsorg. Videre, basert på arbeidet til Ida Jean Orlando (1926-2007), ble vi lært opp i en systematisk problemløsende tenkemåte som skulle brukes i praksis – det vi kaller for sykepleieprosessen – som er en beskrivelse av sykepleiernes problemløsende arbeidsmetode. Prosessen består av stegene 1) datainnsamling, 2) problemformulering, 3) formulering av sykepleietiltak, 4) iverksetting av planen og 5) evaluering og justering. I utdanningen ble det å skrive pleieplaner basert på trinnene i sykepleieprosessen et viktig pedagogisk virkemiddel. Utgangspunktet for problemløsningen var hele tiden den sviktende egenomsorgsevnen hos pasienten. Hendersons kategorisering av grunnleggende behov dannet grunnlaget for kartleggingen av pasientens helsestatus og vurderingen av sykepleietiltak. Mye av denne måten å jobbe på ser vi fremdeles i dagens utdanning.

I min tid var det også mye søkelys på hvordan vi kunne overføre den teoretiske kunnskapen til praksis, for eksempel hadde vi innleveringsoppgaver hvor vi måt-

te skrive såkalte pedagogiske pleieplaner der vi også skulle begrunne foreslåtte tiltak med utgangspunkt i teori. Mitt minne fra denne tiden er at teoriene fremsto som ganske ubegripelige. Kanskje en grunn til det var at teoriene var utviklet med utgangspunkt i en amerikansk kontekst med bruk av en del begreper som ikke var like lette å overføre til vår daglige praksis i Norge. En annen grunn kan være at vi også manglet et vitenskapsteoretisk grunnlag for å forstå hensikten med teoriene.

Nå har jeg sagt mye om amerikalinjen, men hva var egentlig 'veien tilbake'?

Veien tilbake

Etter hvert, og delvis parallelt med arbeidet med å bygge opp sykepleiefaget som en egen disiplin, ble den amerikanskinspirerte, naturvitenskapelige orienteringen kraftig kritisert.

Kritikken ble rettet mot en positivistisk orientering der man prøvde å plassere samfunnsvitenskap inn i en naturvitenskapelig ramme. Kjente kritikere var sykepleier og filosof Kari Martinsen (1943-), Herdis Alvsvåg (1952-) som også var sykepleier, og Kari Wærness (1939-) som var sosiolog, alle med base på Universitetet i Bergen.

Spesielt husker jeg at bruken av egenomsorgsbegrepet utløste en heftig debatt om begrepets innhold i sykepleiesammenheng, om sykepleiens verdigrunnlag, og om hvilke pasientgrupper sykepleierne skulle prioritere. Svært forenklet gikk diskusjonen ut på om egenomsorgsbegrepet ville føre til at sykepleierne i større grad konsentrerte seg om pasienter med en midlertidig sviktende egenomsorg – de såkalte 'syk/frisk' pasientene – og dermed sviktet de pasientgruppene som var kronisk syke og sterkt hjelpetrequende – de såkalt 'syk/syk' pasientene, eller det som også ble kalt for 'resultatløs sykepleie' eller 'betingelseløs sykepleie'.

Kritikken mot 'amerikalinjen' og profesjonaliseringen av sykepleiefaget var også noe vi ble presentert for under min utdanning, men den fikk ikke særlig betydning for hvordan utdanningen ble bygd opp. I årene etter at jeg var ferdig utdannet, på 90-tallet, fikk imidlertid denne kritikken større plass, blant annet gjennom introduksjonen av omsorgsfilosofien og omsorgsteoriene som kom som et motsvar til de gamle, amerikanske sykepleieteoriene.

Flere av de sentrale omsorgsteoriene bygde på tenkningen til den danske filosofen Knud Løgstrup (1905-1981) og introduserte omsorg som det essensielle i alle menneskers liv, også i sykepleiefaget. Utgangspunktet for omsorgsfilosofien var at mennesket ikke kan sees isolert fra omgivelsene og at det eksisterer en grunnleggende avhengighet mellom mennesker hvor 'omsorg' er hvordan vi forholder oss til hverandre. Ifølge Løgstrup kjennetegnes relasjoner ved at det utgår en etisk appell om å bli møtt fra et menneske til et annet – en 'etisk fordring'. I sykepleiesammen-

heng er det sykepleierens ansvar å svare på pasientens appell om hjelp med omsorg. Et sentralt poeng var at omsorgen må ta utgangspunkt i at opplevelsen av helse er subjektiv og individuell. Omsorgsteoriene var opptatt av vitenskapsfilosofi og bidro også til en økt aksept for alternative teorier og for ulike typer forskning – som, for eksempel, bruk av kvalitative metoder. Omsorgstenkningen fikk etter hvert også fotfeste i Amerika, blant annet gjennom arbeidene til Jean Watson (1940-), Patricia Benner (1942-) og Judit Wrubel (1942-).

Kritikken av egenomsorgsbegrepet og introduksjonen av omsorgsteoriene fikk etter hvert sterkt feste, spesielt her i Skandinavia, og bidro til at sykepleietenkningen tok en annen retning her enn i en del andre land. Det ble inngangen til en økt vekt på praksis og praksisnær forskning og at den pedagogiske tilnærmingen i utdanningen igjen hentet inspirasjon fra mester-lærling-systemet.

Omsorgsteoretikerne var sterkt kritiske til akademiseringen av sykepleiefaget. Spørsmål som ble stilt var: Blir omsorgen borte i teknisk utviklet pleie og behandling? Er sykepleierne blitt administratorer som må overlate pleien og omsorgen til andre yrkesgrupper?

Kritikerne, anført av Kari Martinsen, var opptatt av at sykepleie er en moralsk praksis. Martinsen mente at i iveren etter å profesjonalisere sykepleiefaget hadde yrket blitt «avfeminisert» hvor hun ønsket å gjeninnføre «sykepleieren som den allestedsnærværende mor». Andre igjen kritiserte denne tenkningen da det ble tolket som et tilbakeskritt ved at man gikk tilbake til forståelsen av yrket som et kall. Fremhevingen av tradisjonelle omsorgsverdier ble kommentert av Runar Bakken (1952-2024): «Det paradoksale er at når Moderen ligger for døden, når den selvfølgelig alliansen mellom Moderen som kvinnefigur og sykepleie som fag brytes i vår tid, får vi filosofien om henne» (Modermordet 2002). Det ble også stilt spørsmål om omsorgstenkningen hadde gått for langt. Kristin Heggen (1954-) skrev i tidsskriftet Sykepleien: «Er de aktuelle stikkord blitt innlevelse, innføring, empati og holisme? Er sykepleie en særlig form for velutviklet menneskelighet? Hva kan årsaken til 'varmebølgen' i faget være? Kommer den pasienter og sykepleiere til gode?» (Sykepleien, 2000). Mange mente at omsorgstenkningen hadde bidratt til å flytte fokus bort fra andre viktige sider av sykepleierutdanningen, som for eksempel naturfag som anatomi, fysiologi og sykdomslære.

Oppsummering og avslutning

Jeg har her prøvd å vise noen sentrale skillelinjer innen utviklingen av sykepleiefaget og da med spesielt søkelys på den epoken hvor jeg tok min utdanning og i de første årene etter.

Oppsummert kan vi si at det utover 1980- og 90-tallet var to retninger som preget sykepleiefaget: CURE- og CARE-tradisjonen. CURE-tradisjonen var den amerikanskinspirerte retningen som var erstatningsorientert og opptatt av praktisk bruk av sykepleieteori. CARE-tradisjonen var sterkt kritisk til den erstatningsorienterte retningen. Den var omsorgs- og lindringsorientert og opptatt av det som ble kalt for 'betingelsesløs eller resultatløs omsorg'. Grunnlagsspørsmålet har i denne epoken vært om det er mulig å vitenskapeliggjøre og profesjonalisere sykepleiefaget og samtidig ivareta integriteten som et omsorgsyrke og en barmhjertighetstjeneste.

Men hva så? Hvordan har disse diskusjonene påvirket dagens utdanning? Ulike retninger preger fortsatt sykepleiefaget. Spenningene mellom de ulike retningene er nok ikke like sterke som de var under min utdanning og i årene etter. I dag finner vi den største spenningen i forholdet mellom teori og praksis. For eksempel ser vi en retning som vektlegger at utøvelsen av sykepleie skal være forskningsbasert eller evidensbasert. Som et motsvar finner vi en annen retning som er mer praksisorientert med vektlegging på sykepleie som et praktisk fag og som er opptatt av å få fram at det finnes andre typer kunnskap enn den teoretiske, blant annet erfaringsbasert kunnskap.

I dagens utdanning er undervisning i de gamle sykepleieteoriene mer eller mindre fraværende og det er stor aksept for et mangfold av teoretiske og metodiske tilnærminger. Jeg tenker at en grunn til det kan være at faget er trygt forankret som profesjon og vitenskapelig disiplin og at behovet for å posisjonere seg i forhold til andre yrkesgrupper ikke er like sterkt som tidligere. Samtidig vil de ulike retningene eksistere parallelt, og jeg tror de vil gjøre det i fremtiden også. Spenninger er nødvendige og er en styrke for videreutvikling av faget.

Med mangfold som utgangspunkt tenker jeg at sykepleie handler om å kombinere teoretisk og praktisk kunnskap med faglig skjønn – altså det å kombinere ekspertkunnskap med menneskekunnskap. Så er det vel konteksten som avgjør vektingen av de to.

Litteratur

Bakken, R. (2001). *Modermordet: om sykepleie, kjønn og kultur*

Benner P. & Wrubel J. (1989) *The Primacy of Caring, Stress and Coping in Health and Illness*. Addison-Wesley, Menlo Park, California.

Fause, Å & Micaelsen, A. (2002). *Et fag i kamp for livet*, Universitetsforlaget.

Heggen, K. (2000). *Romantisering av sykepleiefaget*. Sykepleien. 88(1): 48-50

Henderson, Virginia (1966): *The Nature of Nursing*, New York: Macmillan Publishing

Kirkevold, M. (1992). *Sykepleieteorier – analyse og evaluering*, Ad Notam Gyldendal

Kirkevold, M. (1996). *Vitenskap for praksis?* ad Notam Gyldendal

Kristoffersen, Nortvedt og Skaug (red). (2011) *Grunnleggende Sykepleie*, bind III, Pasientfenomener og livsutfordringer

Martinsen, K. & Wærness, K. (1979, 1090). *Pleie uten omsorg?* Pax forlag AS

Martinsen, K. (1984). *Sykepleiens historie*. Freidige og uforsagte diakonisser. Aschehoug/Tanum Nordli

Orem, D.E. (1995). *Nursing: Concepts of practice* (5th ed.). St. Louis, MO: C. V. Mosby.

Orlando, I. J. (1972). *The discipline and teaching of nursing process*. In George, J. (Ed.). *Nursing theories: the base for professional nursing practice*. Norwalk, Connecticut: Appleton & Lange.

Watson, J. (1979). *Nursing: The philosophy and science of caring*. In George, J. (Ed.). *Nursing theories: the base for professional nursing practice*. Norwalk, Connecticut: Appleton & Lange.

Vitenskapen om å pleie syke

- fra forestillinger om kvasivitenskapelig støv til et helhetlig kunnskapsgrunnlag for omsorg og faglig forsvarlig helsehjelp til mennesker i sårbare livssituasjoner

Anders Johan Wickstrøm Andersen¹

Innledning

Først og fremst vil jeg takke for invitasjonen og for muligheten til å sette sykepleie inn i en vitenskapelig sammenheng². Det er på alle måter viktig i en tid der vi ifølge nyere utredninger vil møte en kritisk mangel på utdannede sykepleiere i Norge innen relativt kort tid (Meld. St. 14, 2022-2023; NOU 2023:4). Invitasjonen passer meg fint siden jeg selv er utdannet sykepleier, har en spesialisering i psykiatrisk sykepleie, er godkjent sykepleiefaglig veileder i Norsk sykepleierforbund, har arbeidet flere år som sykepleier i psykisk helsevern og har doktorgrad i folkehelsevitenskap.

Jeg arbeider til daglig som dekan ved Fakultet for helse- og idrettsvitenskap, og har dermed et overordnet faglig ansvar for utdanningen av sykepleiere i Agder. I tillegg kan jeg jo nevne at min mor var sykepleier. Jeg er også gift med en sykepleier. Så sykepleie er definitivt en sentral del av mitt liv, om enn på litt ulike måter.

I min yrkeskarriere har jeg først og fremst jobbet med spørsmål knyttet til psykisk helse og psykiske lidelser. Jeg har alltid undervist og veiledet studenter med ulik utdanningsbakgrunn, og beskriver selv mitt vitenskapsområde og fagfelt som psykisk helsearbeid.

Jeg har vært særlig opptatt av å holde dette feltet åpent som et flervitenskapelig og tverrfaglig utdannings-, forsknings- og praksisfelt (Andersen et al., 2008), og har vært kritisk til hvordan medisinsk og sykepleiefaglig tenkning i praksis har lukket for andre forståelsesformer og handlingsalternativer (Andersen, 2001).

Når jeg sier dette, så er det for å understreke at mitt innlegg her i dag er forankret i mine faglige refleksjoner og perspektiver, og ikke må forstås som et autoritativt uttrykk for posisjonering av sykepleie som vitensfelt ved Universitetet i Agder. Jeg benytter anledningen til å reflektere over mitt faglige utgangspunkt, og peke på både kontinuitet og brudd i det vitenskapelige grunnlaget for moderne sykepleie.

¹ Professor i psykisk helsearbeid ved Universitetet i Agder. anders.j.w.andersen@uia.no

² Denne teksten ble sluttført i etterkant av et foredrag i Agder Vitenskapsakademi 1. februar 2024. Det betyr at teksten på noen områder er utdypet og justert. I den forbindelse vil jeg takke mine kollegaer professor emerita Inger Beate Larsen og professor Mariann Fossum for kritisk gjennomlesning og innspill til forbedringer av teksten.

Med dette ønsker jeg dere alle hjertelig velkommen til en reise der vi ved hjelp av historiske innsikter skal utforske hvordan vitenskapen om å pleie syke både ivaretar innsikter med lange røtter og samtidig er i kontinuerlig endring. Men først la oss dvele litt ved den innebygde påstanden om at sykeleie er en egen vitenskap. Det har ikke alltid vært en selvfølge.

Sykepleiens opphav

Mennesker har pleiet sine syke til alle tider, og gjør det ennå. Det er i de fleste kulturer en slags innebygd forpliktelse for slekt og venner. Det gjelder for mennesker med eller uten utdanning, og fremstår som et allment fenomen.

Lignelsen om den barmhjertige samaritan³ utdyper den allmennmenneskelige forpliktelsen til å pleie syke, og inkluderer omsorgen for fremmede i denne forpliktelsen. Dette er et viktig utgangspunkt for mange frivillige humanitære organisasjoner, og representerer noe dypt menneskelig.

Samtidig blir fortellingen om den barmhjertige samaritan ofte brukt som en ramme-fortelling for mange helseprofesjoner, og som en inngang til etiske og moralske forpliktelser knyttet til selve yrkesutøvelsen (Wulff, 1995). Dette gjelder også sykepleie.

Professor i historie Ole Georg Moseng (2012; 2014) er kritisk til å forankre moderne sykepleie i denne allmenne omsorgsforpliktelsen, og argumenterer for at moderne sykepleie oppsto på midten av 1800-tallet. Han skriver at

«altfor vide historiske rammer for behandlingen av sykepleiens fortidige utviklingstrekk kan bidra til at begrepet vannes ut eller tappes for innhold» (Moseng, 2012, s. 23).

Dette blir for unyansert, etter mitt skjønn. De fleste vitenskaper er jo forankret i noe allment som vi alle har tilgang til og forholder oss til, det være seg fortid, språk eller natur. Vitenskap blir det først når disse fenomenene gjøres til gjenstand for grundige og systematiske undersøkelser og blir til fag som eksempelvis historie, lingvistikk og biologi. Det gjelder også sykepleie.

Med den presiseringen er det likevel ikke vanskelig å være enig med Moseng (2012, s. 515) om at sykepleie som fag og profesjon vokser frem fra midten av 1800-tallet i Europa. I denne prosessen er det flere interesser som bidrar til å avgrense omsorgens mer allmennmenneskelige utgangspunkt (se eks. Bakken, 2001; Moseng, 2012; Norseth, 2023). Aller viktigst for sykepleiens pionerer er imidlertid kampen for å etablere sykepleie som en egen utdanning og profesjon, og anerkjennelse av sykepleiefaglig kunnskap og kompetanse som noe særegent.

³ Lignelsen er hentet fra Lukas' evangelium kapittel 10, vers 25-37 i det nye testamentet i den kristne bibelen.

Etablering av et kunnskapsfelt

Arbeidet med å sirkle inn sykepleiens kunnskapsfelt viser seg allerede i tittelen på en av de sentrale tekstene til grunnleggeren av moderne sykepleie, Florence Nightingale. Boken kom ut i 1859, og på norsk fikk den tittelen: «Håndbok i sykepleie. Hva det er og hva det ikke er» (Nightingale, 1984). Den tjener som en klar argumentasjon for nødvendigheten av utdanning for å pleie syke.

For grunnleggerne av moderne sykepleie var det viktig å skille mellom de som var utdannet og skikket til yrket og de som var usikket og ikke hadde den nødvendige kompetansen til å pleie syke. Sykepleiens første hundre år handlet grovt sett om å få gjennomslag for utdanning som et vilkår for å kunne arbeide som sykepleier, og dermed anerkjennelse av sykepleie som fag og profesjon.

Den første læreboken i sykepleie på norsk ble skrevet av sykepleier Rikke Nissen. Hun arbeidet som lærer ved Diakonisseanstalten på Lovisenberg i Oslo. Den ble etablert av Cathinka Guldborg i 1868 og var Norges første sykepleierskole. Nissens bok ble første gang utgitt i 1877 og hadde tittelen «Lærebog i Sygepleie» (Nissen, 1877/2000).

I forordet skriver Nissen at boken kun er beregnet for faglærte sykepleiere. Den skal ikke leses av pasienter eller gjøres tilgjengelig for allmennheten. Nissen argumenterte for at boken inneholdt kunnskap som skulle være eksklusiv for de utdannede kvinnelige sykepleierne. Dette er interessant.

På en måte skaper hun her en avstand mellom sykepleie slik det skulle forstås av de som er utdannet sykepleiere og sykepleie slik det kan fortone seg for «vanlige folk». Den kunnskapsbaserte sykepleien skulle holdes skjult. Et slikt «hemmelighold» gjør det imidlertid vanskelig for personer som ikke er utdannet innen sykepleie å forstå at sykepleie gjemmer dypere innsikter enn det som rommes i den mer allmenne forståelsen av begrepet.

Denne avstanden kan ha vært i spill i prosessen som førte til nedleggelsen av den første sykepleierskolen i Kristiansand i 1934. Daværende overlege Kristen Andersen var tvilende til behovet for en omfattende utdanning for å pleie syke. I en lengre artikkel i Tidsskrift for Den norske Lægeforening tar han opp de særlige utfordringene ved mindre sykehus, og skriver følgende om behovet for utdanning til pleie av syke:

«I det hele er der efter min opfatning grunn til å være på vakt overfor alt det quasi-videnskapelige støv som skal drysses over hjernen på disse unge mennesker. Den slags ting utarter lett til meddelelse av en papegoie-visdom, som for det praktiske liv er uten enhver betydning» (Andersen, 1933, s. 887-888).

Artikkelen kom i kjølvannet av en diskusjon mellom overlege Kristen Andersen og daværende forbundsleder i Norsk sykepleierforbund (NSF) Bergliot Larsson (Holbek, 1996). Larsson argumenterte for nødvendigheten av en treårig utdanning for å pleie syke, og oppfordret Andersen til å styrke sykepleierutdanningen i Kristiansand.⁴ Dette var Andersen kritisk til.

Andersen søkte støtte for sine perspektiver i egne rekker, men fikk ikke tilstrekkelig gehør. Tvert imot støttet Den norske Lægeforening sykepleiernes krav om treårig utdanning for sykepleiere. Det førte til at Andersen la ned utdanningen i Kristiansand etter kun 17 års drift (Holbek, 1996). Den 'gjenoppsto' først i 1976, men det er en litt annen historie.

Sykepleiernes kamp for å etablere sykepleie som et eget kunnskapsfelt og en selvstendig profesjon vant frem (Moseng, 2012). Den 10. desember 1948 ble «Lov om utdanning og offentlig godkjenning av sykepleiere» vedtatt av Kongen i statsråd. I det videre vil jeg bruke denne datoen som en analytisk brekkstang både for å synliggjøre et gjennombrudd, men også et mulig brudd i forståelsen av sykepleie som vitenskapsområde.

Sykepleie som egen profesjon

Loven kommer etter langvarig kamp fra NSF. Det må ikke underkjennes. Men etableringen kommer også som en nødvendig utvikling av det norske samfunnet. Som følge av den medisinske utviklingen hadde helsevesenet endret seg betydelig siden 1850, og kravet til kunnskap om f. eks. anatomi, fysiologi, biologi, teknologi og nyere medisinske behandlingsformer hadde økt vesentlig.

I kjølvannet av 2. verdenskrig starter vi også utbyggingen av det norske velferdssamfunnet. Fellesskapet påtar seg omsorgsforpliktelser som i tidligere tider har tilligget slekta og lokalsamfunnet. Den 10. desember 1948 står som en milepæl i norsk sykepleierhistorie, men fremstår også som en viktig del av norsk velferdshistorie i bred forstand. La det være nevnt. Men la oss ikke spore helt av. Hva innebar dette for sykepleie som vitensfelt?

I løpet av de første 100 årene hadde sykepleierne organisert seg i hele Europa i egne fag- og interesseorganisasjoner der ledelse av egen virksomhet sto sentralt. De hadde som nevnt egne lærebøker og tilgang til flere tidsskrifter, og de arrangerte både nasjonale og internasjonale konferanser. Sykepleie besto også i økende grad av bestemte prosedyrer og arbeidsformer som ble utøvd på bestemte avdelinger og enheter innen helsevesenet.

Med Loven av 1948 ble sykepleier en beskyttet tittel i Norge: «Sykepleier som uberettiget nytter betegnelsen offentlig godkjent eller annen betegnelse som er egnet til å få

folk til å tro at han er offentlig godkjent, straffes med bøter» (§7). Myndigheten til å godkjenne læresteder ble lagt til Helsedepartementet.

Vedlagt loven fulgte «Vilkår for offentlig godkjenning av sykepleierskoler» der blant annet utdanningens lengde (§6), krav til opptaksalder (§7) og forkunnskaper (§8) samt detaljerte minimumskrav til skoleplan (§9) og eksamen (§10) ble beskrevet.

Et vesentlig spørsmål handler imidlertid om sykepleiere var «herre i eget hus» - altså om sykepleie i 1948 fremstår som et selvstendig vitensområde med egne teorier og egen forskning. Kampen for selvstendighet i sykepleiefaget har stått i et spenningsforhold til medisin og til forventningen om at sykepleieren skal underlegge seg legens bestemmelser helt fra starten.

Ifølge Moseng (2012) er dette en tvetydighet som preger selvforståelsen til den moderne sykepleier. Hen må ifølge Moseng (2012) kombinere lydighet og underdanighet med styrke, beslutsomhet og likestilling (s. 138).

Den danske sykepleieforskeren Emmy Brandt Jørgensen (2007) har vært opptatt av sykepleiernes retorikk om faglig selvstendighet, og har studert sykepleiernes argumentasjon om dette i Danmark i perioden 1863 til 1957. Hun konkluderer med at sykepleiernes ambisjoner om å omdefinere egen rolle og skape et selvstendig fag ikke var vellykket – i hvert fall ikke frem til 1957.

Dette er gjenkjennelig også for situasjonen i Norge, og det er ikke tilstrekkelig grunnlag for å si at sykepleie fremstår som et eget selvstendig vitensområde med egne teorier og egen forskning rundt 1950. Dette endrer seg i siste halvdel av 1900-tallet. Det kommer jeg tilbake til om litt. Først skal vi ta en tur innom en annen og enda større begivenhet som gradvis får innflytelse på sykepleie som vitensfelt.

Tenkning som former praksis

Den 10. desember 1948 vedtok De forente nasjoners tredje generalforsamling Verdenserklæringen om menneskerettighetene. Det var helt nødvendig å knesette noen prinsipper for menneskets iboende verdighet og ukrenkelighet for å unngå lignende scenarioer som den verden hadde vært vitne til under Hitler-Tyskland.

Erfaringene lærte oss at underkastelse og lydighet kunne føre til groteske overgrep mot medmennesker også forkledt i forskrudde vitenskapelige perspektiver. Det fulle omfanget av dette er ennå ikke helt avdekket, men vi vet nok til å underbygge nødvendigheten av at sykepleie som vitensfelt må ha strategier som sikrer kontinuerlig kritisk og etisk refleksjon over hvordan tenkning former praksis.

Forfatterne Jens Bjørneboe (1952), Yngvar Ustvedt (1997) og Anders Otte Stensager (2009) har alle hver på sin måte løftet frem legenes bidrag for Tyskland under den

⁴ Tidligere rektor ved Vest-Agder sykepleierhøgskole Kin Nicolaysen Holbek har studert opprettelsen og nedleggelsen av denne første sykepleierutdanningen i Kristiansand i sin hovedfagsoppgave ved Institutt for sykepleievitenskap i 1996.

andre verdenskrig, og bildet de tegner, fortøner seg grusomt i ettertid. Heri inngår også beskrivelser av sykepleiernes lydlige arbeid i samme tjeneste.

Historiker Erik Gripp Bay (2017) tar for seg historien om de norske frontsostrer i boken «Himmlers Valkyrjer», og nyanserer bildet av frontsostrer som unge, apolitiske og naive ofre. Han argumenterer for at flere av dem var ideologisk motiverte sykepleiere som kjempet for virkeliggjøring av det verdensbildet som ble tegnet opp av Adolf Hitler, Heinrich Himmler og Vidkun Quisling.

Filosofen Harald Ofstad (1971) har gitt et språk til dette verdensbildet. Det handler om vår kollektive dyrkelse av forestillinger om selvstendighet og det sterke enkeltmennesket, og vår kulturelle forakt for svakhet og det sårbare mennesket. Ikke bare fillerister Ofstad Nazi-Tyskland, han maner også til oppgjør med et forkastelig tankegods som er gjenkjennelig i hele den vestlige kultur.

På denne måten markerte 10. desember 1948 et brudd med en tenkning som opprettholder og forsterker et skille mellom «oss og de andre», og fremmet en tenkning om at alle mennesker – uten unntak – har en iboende verdighet, krav på respekt og rett til et anstendig liv. Vi er tilbake til forståelse for den etiske fordringen om omsorgen for mennesker i sårbare livssituasjoner.

Nettopp fordi dette tilhører det fellesmenneskelige, er det lett å ta dette for gitt og tenke at moderne sykepleie i første rekke er et fagfelt basert på spesifikk kunnskap, dyktighet og utdanning.

Jeg mener denne historien med tydelighet har vist hva som kan oppstå hvis vi mister kobling til den etiske fordringen som ligger i omsorgen for den fremmede i moderne sykepleie. Det er når det fremmede forblir fremmed at vi trenger kunnskap for å handle omsorgsfullt (se eks. Aas & Vestgården, 2014).

Uten denne forankringen mister vi fort koblingen til en tenkning som er helt avgjørende for etisk forsvarlig sykepleiepraksis. Det gjelder ikke minst innenfor mitt eget felt slik det for eksempel er tydeliggjort av professor og sykepleieviter Inger Beate Larsen (2014).

Poenget er at datoen 10. desember 1948 også tydeliggjør nødvendigheten av sykepleiens tilknytning til human- og samfunnsvitenskap. Vi må ha oppmerksomhet mot grunnvilkårene for sykepleie som vitensfelt. I så måte kan vi la oss inspirere av sykepleierforsker Darcy Copeland (2021) som ber om oppmerksomhet omkring erfaringene fra Holocaust i utdanningen av sykepleiere.

Om det vedvarende og bevegelige i moderne sykepleie

Jeg har forsøkt å bruke datoen 10. desember 1948 som en brekkstang for å synliggjøre at sykepleie som vitensfelt på den ene siden har vokst frem som en profesjon basert på spesifikk kunnskap og ferdigheter, og på den andre siden er et vitensfelt som alltid må knytte seg opp til sykepleiens grunnvilkår.

Denne todelingen mellom det spesielle og generelle har gjenklang i den etymologiske forståelsen av begrepet omsorg. I henhold til språkviter Yann de Caprona (2013) har ordet omsorg to ulike opphav. Av min lærer på videreutdanningen i psykiatrisk sykepleie ved Statens utdanningscenter for helsepersonell, førsteamanuensis Brita Nilsson, ble dette todelte opphavet beskrevet som sykepleiens 'sørge med'- og 'sørge for'-ansvar.

'Sørge med'-ansvaret blir på mange måter godt illustrert i det den danske filosofen Søren Kierkegaard (1855/1962) beskriver som hemmeligheten i all hjelpekunst: «At man, naar det i Sanhed skal lykkes En at føre et Menneske hen til et bestemt Sted, først og fremmest maa passe paa at finde ham, hvor han er, og begynde der» (s. 96).

Dette aktualiserer betydningen av kunnskap fra human- og samfunnsvitenskap innen sykepleievitenskapen. 'Sørge med'-ansvaret løfter frem kunnskapen om det vedvarende, om grunnvilkårene for å tilby omsorg i en bestemt sammenheng og om faglig forsvarlig helsehjelp til mennesker i sårbare livssituasjoner.

'Sørge for'-ansvaret handler om kunnskap som kan fremme helse og forebygge sykdom og lidelse, og for enkelthets skyld vil jeg si at det knytter seg mer til innsikter fra medisin, naturvitenskap og teknologi. Det er en kunnskap som hele tiden er i bevegelse i tråd med ny forskning og nye innsikter.

Sykepleien har for eksempel de siste 70 årene aktivt forholdt seg til den teknologiske utviklingen, og inkorporert nye teknologiske løsninger innen sykepleien. Dette fremstår svært viktig også fremover, ikke minst med tanke på utviklingen innen moderne velferdsteknologi og robotikk.

Begge disse dimensjonene, både 'sørge med'- og 'sørge for'-ansvaret, er gjensidig avhengig av hverandre og danner til sammen et helhetlig kunnskapsgrunnlag for moderne sykepleie.

På samme måte som forståelsen av «pleie» har flere dimensjoner, så har også forståelsen av «syke» flere perspektiver. Også her er det mulig å skjelne mellom 'det vedvarende' og 'det bevegelige'.

Det å være syk har noen allmennmenneskelige sider ved seg knyttet til sårbarhet og det å være avhengig av hjelp. Dette handler om erfaringer med å være syk, og kunnskap om 'den syke' om du vil. Dette er erfaringer som er dypt personlige, samtidig som vi mennesker kan relatere til dem på tvers av kulturer og generasjoner - fordi vi er mennesker.

Den finske sykepleieforskeren Katie Eriksson (1995) skriver dette frem som det lidende mennesket. Det er et kunnskapsfelt som er uavhengig av hva slags helseutfordring personen måtte ha, og som også rommer innsikter på tvers av tid og rom. Det er noe vedvarende over denne kunnskapen.

Samtidig handler også forståelsen av «syke» om kunnskap om konkrete sykdommer, om 'det syke'. Det fordrer kunnskap om hva sykdom er mer generelt (jf. Hofmann, 2008) og kunnskap om de konkrete sykdommene, som for eksempel diabetes eller endometriose (se eksempelvis Jacobsen et al., 2021).

Dette er forståelser av sykdommer og nye behandlingsformer som har kommet i kjølvannet av nyere forskningsresultater (eks. forståelse og behandling av magesår). Dette er innsikter som er underveis, og som endrer seg i tråd med den medisinske og teknologiske utviklingen. I denne sammenhengen har jeg valgt å kalle dette kunnskap som er i bevegelse, eller den bevegelige kunnskapen.

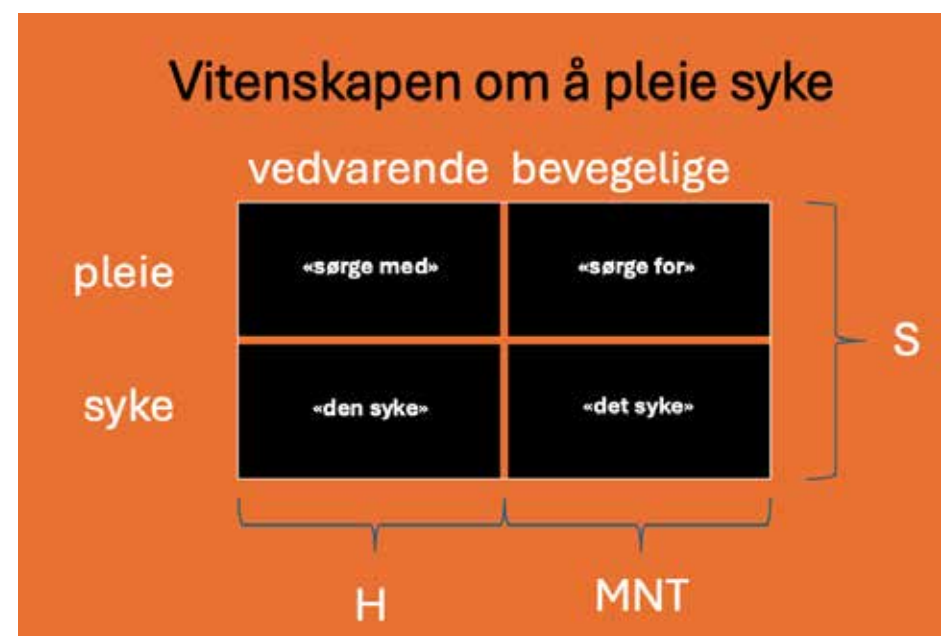
I den senere tid har det eksempelvis vært oppmerksomhet om kunnskapens kjønn i den forstand at kjente sykdommer kan ha andre symptomer og andre forløp hos kvinner enn hos menn. Samtidig har forskningsprosjekter i stor grad vært konsentrert omkring hvite menn som en slags «standardversjon» av mennesket.

Det er verdt å kommentere at noen nok vil være kritiske til et overdrevent søkelys på «syke», og snarere argumentere for å bruke begrepene helse/uhelse som ankerfeste for sykepleien. En slik innvending har gode argumenter, og kan i mange sammenhenger være viktig for å inspirere til nye tenke- og arbeidsformer.

Gitt sykepleiens begreplige sammensetning er det imidlertid mest meningsfullt for meg i denne sammenhengen å ha oppmerksomheten på «syke». Det skaper også et særlig ansvar for mennesker i særlig sårbare livssituasjoner og styrker muligheten for å rette oppmerksomheten mot dem som trenger det mest.

Skisse til et helhetlig kunnskapsgrunnlag

Dette er en ufullstendig og unyansert fremstilling, men denne inndelingen gir meg muligheten til å lage en skisse til et helhetlig kunnskapsgrunnlag for omsorg og faglig forsvarlig helsehjelp til mennesker i sårbare livssituasjoner. Den fungerer som en illustrasjon av et vitensfelt der kunnskapen om det 'vedvarende' og det 'bevegelige' kontinuerlig utdyper og utfordrer hverandre.

Figur 1. Skisse til et helhetlig kunnskapsgrunnlag for omsorg og faglig forsvarlig helsehjelp til mennesker i sårbare livssituasjoner.

Skissen er utviklet til dette foredraget, og er fremstilt grafisk i figur 1. Den er ment som en skjematisk fremstilling av vitenskapen om å pleie syke slik den har utviklet seg de siste 50-60 årene. Her er det vedvarende og bevegelige sett i forhold til pleie av syke, og på den måten kommer det frem en firefelts tabell som på en litt kunstig måte viser fire sentreringpunkter for forskning innen sykepleie etter 1950. Som tabellen viser, henter forskningen sin legitimitet i ulike vitenstradisjoner.

Bokstaven 'H' er her en forkortelse for Humanvitenskap. Dette gir et søkelys på f.eks. etikk, språk og kommunikasjon i sykepleien. 'MNT' står for Medisin, Naturvitenskap og Teknologi og åpner for forskning knyttet til utøvelsen av sykepleien i konkrete pasientgrupper. Samfunnsvitenskapen står i skissen symbolisert ved en 'S', og gir muligheter for oppmerksomhet om økonomiske, juridiske og politiske rammevilkår for sykepleien.

Det skjer nemlig en vitenskapeliggjøring av sykepleiefaget i siste halvdel av 1900-tallet. Den blir ikke minst heiet frem av Helga Dagsland som var forbundsleder i NSF fra 1967 til 1973. Ifølge historiker Ellen Cathrine Lund (2012) bygget Dagsland videre på arven fra Bergliot Larsson og jobbet for å profesjonalisere sykepleiefaget gjennom vitenskap og akademisering.

Det utvikles flere teorier om sykepleie, og med bakgrunn i forskningsopphold i USA

blir også flere sykepleiere forskningsaktive innen eget fag. Utdanningen i sykepleie blir formelt innpasset i høgskolesystemet i 1986, og det utvikles eget hovedfag og etter hvert også doktorgradsprogrammer innen sykepleievitenskap.

Vitenskapeliggjøring og forskningens opplevde relevans

Hvis vi samler trådene, så har jeg argumentert for at sykepleie ved midten av 1900-tallet ikke fremsto som et selvstendig vitensområde med egne teorier og egen forskning. Det var åpenbart behov for mer grundig, systematisk, metodisk og kritisk forskning for å utvikle kunnskap om det bevegelige innen sykepleien.

Videre var det behov for en tydeliggjøring av sykepleiens tilknytning til human- og samfunnsvitenskap med vekt på kritisk og etisk refleksjon for å opprettholde og utvikle kunnskap om det vedvarende innen sykepleien. Dette er forsøksvis sammenfattet i skissen til et helhetlig kunnskapsgrunnlag for omsorg og faglig forsvarlig helsehjelp til mennesker i sårbare livssituasjoner (jf. Figur 1).

Mye av dette kunnskapsarbeidet foregikk i siste halvdel av 1900-tallet, og ved inngangen til det nye årtuset synes sykepleievitenskap å være godt etablert. Det er en slags aksept for at det finnes ulike og godt begrunnede teorier på hva sykepleie er og ikke er (Kirkevold, 1998), og det er også en felles forståelse av at sykepleie hviler på og trenger ulike kunnskapsformer. Ved hjelp av ulike metodiske tilnærminger gjennomføres i økende grad relevant forskning innen sykepleie både om 'det vedvarende' og 'det bevegelige'.

Utfordringen i vår tid er i noen grad knyttet til sykepleiernes opplevde relevans av forskningsresultater innen eget fag, og mulighetene for å bruke forskningsresultatene i praksis. Det kan illustreres med en undersøkelse gjennomført av forskere ved Universitetet i Agder (Fossum, Opsal & Ehrenberg, 2022). Her fremkommer det at sykepleiere i praksis ikke setter seg inn i nyere forskning, men i første rekke bruker egne kollegaer som primærkilde for kunnskap.

Å støtte seg til kollegaer kan fungere godt med tanke på videreføring av den profesjonelle erfaringskunnskapen. Men det innebærer at det tar lang tid før nye innsikter fra forskning blir tatt i bruk. Dette er særlig kritisk for den bevegelige kunnskapen innen sykepleiefaget. Dette er helt åpenbart en stor utfordring, og kan peke på behov for mer lærende organisasjoner.

For å stimulere til en slik utvikling trenger vi flere sykepleieforskere i praksis og et praksisfelt som bidrar i samskaping for fremtidens kunnskap. Vi trenger flere kombinasjonsstillinger for å gjøre forskningen mer treffende og sikre at den blir kjent der hvor den skal tas i bruk. Det fordrer også mer kunnskap om forskning og forskningsprosesser i praksis, for å stimulere til nytenkning og entreprenørskap.

Samtidig kan jo resultatene fra forskningen også være et signal om at forskningen ikke vurderes tilstrekkelig relevant. Det er mulig å trekke veksler på overlege Andersen fra Kristiansand igjen, og argumentere for at resultatene viser at vi må være på vakt overfor alt det kvasivitenskapelige støv som drysses over praksisfeltet fra sykepleieforskere som har mistet bakkekontakten.

Det kan synes som den siste posisjonen dominerer hos sentrale myndigheter. Jeg lar tidligere Forskning og høyere utdanningsminister Sandra Borch målbære myndighetenes argumentasjon og bekymring:

«De siste åra har det vært en debatt om akademisering av profesjonsutdanningene. Vi har sett fagpersoner som har ytret seg kritisk til utforminga av blant annet sykepleierstudiet. De peker på at studiet har blitt for teoritungt. At det ikke i like stor grad forbereder studenter på de praktiske utfordringene i yrket. Teori og kritisk tenkning må stå sentralt i våre profesjonsutdanninger. Samtidig må utdanningene forberede studentene våre på det som faktisk møter dem. I profesjonsmeldinga vil vi derfor ta grep for å gjøre utdanningene våre mer profesjonsnære.»⁵

Meg bekjent er det kun innenfor sykepleiefaget at kandidater på mastergradsprogram kan «hoppe av» studiene uten å skrive en mastergradsoppgave, og likevel få godkjenning som om de har sluttført en mastergrad. Etter mitt skjønn er det åpenbart at det gir svakere forskningskompetanse i tjenestene, og svekker rekrutteringen til høyere utdanning.

Jeg håper flere enn meg hører ekkoet av overlege Kristen Andersen i vår tidligere minister Sandra Borchs argumenter. Så er det mitt håp at det som fremstår som gamle kamper i det minste har en omdreining på et nytt nivå. På den måten kan koblingen og spenningen mellom tradisjon og fornyelse skape et nødvendig ankerfeste for den kontinuerlige utviklingen av vitenskapen om å pleie syke. Vi får vel fortsette.

⁵ Tale av Forsknings- og høyere utdanningsminister Sandra Borch på Kontaktkonferansen 16. januar 2024

Referanser

Andersen, A.J.W. (2001). Den lukkede åpenheten. En diskursanalyse av psykiatrisk opplysningspraksis. *Hovedfagsoppgave i helsevitenskap*. Universitetet i Bergen.

Andersen, A.J.W., Bøe, T.D., Fodstad, H., Ibbabao, V.A., Krogsæter, O., & Norvoll, R. (2008). Vi bærer psykisk helsearbeid videre. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 5(2), 98-104.

Andersen, K. (1933). Om sykepleierskeutdannelsen ved de mindre sykehus. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 53, 881-890.

Bakken, R. (2001). *Mordmordet. Om sykepleie, kjønn og kultur*. Universitetsforlaget.

Bay, E.G. (2017). Himmlers valkyrjer. Frontsøstrene på østfronten. Cappelen Damm.

Bjørneboe, J. (1952). *Før hanen galler*. Aschehoug & Co.

Copeland, D. (2021). Nurses' participation in the Holocaust: A call to nursing educators. *J Prof Nurs.*, 37(2), 426-428.

de Caprona, Y. (2013). *Norsk etymologisk ordbok*. Kagge forlag.

Fossum, M., Opsal, A., & Ehrenberg, A. (2022). Nurses' sources of information to inform clinical practice: An integrative review to guide evidence-based practice. *Worldviews Evid. Based Nurs.*, 19(5): 372-379.

Eriksson, K. (1995). *Det lidende mennesket*. Tano Aschehoug.

Hofmann, B. (2008). *Hva er sykdom?* Gyldendal akademisk.

Holbek, K. N. (1996). Sykepleierutdanningen i Kristiansand 1917 – 1934. Historie og årsaker til stormfull nedleggelse. *Hovedoppgave ved Institutt for sykepleievitenskap*, Medisinsk Fakultet, Universitetet i Oslo.

Jacobsen, D., Kjeldsen, S.V., Ingvaldsen, B., Buanes, T., & Røise, O. (2021). *Sykdomslære*. Gyldendal akademisk.

Jørgensen, E. B. (2007). Genese og struktur af klinisk medicin og klinisk sygepleje. Om hvordan medicin og sygepleje som moderne fag, erhverv og uddannelser har konstituert sig i Danmark samt forbindelsen mellem dem. For lægeerhvervet er perioden 1736-1937 og for sykeplejeerhvervet er perioden 1863-1957. *Ph.d. avhandling*. Forlaget Hexis.

Kierkegaard, S. (1855/1962). *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. København Gyldendal.

Kirkevold, M. (1998). *Sykepleieteorier – analyse og evaluering*. Ad Notam Gyldendal.

Larsen, I.B. (2014). «Hold sengen, husk De er syg!» Om stedsers språk og disiplin, tvang og erfaringer som tekst. *Genius Loci Press*.

Lund, E.C. (2012). Virke og profesjon. Norsk Sykepleierforbund gjennom 100 år. Akribe forlag.

Meld. St. 14. (2022-2023). *Utsyn over kompetansebe-*

hovet i Norge. Kunnskapsdepartementet.

Moseng, O.G. (2012). Framvekst og profesjonalisering. Norsk Sykepleierforbund gjennom 100 år (1912-2012). Akribe forlag.

Nightingale, F. (1859/1984). Håndbok i sykepleie. Hva det er og hva det ikke er. Gyldendal.

Nissen, R. (1877/2000). *Lærebog i Sygepleie*. Gyldendal Akademisk.

Norseth, K. (2023). Cathinka Guldberg. I H.K. Sodal (red.), *Kristne strategier* (s. 127-147). Cappelen Damm Akademisk.

NOU 2023:4. *Tid for handling – Personellet i en bærekraftig helse- og omsorgstjeneste*. Utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 17. desember 2021. Helse- og omsorgsdepartementet.

Ofstad, H. (1971). Vår forakt for svakhet. En analyse av nazismens normer og vurderinger. Pax forlag.

Stensager, A.O. (2009). *Doktor Mengele. Liv og forbrytelse*. Pax forlag.

Ustvedt, Y. (1997). Dødens leger: de sinnslidendes skjebne i Hitlers Tyskland. Gyldendal Forlag.

Wulff, H.R. (1995). Den samaritanske pligt. Det etiske grundlag for det danske sundhedsvæsen. Munksgaard.

Aas, S. & Vestgården, T. (2014). Skammens historie – den norske stats mørke sider 1814-2014. Cappelen Damm.

Vitenskap og forskning med et klinisk og pasientnært perspektiv

Gudrun Elin Rohde¹

Pasient- og brukernært perspektiv

Sykepleievitenskapen og forskningen viser en utvikling bort fra humaniora mot en mer medisinsk og organisasjonsteoretisk tilnærming. Sykepleieforskere er spesielt opptatte av bruker- og pasienterfaringer, og praksisfeltet [1]. Det ser vi også tydelig på sykepleieforskningen ved eget institutt ved Universitetet i Agder. Forskningen fokuserer på områder som pasientsikkerhet på intensivavdelinger [2], ikke-tekniske ferdigheter i traumeteam [2, 3], omsorg for minoritetspasienter [4, 5], samvalg i palliativ kreftbehandling og pleie [6], simulering i utdanningen [7], og tidlig innsats blant barn og unge i skolehelsetjenesten [8].

Videre kan det nevnes at for sykepleiere som tok doktorgrad har monografi vært omtrent enerådende som avhandlingsform frem til 2004 – siden har artikkelbaserte avhandlinger dominert, i tråd med andre doktorgradsprogrammer [1].

Metodiske tilnærminger

Også metodiske tilnærminger til ulike tema har endret seg i sykepleieforskningen. Kvalitativ metode dominerte frem til 2010. Etter det har forskningen oftere brukt kvantitativ metode og mixed methods [1]. Når vi driver sykepleieforskning, benytter vi oss også ofte av flere metoder for å forske på og belyse et tema. Og vi fokuserer på flere parter eller aktører knyttet til temaet. I studien Start Ung - smerter og livskvalitet i generasjoner begynte vi for eksempel med å intervju helseyskepleiere og deres lærere om deres erfaringer med ungdom, smerter og smertehåndtering. Videre fulgte vi ungdommen og deres foreldre over en 4-årsperiode ved bruk av spørreskjemaer og kvantitativ metode [9-12].

Vi bruker funnene fra disse delstudiene for så igjen å intervju ungdom og foreldre om hvilke grep de gjør for å håndtere smerter og utfordringer, og for at de skal oppleve god livskvalitet. Hvilke grep tar ungdommen og deres foreldre? Hvilke mekanismer er i spill? Dette er det vi kaller resiliensfaktorer.

Jeg vil nå gi et par eksempler på hvordan vi bruker teorier og modeller i vår forskning.

¹ Professor i helsevitenskap ved Universitetet i Agder. gudrun.e.rohde@uia.no

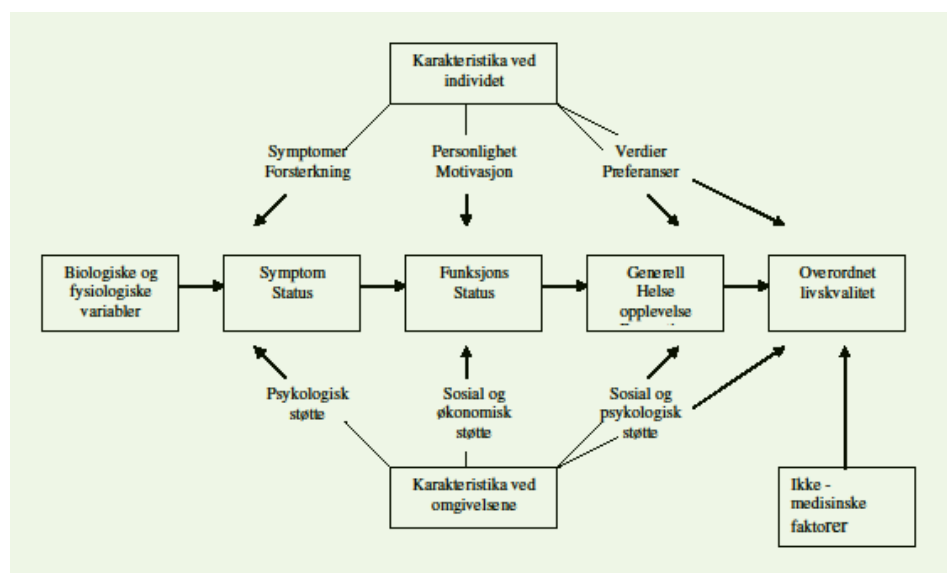
Livskvalitetsforskning

Når vi driver livskvalitetsforskning, søker vi å fange brukeren og pasientens stemme, fordi vi direkte måler hvordan en person vurderer sin egen helse og livskvalitet [13]. For å drive denne forskningen bruker vi både kvantitativ og kvalitativ metode.

Livskvalitet defineres ulikt innen ulike fagtradisjoner, men det er enighet om at livskvalitet er et begrep som uttrykker en subjektiv opplevelse: livskvalitet dreier seg om personens egen oppfatning av sin situasjon. Denne opplevelsen er individuell; Livskvalitet er et multidimensjonalt begrep: livskvalitet dreier seg om fysiske, psykologiske, sosiale og eksistensielle sider ved livet. Livskvalitet er også et normativt ladet begrep: livskvalitet dreier seg om hvilke verdier og mening man har i livet. Den enkeltes forventninger og mål står sentralt her [14].

Sammenheng mellom objektive mål og livskvalitet

Sentralt i helse- og livskvalitetsforskningen er sammenhengen mellom overordnet livskvalitet og mer objektive parametere som biologiske og fysiologiske variabler, symptomer og funksjonsstatus. Slike sammenhenger er ofte i fokus i sykepleieforskningen. Svært mange sykepleiere bruker Wilson og Clearys livskvalitetsmodell for å tydeliggjøre sine funn i forskningen og å illustrere sammenhenger [15]:

Figur 1: Wilson og Clearys konseptuelle modell som viser sammenheng mellom pasientmål og faktorer, objektive og subjektive.

Modellen viser et kontinuum av faktorer som er viktig for livskvaliteten, fra biologiske faktorer til overordnet livskvalitet. Modellen viser en tydelig sammenheng mellom ulike faktorer eller data hos enkeltmennesker, pasientgrupper

eller populasjoner. Den illustrerer et helhetsbilde som er nødvendig å se på for at enkeltmenneskene og pasientene skal oppnå god helse og livskvalitet. Og modellen viser hvordan begrepene henger sammen og hvordan de gjensidig påvirker hverandre. Figuren illustrerer også at fokus på objektive data i forskningen ikke er nok. Hva effekten av en gitt behandling blir uten å ta hensyn til hvordan den påvirker pasientenes livskvalitet, er ofte uinteressant [15].

Livskvalitetsforskningen brukes i klinisk forskning, klinisk omsorg og i politiske beslutningsprosesser. God helse og livskvalitet er tydelige mål i mange sammenhenger, det være seg FNs bærekraftsmål [16], internasjonale retningslinjer og offentlige dokumenter, eller måling av livskvalitet som en indikasjon på hvordan vi har det i landet vårt. Her kan nevnes Nasjonal helse- og sykehusplan (2020-2024) [17], Helsedirektoratets «Livskvalitet – Anbefalinger for bedre målesystem» [18] eller resultatene av den nasjonale målingen «Livskvalitet i Norge 2021» [19]. Livskvalitet er jo per definisjon et subjektivt anliggende, det meste av livskvalitetsforskningen gjøres innen kvantitativ forskningstradisjon, men det forskes også kvalitativt [20]. De psykologiske prosessene knyttet til å optimalisere livskvalitet kan være et eksempel på dette [20, 21]. Heldigvis er vi mennesker skrudd sammen slik at vi søker å optimalisere vår livskvalitet [22]. Som sykepleiere kan vi ikke «ta ansvar» for pasientens eller andres livskvalitet. Men vi sykepleiere og helsearbeidere kan bidra til forutsetninger for bedre livskvalitet, og det er viktig at vi vet hva som fungerer.

Et fint eksempel på dette er en kollega som forsker på hvordan oppfølging av sykepleiere på en gynekologisk kreftpoliklinikk kan ha en sammenheng med de kvinnelige pasientenes livskvalitet, symptomer, seksuell livskvalitet og seksuell helse [23, 24]. Hun finner at sykepleierens tid til å lytte og deres helhetlige tilnærming er viktig i oppfølgingen av gynekologiske kreftpasienter. Modeller som disse representerer en holistisk og biopsykososial tilnærming til forskning og vitenskap. Og vi kan vel si at livskvalitetsforskningen og sykepleieforskningen bygger på en biopsykososial teori og tilnærming. Når vi forsker på smerter og livskvalitet i ulike pasientgrupper og populasjoner, så er nettopp betydningen av en biopsykososial tilnærming viktig, for eksempel i møte med kvinner med endometriosesmerter. Smerter har sjelden bare en objektiv årsak, og må sees i en helhet. Det må også tilnærmingen til oppfølgingen og kommunikasjonen fra helsepersonellet side [25].

Pasientsikkerhet

Pasientsikkerhet og pasientens beste er sentralt i vår vitenskap og forskning, enten det dreier seg om forebygging eller uønskede hendelser knyttet til praksis. Blant sykepleiekollegaene mine er det flere som har nettopp dette fokuset i forskningen sin, og da spesielt ikke-tekniske ferdigheter som samarbeid og kommunikasjon [26]. Vi vet at kommunikasjonssvikt i behandlingsteam forårsaker hyppige uønskede

hendelser i spesialisthelsetjenesten, og i cirka 70 prosent av tilfellene er årsaken menneskelig svikt knyttet til ikke-tekniske ferdigheter som kommunikasjon, ledelse og det å ta avgjørelser.

Det forskes på hvordan organisasjoner og team fungerer, hvordan trening og simulering kan forbedre samarbeid og effektiv kommunikasjon for bedre pasientsikkerhet, og hvordan trening på krevende situasjoner i operasjonsstua gir bedre resultater og større pasientsikkerhet [2, 3].

Studiene har blant annet vist at simuleringen og treningen i team på krevende situasjoner viste at kommunikasjon ble mer bevisst, strukturert, oversiktlig og forutsigbar. Deltakerne i teamet formidlet objektive, tydelige og konkrete observasjoner og endringer i stedet for synsinger. De kom oftere med egne løsningsforslag og avklarte medisinske forordninger. Å bruke strukturert kommunikasjon førte til at de følte seg tryggere på sin egen kommunikasjon og kompetanse, ble bedre på teamarbeid og opplevde større pasientsikkerhet i spesialisthelsetjenesten [26].

Hvordan KI kan endre sykepleien og sykepleievitenskapen
Så kan vi jo spørre oss hvordan KI kan og vil endre sykepleievitenskapen. Og da kan jeg bare med det samme si at det kan jeg ikke si noe sikkert om. Men KI er på full fart inn i den praksisnære forskningen og vitenskapen. Det planlegges for eksempel studier hvor man på grunnlag av mønstre i tidligere journalnotater kan generere algoritmer for lettere å gjenkjenne tegn på alvorlig sykdom. Og det er sikkert at forskning og kunnskap generert av KI også vil påvirke sykepleievitenskapen og forskningen i fremtiden.

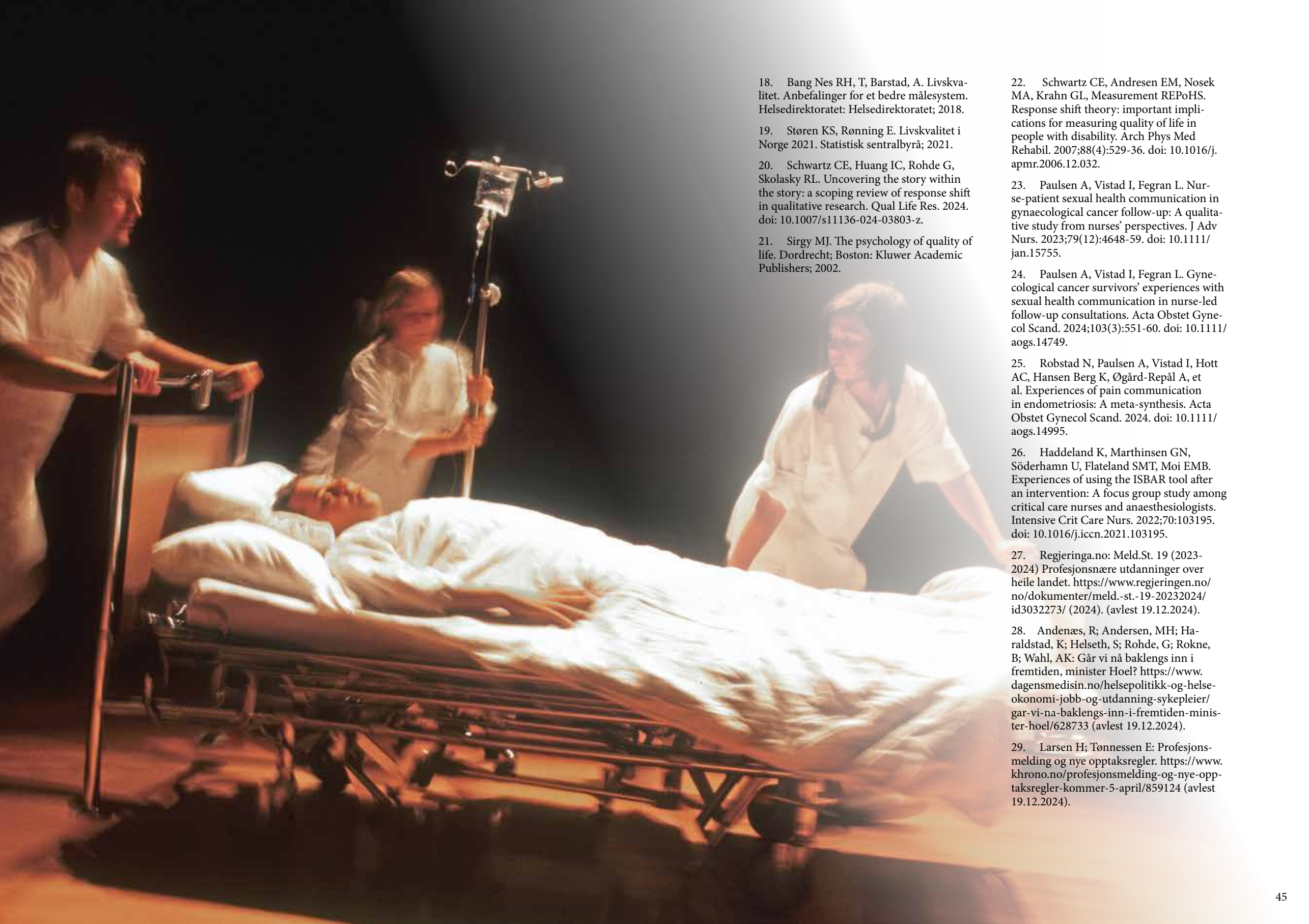
Avslutning

Når det i St.meld.nr. 19 (2023-2024) Profesjonsmeldingen [27] etterspørres mer praksisnær utdanning (og forskning) så blir jeg provosert, og når forsknings- og høyere utdanningsminister Hoel uttaler: «Akademiseringen av profesjonsutdanninger har fått for stor plass på bekostning av erfaringskunnskap. Nå skal vi opp av denne grøfta» [29] blir det bare verre. Det er uhørt [28]. Vår vitenskap og forskning er tett knyttet til praksis.

Sykepleievitenskapen og forskningen er bruker-, pasient- og praksisnær, den er tverrfaglig og tverrprofesjonell. Sykepleievitenskapen har en biopsykososial og holistisk tilnærming. Vi ser på hvordan sentrale og førende begreper henger sammen og påvirker hverandre. Vi driver klinisk forskning og forskning på sårbare grupper. Sykepleierne har tidligere kjempet for å få anerkjennelse for sin vitenskap. Vi står nå trygt i vår sykepleievitenskap som er viktig for utdanningen, vi driver forskning på normalbefolkningen, pasienter og andre sårbare grupper, gjerne i tverrfaglige team. Vi fokuserer på forebygging, behandling og omsorg, og alt dette har en sentral plass i utdanningen av fremtidige sykepleiere og spesialsykepleiere.

Referanser

1. Jensen KT, Knutstad U. Slik har sykepleieforskningen utviklet seg. Sykepleien forskning (Oslo). 2019(75607):e-75607. doi: 10.4220/Sykepleienf.2019.75607.
2. Aaberg OR, Hall-Lord ML, Husebø SIE, Ballangrud R. A human factors intervention in a hospital - evaluating the outcome of a TeamSTEPPS program in a surgical ward. BMC Health Serv Res. 2021;21(1):114. doi: 10.1186/s12913-021-06071-6.
3. Aaberg OR, Ballangrud R, Husebø SIE, Hall-Lord ML. An interprofessional team training intervention with an implementation phase in a surgical ward: A controlled quasi-experimental study. J Interprof Care. 2019;1-10. doi: 10.1080/13561820.2019.1697216.
4. Alkhaled T, Rohde G, Lie B, Johannesen B. Beyond challenges and enrichment: a qualitative account of cross-cultural experiences of nursing patients with an ethnic minority background in Norway. BMC Nurs. 2022;21(1):322. doi: 10.1186/s12912-022-01102-x.
5. Alkhaled T, Rohde G, Lie B, Johannesen B. Navigating the care between two distinct cultures: a qualitative study of the experiences of Arabic-speaking immigrants in Norwegian hospitals. BMC Health Serv Res. 2022;22(1):400. doi: 10.1186/s12913-022-07833-6.
6. Rabben J, Vivat B, Fossum M, Rohde GE. Shared decision-making in palliative cancer care: A systematic review and metasynthesis. Palliat Med. 2024;38(4):406-22. doi: 10.1177/02692163241238384.
7. Haddeland K, Slettebø Å, Fossum M. Enablers of the successful implementation of simulation exercises: a qualitative study among nurse teachers in undergraduate nursing education. BMC Nurs. 2021;20(1):234-. doi: 10.1186/s12912-021-00756-3.
8. Befus EG, Mølland E, Helseth S, Westergren T, Abildsnes E, Hagen M, et al. Health-related quality of life and its association with socioeconomic status and mental health in 5- to 7-year-old children: a cross-sectional study. Qual Life Res. 2024. doi: 10.1007/s11136-024-03834-6.
9. Mikkelsen HT, Haraldstad K, Helseth S, Skarstein S, Småstuen MC, Rohde G. Health-related quality of life is strongly associated with self-efficacy, self-esteem, loneliness, and stress in 14-15-year-old adolescents: a cross-sectional study. Health Qual Life Outcomes. 2020;18(1):352. doi: 10.1186/s12955-020-01585-9.
10. Mikkelsen HT, Haraldstad K, Helseth S, Skarstein S, Småstuen MC, Rohde G. Pain and health-related quality of life in adolescents and the mediating role of self-esteem and self-efficacy: a cross-sectional study including adolescents and parents. BMC Psychol. 2021;9(1):128. doi: 10.1186/s40359-021-00629-z.
11. Mikkelsen HT, Skarstein S, Helseth S, Småstuen MC, Haraldstad K, Rohde G. Health-related quality of life, health literacy and COVID-19-related worries of 16- to 17-year-old adolescents and parents one year into the pandemic: a cross-sectional study. BMC Public Health. 2022;22(1):1321. doi: 10.1186/s12889-022-13737-1.
12. Mikkelsen HT, Småstuen MC, Haraldstad K, Helseth S, Skarstein S, Rohde G. Changes in health-related quality of life in adolescents and the impact of gender and selected variables: a two-year longitudinal study. Health Qual Life Outcomes. 2022;20(1):123. doi: 10.1186/s12955-022-02035-4.
13. Enden T, Bernklev T, Jelsness-Jørgensen LP, Amdal CD. [Patients know their own health best]. Tidsskr Nor Lægeforen. 2018;138(8). doi: 10.4045/tidsskr.17.1054.
14. Wahl AK. Måling av livskvalitet i klinisk praksis : en innføring. Bergen: Fagbokforl.; 2004.
15. Wilson IB, Cleary PD. Linking clinical variables with health-related quality of life. A conceptual model of patient outcomes. JAMA. 1995;273(1):59-65.
16. FN-sambandet: FNs bærekraftsmål. <https://fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal> (2024). Avlest 19.12.2024
17. Regjeringen.no: Nasjonal helse- og sykehusplan 2020-2023. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nasjonal-helse--og-sykehusplan-2020-2023/id2679013/> (2019). Accessed.

18. Bang Nes RH, T, Barstad, A. Livskvalitet. Anbefalinger for et bedre målesystem. Helsedirektoratet: Helsedirektoratet; 2018.
19. Støren KS, Rønning E. Livskvalitet i Norge 2021. Statistisk sentralbyrå; 2021.
20. Schwartz CE, Huang IC, Rohde G, Skolasky RL. Uncovering the story within the story: a scoping review of response shift in qualitative research. *Qual Life Res*. 2024. doi: 10.1007/s11136-024-03803-z.
21. Sirgy MJ. The psychology of quality of life. Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers; 2002.
22. Schwartz CE, Andresen EM, Nosek MA, Krahn GL, Measurement REPOHS. Response shift theory: important implications for measuring quality of life in people with disability. *Arch Phys Med Rehabil*. 2007;88(4):529-36. doi: 10.1016/j.apmr.2006.12.032.
23. Paulsen A, Vistad I, Fegran L. Nurse-patient sexual health communication in gynaecological cancer follow-up: A qualitative study from nurses' perspectives. *J Adv Nurs*. 2023;79(12):4648-59. doi: 10.1111/jan.15755.
24. Paulsen A, Vistad I, Fegran L. Gynecological cancer survivors' experiences with sexual health communication in nurse-led follow-up consultations. *Acta Obstet Gynecol Scand*. 2024;103(3):551-60. doi: 10.1111/aogs.14749.
25. Robstad N, Paulsen A, Vistad I, Hott AC, Hansen Berg K, Øgård-Repål A, et al. Experiences of pain communication in endometriosis: A meta-synthesis. *Acta Obstet Gynecol Scand*. 2024. doi: 10.1111/aogs.14995.
26. Haddeland K, Marthinsen GN, Söderhamn U, Flateland SMT, Moi EMB. Experiences of using the ISBAR tool after an intervention: A focus group study among critical care nurses and anaesthesiologists. *Intensive Crit Care Nurs*. 2022;70:103195. doi: 10.1016/j.iccn.2021.103195.
27. Regjeringa.no: Meld.St. 19 (2023-2024) Profesjonsnære utdanninger over heile landet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-19-20232024/id3032273/> (2024). (avlest 19.12.2024).
28. Andenæs, R; Andersen, MH; Haraldstad, K; Helseth, S; Rohde, G; Rokne, B; Wahl, AK: Går vi nå baklengs inn i fremtiden, minister Hoel? <https://www.dagensmedisin.no/helsepolitikk-og-helse-ekonomi-jobb-og-utdanning-sykepleier/gar-vi-na-baklengs-inn-i-fremtiden-minister-hoel/628733> (avlest 19.12.2024).
29. Larsen H; Tønnessen E: Profesjonsmelding og nye opptaksregler. <https://www.khrono.no/profesjonsmelding-og-nye-opptaksregler-kommer-5-april/859124> (avlest 19.12.2024).

VÅRMØTE

– Lingvistikk i endring

Gro-Renée Rambø

Språkvitenskap i endring – Introduksjon

Espen Johan Klævik-Pettersen

Hva er historisk lingvistikk?

Gro-Renée Rambø

Språksosiologi og den flerspråklige vendingen:
fra preskriptiv til deskriptiv, autonom til integrert,
enhetlig (?) til mangfoldig avgrensing av «språk»

Michael Albrecht

Psykolingvistikk: Konseptuelle og teknologiske
fremskritt og deres effekt på eksperimentell
språkforskning

Gunhild Kvåle

Språkvitenskap og meningsskaping - fra språk
via multimodalitet til medieteknologi

Språkvitenskap i endring

- Introduksjon

Gro-Renée Rambø¹

Språkvitenskap, eller lingvistikk, er det vitenskapelige studiet av språk. I denne teksten skal jeg helt kort introdusere denne vitenskapen og noen av de sentrale endringene vi kan spore i løpet av de siste 50-60 årene. Det er ikke en helt enkel oppgave. «Språkvitenskap i endring» kan fort få en til å tenke at det er mulig å veldig enkelt definere hva språkvitenskap på et gitt tidspunkt var, og så gjøre rede for hva som har endret seg fra dette startpunktet. Dette er tilnærmet umulig, for språkvitenskapen har alltid vært et utpreget mangefasettert og motsetningsfylt vitenskapsområde, og det har også bygd på og integrert kunnskap fra andre vitenskapsområder. Det finnes mange ulike oversiktsverk som omhandler språkvitenskap som disiplin, og som også gjør rede for historiske utviklingstrekk innenfor denne vitenskapen, herunder sentrale endringer (se f.eks. Hårstad, Lohndal & Mæhlum 2017; Robins, 1997; Joseph et al., 2001).

Tidsperioden jeg først og fremst skal konsentrere denne introduksjonen om, er tidsperioden fra 1960-70-tallet av og frem til i dag. Innenfor denne perioden har språkvitenskapen utvilsomt gjennomgått betydelige endringer – innenfor mange av de ulike språkvitenskapelige retningene. Noen av endringene kan knyttes direkte til vitenskapsfeltet selv – hva slags forskningsinteresser som har vært dominerende og hva som har vært definert som studieobjektet. Andre endringer innenfor språkvitenskapen er knyttet til endringer innenfor andre vitenskapsområder, men som har gitt nye muligheter og perspektiver – for eksempel har teknologiske nyvinninger gjort det mulig å både innhente, håndtere og analysere datamateriale på nye måter, noe som ikke bare har endret hvilke forskningsmetoder som benyttes, men også lagt grunnlag for nye innganger til hva som er interessant og mulig å utforske ved språkvitenskapens studieobjekt.

De mange ulike språkvitenskapelige retningene har definert undersøkelsesobjektet sitt – «språk» – ulikt. Mange av de retningene vi ofte definerer som «nye», eller «moderne», retninger innenfor språkvitenskapen, bygger på tanker om hva språk er som slekter på «gamle» teoretiske retninger og posisjoner. Når jeg nå skal trekke frem sentrale endringer i det definerte tidsrommet, så vil det derfor være sann at jeg for det første bare tar utgangspunkt i en begrenset mengde retninger innenfor språkvitenskapen, og dessuten vil mange av trekkene jeg definerer som endringer ha sine forløpere som går mye lengre tilbake i tid.

¹ Professor i nordisk språkvitenskap ved Institutt for nordisk og mediefag, UiA. gro-renee.rambo@uia.no

Jeg har valgt å fokusere på det som i språkvitenskapelig faglitteratur gjerne betegnes som «vendinger», siden disse vendingene helt eksplisitt kan sies å markere det som erfares som større endringer innenfor de aktuelle feltene. De vendingene jeg skal fokusere på her, har hatt betydning for samfunnsutviklingen på en rekke ulike områder. De har også bidratt til å endre undervisning og opplæring i språk og språkvitenskap innenfor ulike deler av utdanningssystemet (språkvitenskap som kunnskapsgrunnlag), hvordan det blir undervist i, om og på språk (språkdidaktikk, språktilegnelse, læremetoder), og rasjonale for hvorfor det er viktig å undervise i språk og språkvitenskap (demokrati og medvirkning, makt og mening, ideologier og holdninger).

Språk – struktur, evne og mening

Hårstad, Lohndal & Mæhlum påpeker at en av de mest sentrale vitenskapsteoretiske motsetningene innenfor lingvistikken har vært spørsmålet om hvorvidt språkvitenskapen kan sies å være en naturvitenskapelig eller en humanistisk vitenskap (2017, s. 15f). Spørsmålet henger sammen med hvordan man innenfor språkvitenskapen definerer undersøkelsesobjektet: Hva er «språk»? Og hva ved «språk» er det da mulig eller interessant å studere? Den naturvitenskapelig orienterte tilnærmingen har hatt en solid posisjon innenfor språkvitenskapen på 1900-tallet, men har hele tiden vært utfordret av perspektiver som knytter språkvitenskapen til humanistisk og samfunnsvitenskapelig vitenskap. Her skal jeg eksemplifisere motsetningen mellom den naturvitenskapelig orienterte og den humanistisk orienterte språkvitenskapen på den måten som er vanligst innenfor verk som omhandler lingvistikkens historie, nemlig gjennom en kort beskrivelse av generativ lingvistikk og sociolingvistikk/språksosiologi.

På 1960-tallet – som er definert som startpunktet for perioden denne teksten skal handle om –, introduserte Noam Chomsky teoriretningen generativ grammatikk (Chomsky, 1957, 1968). Chomskys teori var et tilsvarende til strukturalistisk språkvitenskap, som var den da dominerende retningen innenfor språkvitenskapen, og især var det den amerikanske strukturalismen og behaviorismen Chomsky kritiserte. Innenfor strukturalistisk språkvitenskap beskrives språket som et selvregulerende system av elementer som er definert i forhold til hverandre og til hele systemet – språket ses på som autonomt i den forstand at det er konstituert ved selvstendige regler og prinsipper, og strukturalismen har satt et så sterkt preg på språkvitenskapen (både idémessig og metodisk) at Ferdinand de Saussure, som regnes som grunnleggeren av denne språkvitenskapelige retningen, også regnes som grunnleggeren av den «moderne» språkvitenskapen. Saussure sine tanker og ideer, slik de er presentert i Bally & Sechehaye 1916, inspirerte forskere innenfor de fleste humanistiske disipliner (Svendsen, 2024). Saussures skille mellom såkalt formelle og funksjonelle tilnærminger til språk refereres ofte til som et grunnleggende skille i overordnet tilnærming mellom ulike lingvistiske disipliner. Likevel kan en kanskje si at det viktigste med dette skillet er at det har skjerpet presisjonen innenfor de språkvitenskapelige

disiplinene ved å kreve at en tar stilling til *hva* ved språk det er en legger hovedvekt på å si noe om, for språk er alltid både form og funksjon. All språklæring handler for eksempel om både systemet (grammatikken) og funksjonen (pragmatikken).

Amerikansk strukturalisme ble formet gjennom et samspill mellom landets antropologiske tradisjon, europeisk strukturalisme og den psykologiske retningen behaviorisme. Viktige forskere innenfor denne tradisjonen var antropologene Franz Boas, Edward Sapir og Leonard Bloomfield. Innenfor behavioristisk orientert språkvitenskap så en på språklæring som et direkte resultat av stimulus og respons, og forskningen var positivistisk og empirisk orientert. Når mennesker lærer språk, er det ved å imitere og forsterke språkbruk en er eksponert for av omgivelsene sine. Chomsky tok et oppgjør med denne tenkningen i en velkjent bokenmeldelse av B. F. Skinners bok *Verbal Behavior* (1959). Chomsky kritiserte Skinner og behavioristisk tenkning for å ikke kunne forklare de kreative aspektene ved menneskets språkbruk, nemlig hvordan det er mulig å produsere og forstå utsagn (setninger) en aldri har hørt før. Generativ lingvistikk fokuserer på de *underliggende* strukturene og reglene i hjernen som styrer språket, den grunnleggende menneskelige språkevnen, og Chomskys teorier skapte en *ny* retning som raskt fikk en sterk posisjon innenfor språkvitenskapen. Chomskys teorier vektlegger at vitenskapen om språk må handle om selve *evnen* til språk, ikke språk slik det manifesterer seg i bruk, og en hovedtese var at alle mennesker har en medfødt, universell grammatikk som ligger til grunn for alle verdens språk, noe som innebærer at det finnes felles, underliggende strukturer i den menneskelige hjernen som går på tvers av språk (se mer om disse retningene i Hårstad, Lohndal & Mæhlum, 2017).

I samme tidsrom vokste sociolingvistikken, eller språksosiologien, frem. Denne språkvitenskapelige retningen har et helt annet utgangspunkt for utforskning, nemlig hvordan språk og språkbruk varierer, hva variasjonen betyr, og hvordan variasjonen er knyttet til ulike sosiale og kulturelle kontekster. Slik sett kan en si at studieobjektet er språk som sosialt fenomen, og at språk alltid studeres i relasjon til noe, en kontekst, noe som ligger utenfor (men samtidig innbakt i) språkstrukturen selv. William Labov, også amerikaner, regnes som grunnleggeren av denne språkvitenskapelige disiplinen, sånn som den ble kjent fra 1960-tallet av (se f.eks. Labov, 1966). Andre sentrale forskere som kan nevnes er Joshua Fishman (1972, 1976a, 1976b) og Peter Trudgill (1974, 1986). Et viktig mål for sociolingvistisk/språksosiologisk forskning er å dokumentere, forklare og forstå språklig variasjon og mangfold i ulike menneskelige fellesskap (sosiale, geografiske, kulturelle), og avdekke hvordan språk og språkbruk i ulike kontekster kan signalisere slikt som sosial bakgrunn, tilhørighet eller distanse, makt eller avmakt. Da Dell Hymes (antropolog og lingvist) i 1972 publiserte en banebrytende artikkel om kommunikativ kompetanse, var hovedpoenget nettopp at språkkompetanse handler om mye mer enn bare kjennskap til språksystemet (grammatikken). Sociolingvistikken/språksosiologien er opptatt av hvordan mennesker kommuniserer, skaper mening og blir sosialisert gjennom språk. På

grunn av hvordan studieobjektet er definert, har sosiolingvistikken/språksosiologien alltid hatt nær tilknytning til samfunnsvitenskapelige disipliner.

Begge retningene jeg har nevnt her har det åpenbare til felles at utgangspunktet er språk som noe som er forankret i mennesket. Språket er en menneskelig evne, det er en struktur/et system som mennesket tilegner seg, det er et mentalt fenomen og det er et sosialt og kulturelt fenomen. Jeg skal nå kort skissere noen større endringstendenser som har preget språkvitenskapen i perioden 1960 til i dag. Alle disse vendingene har hatt betydning for mange vitenskapsområder, og innenfor språkvitenskapen har de hatt betydning for en rekke nokså ulike språkvitenskapelige retninger.

Den kognitive vendingen

På 1950- og særlig 1960-tallet skjedde det som ofte kalles en kognitiv revolusjon, og som også kan ses på som en reaksjon mot behaviorismen. Denne revolusjonen innebar en dreining i psykologien fra å studere atferd gjennom stimulus-respons til å rette oppmerksomheten mot mentale, eller kognitive, fenomener som tenkning, persepsjon, hukommelse, oppmerksomhet, læring, resonnering – og språk. Chomskys ideer om at språk er en medfødt kognitiv evne førte til en økt interesse for å forstå de mentale prosessene bak språkbruk, inkludert hvordan vi oppfatter, forstår og produserer språk. I forlengelsen av den kognitive revolusjonen og Chomskys arbeider videreutviklet psykolingvistikken seg som forskningsfelt. Den kognitive vendingen i språkvitenskapen refererer slik til et skiftende fokus mot å forstå språk gjennom mentale prosesser og kognitive strukturer. Denne tilnærmingen ble særlig fremtredende fra 1980-tallet og fremover, med bidrag fra forskere som Ronald W. Langacker, Joan L. Bybee og George Lakoff (se f.eks. Langacker 1987 – 91, 2008; Bybee 1985, Lakoff & Johnson, 1980). Deres tenkning utgjør sentrale aspekter innenfor det som kalles kognitiv lingvistikk. Innenfor denne språkvitenskapelige retningen ser man på språk som en integrert del av kognitive prosesser. Språkbruk og språklige strukturer forstås som nært knyttet til menneskelig erfaring og persepsjon. Kognitive lingvister legger særlig stor vekt på betydningen av språk og hvordan metaforer styrer vår forståelse av verden. George Lakoff og Mark Johnson sitt arbeid (1980) med konseptuelle metaforer viser for eksempel hvordan abstrakte begreper ofte forstås gjennom mer konkrete erfaringer, nærmere bestemt det at vi opplever og erfarer verden, alt omkring oss, gjennom *kroppen*. I stedet for å se på språk som et sett med faste regler, en fastlagt struktur, fokuserer kognitiv lingvistikk på hvordan språkbruk former og endrer språklige strukturer. Den kognitive vendingen bidro til økt samarbeid mellom språkvitenskap og vitenskapsdisipliner som psykologi, nevrovitenskap og informatikk, og har bidratt til en mer helhetlig forståelse av hvordan språk fungerer i hjernen.

Den flerspråklige vendingen

Den flerspråklige vendingen i språkvitenskapen refererer til en økt interesse for og et økt fokus på flerspråklighet som fenomen på både individ- og samfunnsnivå innen-

for andrespråksforskningen, og en anerkjennelse av at flerspråklighet er normaltilstand på både individ- og samfunnsnivå i verdenssammenheng (Edwards, 1994; May, 2014; Garcia & Wei, 2013). De første tiårene av perioden som omhandles her, var flerspråklighetsstudier ofte begrenset til tospråklighet, mens fokuset i større grad nå involverer flere enn to språk. Innenfor flerspråklighetsforskning er en opptatt av både språktilegnelse og språkbruk for flerspråklige individer, og den flerspråklige vendingen har hatt betydning for språkvitenskapelige retninger som blant annet psykolingvistikk, eksperimentell lingvistikk, nevrolingvistikk, sosiolingvistikk. Særlig stor betydning har den flerspråklige vendingen hatt innenfor opplæring. Der tidlig forskning på flerspråklighet i stor grad var opptatt av utfordringer og begrensninger, er nyere forskning på flerspråklighet opptatt av ressursperspektiver på både individ- og samfunnsnivå. I nyere forskning er det også økt bevissthet om hvordan flerspråklighet på samfunnsnivå henger sammen med sosiale, økonomiske og kulturelle dynamikker, og innsikter fra Bourdieus tenkning om det «økonomiske marked» har også vært brukt i analyser av «det lingvistiske marked» (Bourdieu, 1992). Språkvalg på både individ- og samfunnsnivå er uttrykk for og reproducerer sosiale strukturer. Både uttalte og skjulte lingvistiske hierarkier skapes og opprettholdes gjennom politikk, som for eksempel hvilke språk som har eller får hvilken posisjon innenfor skolesystemet. En annen forskjell mellom tidligere og nyere flerspråklighetsforskning er at mens den tidlige flerspråklighetsforskningen betraktet språk som atskilte autonome enheter, er den nyere forskningen mer opptatt av en holistisk tilnærming til hvordan språk læres og brukes, og hvordan språk «finnes» i hjernen til individet. Den holistiske tilnærmingen innebærer at flerspråklighetsforskningen inkluderer både kognitive og sosiale aspekter som utgangspunkt for å utforske og forstå hvordan flere språk brukes og læres i ulike kontekster, som innad i familien, i de ulike sosiale kontekstene individet deltar i, på arbeidsplasser og i utdanningssystemet, bare for å nevne noen ulike kontekster. Den flerspråklige vendingen utfordrer tradisjonelle enspråklige normer og dekonstruerer definisjoner av språk som tidligere ble ansett for å være udiskutable. Dette inkluderer en kritisk vurdering av hvordan språk forstås og brukes av mennesker i ulike kontekster i moderne samfunn. Og i nyere tid har mennesker i store deler av verden stadig lettere tilgang til språk og språkressurser, takket være nyere teknologi.

Den teknologiske vendingen

Mange vitenskapsområder har endret seg som resultat av det vi kan kalle den teknologiske vendingen. Innenfor språkvitenskapen refererer den teknologiske vendingen til den økende bruken av datateknologi for å få tilgang til, analysere, bearbeide og forstå språk. Mange aspekter kan nevnes, som for eksempel fremvekst av språkteknologiske verktøy og systemer som automatisk stavekontroll, maskinoversettelse, chatbots, syntetisk tale og talestyring. Disse teknologiene bruker store mengder språkdata for å utvikle modeller som kan forstå og generere naturlig språk. Teknologisk utvikling har også drevet frem korpuslingvistisk forskning. Ved å bruke store digitalt tilgjengelige tekstsamlinger (korpora) har man et mye bredere grunn-

lag for å studere språklige mønstre, noe som gir gode muligheter for å analysere språkbruk i stor skala og identifisere mønstre (og endringer) som ikke er like synlige eller tilgjengelige i mindre datasett. Etter hvert som stadig flere tekster, og stadig flere typer tekster, er tilgjengelige digitalt, har også mange flere typer tekster blitt aktuelle som grunnlag for utforskning. De siste årene er det utviklingene innenfor kunstig intelligens som fremstår som aller mest banebrytende. Kunstig intelligens og maskinlæring har revolusjonert også språkvitenskapen ved å muliggjøre avanserte språkmodeller som kan forstå og generere tekst på en menneskelignende måte. Dette inkluderer systemer som kan brukes til alt fra tekstgenerering til oversettelse og samtale, modelleringer, generering av sammensatte tekster osv. Vi øyner bare begynnelsen av alle muligheter og fallgruver kunstig intelligens kan bringe med seg, også innenfor språkvitenskapen. De siste tiårene har dessuten fremveksten av nye medieformer og nye måter å kommunisere på bidratt til endringer innenfor språkvitenskapen. Sosiale medier og digital kommunikasjon gjør at språkvitere får tilgang til andre typer språkbruk enn det som er vanlig i tradisjonelle medier, og også at vi får tilgang til andre kommunikasjonsplattformer. Innenfor både sociolingvistikk og diskursanalyse har slike utviklinger vært sentrale for kunnskapsutviklingen. Samlet sett har de teknologiske nyvinningene gjort det mulig for språkvitere å utføre mer omfattende og presise analyser, og det har åpnet opp for anvendelse av språkvitenskap i nye praktiske sammenhenger.

Språkvitenskapen og vår tid

Språkvitenskapelig forskning gir mange verdifulle innsikter og verktøy som kan være med på å forbedre ulike aspekter ved samfunnet, i tillegg til den rent kunnskapsbaserte innsikten den gir oss i språk som fenomen. Forskning på språktilegnelse og språkundervisning bidrar til å utvikle effektive og gode metoder for å lære språk, som er et svært viktig grunnlag for all mellommenneskelig samhandling. Språkteknologi, som bygger på innsikter fra språkvitenskapen, bidrar til å forbedre kommunikasjon og tilgjengelighet for alle, inkludert mennesker med ulike funksjonsnedsettelse. Det er viktig for demokrati og medvirkning. Sociolingvistikk og antropologisk lingvistikk hjelper oss til å forstå hvordan språk, sosiale strukturer og kultur er sammenvevd, og kan slik bidra til å fremme forståelse, toleranse og demokrati. Psykolingvistisk forskning kan bidra til å forstå og behandle språkrelaterte lidelser som afasi, dysleksi og andre kommunikasjonsforstyrrelser, noe som er viktig for å utvikle terapier og støtte for personer med slike utfordringer. Språkvitenskap kan også informere språkpolitikk og språkplanlegging, for eksempel ved å støtte minoritetsspråk og fremme flerspråklighet, noe som bidrar til å bevare språklig mangfold og sikre rettferdig tilgang til informasjon og tjenester i samfunnet på ulike nivåer. Forståelse av språk, språkbruk og kommunikasjon er viktig på alle arenaer. Fire språkvitere vil nå presentere det språkvitenskapelige feltet som de selv jobber innenfor, og trekke frem noen endringer de opplever at akkurat dette feltet har vært gjennom de siste 50-60-årene. Først vil Espen Johan Klævik-Pettersen presentere «Hva er historisk lingvistikk? Hvorfor skal vi bry oss om hvordan folk snakket før

i tiden?». Deretter vil undertegnede knytte noen refleksjoner til «Språksosiologi og den flerspråklige vendingen: fra preskriptiv til deskriptiv, autonom til integrert, enhetlig (?) til mangfoldig «språk». Mikael André Albrecht vil så presentere «Psykolingvistikk: Konseptuelle og teknologiske fremskritt og deres effekt på eksperimentell språkforskning», før Gunhild Kvåle gjør rede for «Språkvitenskap og meningsskaping – fra språk via multimodalitet til medieteknologi».

Referanser

- Bally, C. & Sechehaye, A. (1916). *Cours de linguistique générale*. Librairie Payot & Co.
- Bourdieu, P. (1992). *Language and Symbolic Power*. Polity Press.
- Bybee, J. L. (1985). *Morphology: a study of the relation between meaning and form*. J. Benjamins.
- Chomsky, N. (1968). *Language and Mind*. Harcourt Brace.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton de Gruyter.
- Edwards, J. (1994). *Multilingualism*. Routledge.
- Fishman, J. (1972). *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Newbury House Publishers.
- Fishman, J. A. (1976a). *Advances in the Sociology of Language. Volume I. Basic Concepts, Theories and Problems: Alternative Approaches*. Mouton & Co. (opprinnelig utgitt 1971).
- Fishman, J. A. (1976b). The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society.
- I Fishman, J. A., *Advances in the Sociology of Language. Volume I. Basic Concepts, Theories and Problems: Alternative Approaches*. Mouton & Co, s. 217–405.
- Garcia, O. & Wei, L. (2013). *Translanguaging. Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Pivot.
- Hymes, D. (1972). *On communicative competence*. University of Philadelphia Press.
- Hårstad, S., Lohndal, T. & Mæhlum, B. (2017). *Innganger til språkvitenskap. Teori, metode og faghistorie*. Cappelen Damm Akademisk.
- Joseph, J. E.; Love, N. & Taylor, T. J. (2001). *Landmarks in linguistic thought II: The Western tradition in the twentieth century*. Routledge.
- Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987 – 91). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press.
- Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar*. Oxford University Press.
- May, S. (2014). *The multilingual turn : implications for SLA, TESOL and bilingual education*. Routledge.
- Robins, R. H. (1997). *A Short History of Linguistics*. Fourth edition. Routledge.
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal Behavior*. Copley Publishing Group.
- Svendsen, L. F. H. (2024). *Strukturalisme*. <https://snl.no/strukturalisme>, nedlastet 24.01.25.
- Trudgill, P. (1974). *Sociolinguistics. An Introduction*. Penguin Books.
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in Contact*. Basil Blackwell.

Hva er historisk lingvistikk?

Espen Johan Klævik-Pettersen¹

Lingvistikk er vitenskapen om språk, og historisk lingvistikk er dermed den grenen av denne vitenskapen som befatter seg med historisk tilbakelagte stadier av språk. Det er ikke dermed sagt at historiske lingvister utelukkende forsker på veldig gamle språkstadier. Man kan for eksempel forske på slanguttrykk som eksisterte i ungdomsspråk på 1990-tallet, men som senere datt ut av vanlig bruk. Dette kvalifiserer i prinsippet også som historisk lingvistikk.

Et viktig begrepspar i den historiske lingvistikken er skillet mellom *synkroni* og *diakroni*, som ble etablert av den store sveitsiske lingvisten Ferdinand de Saussure. En synkron undersøkelse tar for seg et språk på et gitt historisk tidspunkt eller i alle fall innenfor en snevrere avgrenset historisk periode, uten å ta nærmere hensyn til det som gikk forut eller det som skjedde siden. Såkalte historiske grammatikker er et godt eksempel på dette, som f.eks. innføringsbøker i norrønt, latin eller gammelgresk. Slike innføringsverk tar ofte utgangspunkt i en «klassisk» periode som tjener som mal for en synkron beskrivelse av grammatikken, som 1200-talls norrønt, klassisk latin fra den sene romerske republikken, eller gresk slik det ble anvendt i Athens storhetstid på 400-tallet før Kristus.

En diakron studie, derimot, ser på ett eller flere språkfenomener på ulike tidspunkt for å avdekke hvilken utvikling som har skjedd over tid, f.eks. endringer i ordstilling fra norrønt til mellomnorsk, eller tap av kasussystemet. Diakrone studier fokuserer dermed på *språkendringer* og forsøker å beskrive - og aller helst også *forklare* - disse.

Litt spissformulert kunne man nesten hevde at den historiske lingvistikken som vitenskap er eldre enn lingvistikken selv. I dette ligger at noen av de viktigste oppdagelsene som la grunnlaget for historisk språkforskning fant sted lenge før Ferdinand de Saussure etablerte moderne lingvistikk på begynnelsen av 1900-tallet.

Historien begynner med Sir William Jones, en engelskmann som tjenestegjorde som dommer i Britisk India mot slutten av 1700-tallet. Jones var en meget språklærd mann som i tillegg til å beherske de klassiske europeiske kulturspråkene, lærte seg både persisk og gammelindisk, eller *sanskrit*. Da la han merke til påfallende likheter både i ordforrådet og i bøyningsendelsene mellom sanskrit, persisk, gresk og latin. Jones presenterte sine funn til «The Asiatic Society», en organisasjon han selv

¹ Førsteamanuensis ved Institutt for fremmedspråk og oversetting, UiA. espen.klavik-pettersen@uia.no

hadde grunnlagt, og konkluderte med at likhetene mellom disse geografiske spredte språkene var så sterke og systematiske at de ikke kunne være tilfeldige. Forklaringen måtte ligge, mente Jones, i at disse språkene hadde et felles opphav i et urspråk som nå sannsynligvis var tapt (Franklin 1995). Jones' hypotese ble siden fort bekreftet, og urspråket kalles i dag Proto-Indoeuropeisk. Dette forskningsfeltet er fortsatt blomstrende og gjør stadig nye fremskritt den dag i dag.

Da 1800-tallets filologer tok fatt på oppgaven å avdekke Jones' urspråk, oppdaget de forbløffende korrelasjoner mellom de ulike datterspråkene, spesielt i lydsystemet. Det viste seg at en gitt lyd i ett av språkene, som f.eks. latin, samsvarte helt systematisk med en annen lyd i et annet språk, som f.eks. gresk eller sanskrit. Dermed hadde man oppdaget en av den historiske lingvistikkens mest fascinerende hemmeligheter, nemlig at endringer i det fonologiske systemet til et språk er ekstremt regelmessige – noen vil faktisk påstå helt fri for unntak. Denne regelmessigheten gjør at man ikke bare kan se hvilke ord i ulike beslektede språk som er *kognate* – dvs. som kommer fra samme opphav – men også at man kan rekonstruere tidligere stadier av dette felles opphavet som ikke er attesterte ved skriftlige kilder.

Fremgangsmåten som 1800-tallets filologer anvendte for å rekonstruere det proto-indoeuropeiske lydsystemet kalles for 'den komparative metode' og består enkelt sagt i å samle potensielle *kognater* i de ulike språkene, det vil si ord som man tror er i slekt basert på lignende betydning og en viss likhet i form. Man setter så disse ordene opp i såkalte «korrespondansesett», og så forsøker man å postulere den opprinnelige lyden, eller liketil i noen tilfeller det opprinnelige ordet. Denne metoden brukes fortsatt den dag i dag, selv om den har blitt videreutviklet med moderne statistiske metoder. Den har også blitt anvendt med suksess på helt andre språkfamilier, som den austronesiske familien (Kikusawa 2015) eller Pama-Nyungan (Miceli 2015).

Kanskje den aller mest kjente lydloven i utviklingen fra proto-indoeuropeisk til datterspråkene er 'Grimms lov' oppkalt etter filologen Jakob Grimm (som også er kjent for å ha samlet inn folkeeventyr sammen med sin bror Wilhelm). Grimms lov beskriver hvordan proto-indoeuropeiske klusiler eller *lukkelyder* utviklet seg videre i den germanske dattergrenen. For å ta et eksempel, utviklet de ustemte lukkelydene /p/, /t/, /k/ seg til frikative eller *gnisselyder* i germansk, henholdsvis /f/, /θ/ og /x/ - hvor sistnevnte lyd har utviklet seg videre til /h/ senere. Hvis man sammenholder med f.eks. latin, hvor de ustemte lukkelydene fra proto-indoeuropeisk er uendret, får man følgende korrespondansesett:

Latin	Germansk, eksemplifisert ved engelsk ²
pater	father
tenuis	thin
corn	horn

² Andre grener av germansk, som skandinavisk, har siden på nytt endret frikativ /θ/ tilbake til /t/, mens (standard høy) tysk har fått /d/ etter den andre germanske lydforskyvning: engelsk 'thin' – norsk 'tynn', tysk 'dünn'.

Kjennskap til Grimms lov og andre viktige forhistoriske lydoverganger i ulike grener av indoeuropeisk er svært nyttig kunnskap både for den trente filologen og for enhver som bare liker å spekulere i etymologi. Man blir blant annet minnet på om at ord ikke bør være for *like* mellom germansk og latin, hvis de realistisk skal kunne være kognater. Et eksempel: ordet 'penna' på latin betyr opprinnelig en fjær, og dernest ved metonymi skriveinstrumentet *penn*, opplagt opprinnelig en *fjærpenn*. Men det er umulig at norsk 'penn' og latinsk 'penna' kan være kognater, fordi begge begynner på /p/. Grimms lov sier at latinsk /p/ tilsvarende germansk /f/. Det er dermed ordet 'finne', som i finnen på en fisk, som er det sannsynlige kognatet til latinsk 'penna'. Ordet 'penn' er altså et lånnord.

Et annet eksempel er 'pell-is' som betyr 'hud, skinn'. Her er det fristende å tenke at det engelske 'peel' (skall på enkelte frukter) kan være et kognat, men likheten er igjen for stor, og 'peel' må dermed igjen være et lånnord. Vi trenger igjen en germansk /f/ og finner det riktige ordet i 'fell', som i en skinnfell.

Men selv om historiske lydlover er fascinerende, er det mange nok som lurar på hvilken egentlig nytteverdi denne kunnskapen har i dagens samfunn. I en tid da det ofte virker som om man må rettferdiggjøre verdien av å studere språk overhodet, selv moderne språk, kan det ved første øyekast virke utfordrende å forsvare hvorfor vi skal bruke tid og ressurser på å studere utdødde stadier av språk. Et opplagt svar er at språket er en sentral kulturarv som har en egenverdi og som det er verdt å bevare, på linje med alle etterlatenskaper av fortidig menneskelig sivilisasjon.

Det er like fullt lett å demonstrere en langt større praktisk anvendelse av historisk lingvistikk. Det er for eksempel slik at fortidens store sivilisasjoner har etterlatt seg enorme mengder skriftlig materiale på latin, gammelgresk, sanskrit, persisk m.m., som er nøkkelen til å forstå nesten hvert eneste aspekt av livet til menneskene før i tiden. Uten tilgang på spisskompetanse i Latin ville ikke europeiske middelalderhistorie kommet langt. Og da Jean-François Champollion i 1803 lyktes i å dechiffrere hieroglyfene på Rosetta-stenen som ble oppdaget under Napoleons ekspedisjon i Egypt, var resultatet en fullstendig revolusjon i vår forståelse av den eldgamle forarabiske kulturen i faraoenes Egypt.

Vender man så tilbake til rekonstruksjonen av indoeuropeisk, må man fort vedkjenne seg de vidtrekkende betydningen denne forskningen har hatt utenfor det snevrere språklige aspektet. Dette språket ble tross alt snakket av et folk som lever videre i genene til veldig mange folk i et belte over hele Europa, Midt-Østen og til Indusdalen. For å avdekke det opprinnelige hjemstedet og migrasjonshistorien til disse menneskene og deres etterkommere, har historiske lingvister lenge jobbet tett sammen med arkeologer, og i nyere tid har også genforskere kommet til i det som ved første øyekast kan fremstå som en usannsynlig akademisk trekløver. I disse dager blir for øvrig trekløveren til en firkløver, ettersom kunstig intelligens gjør sitt inntog på alle

arenaer. Kunstig intelligens er i stand til å se mønstre i datasett som for mennesker bare ser ut som kaos, og dermed vil denne teknologien kunne forbedre både språkforskningen – f.eks. ved å finne fjerne kognater ved hjelp av den komparative metode – arkeologien og genforskningen.

Kanskje litt mer overraskende er det at historisk lingvistikk har innsikter å by på for studiet av nåtiden. Det har vist seg at mange av de språkendringene som vi kan observere, finnes igjen i den ene språkfamilien etter den andre. I tillegg viser det seg at disse samme endringene også gjenfinnes på ulike trinn av den språklige utviklingen til barn, før de har lært seg å mestre morsmålet sitt. Årsaken til dette er trolig at et barns språklige utvikling er en liten fortettet diakroni eller språkhistorie i seg selv. Barns tilegning av sitt morsmål er selve bindeleddet i den historiske overføringen av et språk fra en generasjon til den neste. Det vil si at årsakene til endring i språk, som det finnes mange teorier om i den historiske lingvistikken, til syvende og sist ligger i egenskaper ved den menneskelige hjerne. For å ta et eksempel: *analogi* er den svært generelle kognitive egenskapen som gjør at mennesker forsøker å gjenbruke mønster de allerede har lært seg eller kjenner til og overføre dem til nye fenomener – kanskje er det et slags økonomiprinsipp eller en liten «latskap» fra hjernen. Når norske barn lærer seg at svake verb bøyes ved hjelp av dentalsuffikset «et/te» som i «jeg hopper, jeg hoppet», forsøker de ofte ubevisst å overføre dette mønsteret til mange andre verb. Det fører til kjente barnefeil som «jeg gådde». Slike feil blir som regel rettet opp igjen senere i innlæringen, men dette analogiske presset mot forenkling og overgeneralisering ligger alltid latent i barnet, og dermed også i språkhistorien. Derfor har vi også en stadig større gruppe verb som historisk har gått fra sterk bøyning til svak bøyning. Skandinavisk har kommet lengre her enn f.eks. kontinentalgermanske dialekter som tysk eller nederlandsk. Dette kommer frem i et par som: «jeg svømmer, jeg svømte» vs. «ich schwimme, ich schwamm.» Nå er en form som «hjelp» veldig frekvent i talespråket ved siden av «hjalp», som kanskje høres konservativt ut for noen.

Barns iboende tendenser er dermed en viktig diakron drivkraft, og der finnes mange andre fenomener som har slike klare paralleller mellom barnespråk og språkhistorien. Dette betyr konkret at teorier som i utgangspunktet er utviklet i forskningen på barns språktilegning, har direkte overføringsverdi til den historiske språkforskningen, og vice versa (Cournane og Klævik-Pettersen 2023). Disse teoretiske forbindelsene er altså eksempler på *indre/interne* forklaringer på språkendring

Nå er det jo ikke slik at språk eksisterer i vakuum. Språk kommer ofte i kontakt med hverandre, eller rettere sagt mennesker med ulike språk kommer i kontakt med hverandre. Når dette skjer, er det en forutsetning for effektiv kommunikasjon av minst én av gruppene lærer seg å beherske språket til den andre gruppen. Det oppstår *flerspråklige* individer som kan fungere som bindeledd mellom de to språkene og kulturene. Å være flerspråklig er faktisk heller normen enn unntaket, hvis vi anlegger et globalt perspektiv. Og når mennesker behersker flere språk samtidig, er det en overhengende

fare for at disse ulike språkene, som jo alle er lagret inne i hjernene våre, begynner å påvirke hverandre. Dette fenomenet kalles *overføring* eller *transfer* i den engelskspråklige litteraturen, og er meget godt attestert (Jarvis 2017). Ofte er det morsmålet vårt som påvirker et annetspråk, som når norske elever overfører norske trekk til engelsk, eller eventuelt et annetspråk som påvirker et tredje språk, som når de samme elevene bruker engelske konstruksjoner på fransk, spansk eller tysk i skolen. I språkhistorien har vi mange eksempler på hvordan overføringsfenomener under flerspråklighet faktisk kan sette rot og føre til varig endring av et system. Sosiolingvisten Peter Trudgill hevder for eksempel at reduksjonen fra tre kjønn til to kjønn i Bergensdialekten henger sammen med flere århundres innflytelse fra lavtysk i den hanseatiske perioden (Trudgill 2013). Det er også plausibelt å se ordstillingsfenomenet V2 i gammelfransk som en innflytelse fra de germanske språkene til frankerne og eventuelt også normannerne (Klævik-Pettersen 2019). Dette er eksempler på språkkontakt som en *ekstern* årsak til språkendringer, men også i disse tilfellene er tilegnelsesprosessen samt flerspråklighet sentral for å forstå nøyaktig hvordan endringene fant sted.

Nå er det ikke slik at alle lingvister er enige seg imellom, enten de jobber med språktilegning, historisk lingvistikk eller noen annen gren av språkvitenskapen. Det er betydelig enighet om grove trekk, men også mye uenighet om detaljer, eller hvilke teorier, modeller eller rammeverk som har den beste forklaringsverdien. Hvordan man forklarer den språklige utviklingen til barn, diakrone endringer i språkhistorie, eller dynamikken i språkkontakt, er helt avhengig av hvilke teoretiske grunnantagelser man gjør og hvilket rammeverk man benytter seg av. Kognitive lingvister har ofte et annet syn enn såkalte generative lingvister på samme språklige fenomen; de førstnevnte har en grunntanke om at ganske generelle prinsipper ved menneskelig kognisjon ligger til grunn for språk også, mens generativistene i tradisjonen etter Noam Chomsky ofte tror at språket har en mer unik status som system i hjernen vår, og at dette unike systemet inneholder svarene på mange av gåtene i språk, både på et synkront og diakront plan.

Den historiske lingvistikken, kan vi konkludere, er både verdifull i at den muliggjør tettere kontakt med og bedre forståelse av tidligere sivilisasjoner, som støttegren i tverrfaglige forskningsprosjekter om fortiden generelt, og liketil som en viktig premissleverandør for vår forståelse av barns språklige utvikling helt generelt.

Litteratur:

Cournane, Ailis og Espen Klævik-Pettersen (2023) "The role of the conservative learner in the rise and fall of verb-second." *Journal of Historical*

Syntax, 7 (9). DOI: <https://doi.org/10.18148/hs/2023.v7i6-19.160>

Franklin, Michael J. (2015) *Sir William Jones : Selected poetical and prose works*. Cardiff, University of Wales Press.

Jarvis S. (2017), « Transfer : An Overview With an Expanded Scope », i *Crosslinguistic Influence and Distinctive Patterns of Language Learning. Findings and*

Insights from a Learner Corpus, A. Golden, S. Jarvis, K. Tenfjord (red.). 12-18. Bristol, Multilingual Matters

Kikusawa, Ritsuko (2015) "The Austro-nesian language family", i *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, Bower, Claire og Bethwyn Ewans (red), 675-703. London og New York: Routledge

Klævik-Pettersen, Espen (2019). "What is Germanic and what is not about Old French V2". *Linguistic Variation* 19(1): 141-198. <https://doi.org/10.1075/lv.00011.kla>

Miceli, Luisa (2015) «Pama-Nyungan », i *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, Bower, Claire og Bethwyn Ewans (red) 704-725. London og New York: Routledge

Trudgill, Peter (2013). "Gender maintenance and loss in Totenmålet, English, and other major Germanic varieties". i *In search of Universal Grammar: From Old Norse to Zoque*, Lohndal, Terje (red.) 77-107. Amsterdam: John Benjamins.

Weiss, Michael (2015) "The Comparative Method", i *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, Bower, Claire og Bethwyn Ewans (red) 127-145. London og New York: Routledge

Språksosiologi og den flerspråklige vendingen: fra preskriptiv til deskriptiv, autonom til integrert, enhetlig (?) til mangfoldig «språk»

Gro-Renée Rambø¹

Språkvitenskapen, lingvistikken, har alltid representert et mangfoldig og motsetningsfylt vitenskapsområde, og vitenskapsteoretiske grunnlagsspørsmål har jevnlig blitt aktualisert og debattert opp gjennom hele den moderne språkvitenskapens historie (se Hårstad, Lohndal & Mæhlum, 2017, s. 14f). Ulike språkvitenskapelige retninger har ulikt utgangspunkt for både hva «språk» dypest sett er (ontologisk status), hva det ut fra dette er interessant å utforske og hvordan man kan få dypere innsikt og kunnskap om «språk», altså hva slags datamateriale man kan og bør bygge sin viten på. I denne teksten skal jeg se nærmere på noen få slike motsetninger, og løfte frem hvordan endringer innenfor et språkvitenskapelig felt jeg selv har arbeidet innenfor² har bidratt til endringer innenfor språkvitenskapen og også vitenskapsutøvelsen innenfor det spesifikke feltet selv.

Fra 1960-tallet av var språkvitenskapen i stor grad dominert av amerikaneren Noam Chomsky og hans etterfølgere med generativ lingvistikk i ulike versjoner, etter at Chomsky i 1957 ga ut boka *Syntactic Structures* (2006, 2nd ed.). Generativ grammatikk er opptatt av språk i betydningen «den menneskelige språkevnen», og kan betraktes som en motreaksjon mot amerikansk strukturalisme og behaviorisme (f. eks. representert i Skinner 1957). Språkvitenskap er innenfor generativ lingvistikk å betrakte som en naturvitenskapelig disiplin, og målet er å utforske språkets systematiske natur og lovmessige utvikling, slik det er manifestert i den menneskelige hjernen. I boka *Language and Mind* (2002, 2nd ed.) starter Chomsky første kapittel slik:

«In these lectures, I would like to focus attention on the question, What contribution can the study of language make to our understanding of human nature?»,

og videre slår han fast at

¹ Professor i nordisk språkvitenskap ved Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder. gro-renee.rambo@uia.no

² Deler av innholdet i denne teksten er publisert tidligere i publikasjonene forfatteren viser til.

«[...] I think there is more of a healthy ferment in cognitive psychology – and in the particular branch of cognitive psychology known as linguistics [...]» (Chomsky 2002, s. 1)

Chomsky uttrykte altså med dette at lingvistikk var å forstå som en underdisiplin av kognitiv psykologi. Innenfor generativ lingvistikk er det språkets formelle egenskaper som er studieobjektet. Men samtidig med at denne språkvitenskapelige retningen erobret terreng, vokste det også frem andre språkvitenskapelige teorier som hadde et annet vitenskapsteoretisk fundament, og som også har hatt stor betydning for språkvitenskapen som disiplin. Istedenfor å betrakte språket som en naturvitenskapelig størrelse (den menneskelige språkevnen), ble det hevdet at språk (og språkstruktur) slett ikke er autonomt, og at analyse av språk må ses i sammenheng med ulike typer kontekster språk inngår i. Blant disse retningene finner vi ulike sosiokulturelle retninger som sosiolingvistikk/språksosiologi, lingvistisk antropologi, samtaleetnografi, systemisk-funksjonell lingvistikk, diskursanalyse, pragmatikk (se Hårstad, Lohndal & Mæhlum for grundigere redegjørelse). Slike språkvitenskapelige retninger er, i motsetning til generativ lingvistikk, funksjonelt orientert – språkvitenskapen betraktes som en humanistisk vitenskapsdisiplin, og språk forstås og utforskes som en del av menneskets væren psykologisk, kulturelt og sosialt. Slik sett er det *meningsdimensjonen* ved språk som er det bærende for vitenskapsutøvelsen. Jeg har selv innenfor hele yrkeslivet mitt som språkviter stått innenfor denne siste tradisjonen, og det er språksosiologien, og ulike deldisipliner innenfor denne retningen, jeg har arbeidet innenfor. I det følgende vil jeg først presentere noen sentrale sider ved språksosiologien som vitenskapsdisiplin, og deretter vil jeg trekke frem tre eksempler på felt som hører inn under denne delen av språkvitenskapen, og som jeg selv har arbeidet med. Gjennom eksemplene vil jeg fremheve hvordan enkelte endringer som har skjedd innenfor de ulike feltene har preget både hva man forsker på og hvordan man utøver kunnskap som har kommet frem gjennom vitenskapelig utforskning.

Språksosiologi (sosiolingvistikk)

Språksosiologi, eller sosiolingvistikk, er studiet av hvordan samfunn og sosiale strukturer påvirker og påvirkes av språkbruk, og i Norge vokste denne vitenskapsdisiplinen særlig frem på slutten av 1960-tallet, begynnelsen av 1970-tallet. Et viktig mål for språksosiologien er å dokumentere, forklare og forstå språklig variasjon og mangfold i ulike sosiale, kulturelle og geografiske fellesskap gjennom å utforske hvordan mennesker kommuniserer, skaper mening og blir sosialisert gjennom språket. Det er vanlig å skille mellom språksosiologi og sosiolingvistikk (avhengig av om vektleggingen ligger på språk eller sosiologi), men like vanlig som det er å skissere forskjellene mellom disse to begrepene, er det å slå fast at det er vanskelig å trekke noen klar grense mellom dem. I denne teksten velger jeg å bruke den benevnelsen som jeg selv bruker i mitt vitenskapelige virke, språksosiologi (se ellers Jahr, 1993, s. 95; Rambø, 2014, s. 21f.).

Det å trekke inn sosiologiske synsmåter i språkstudier var ikke i seg selv noe nytt i norsk språkforskning, for slike vektlegginger kan vi finne innenfor både tradisjonell dialektologi og historisk språkvitenskap. I boka *Hvordan sproget blir til* (1934) slår for eksempel Alf Sommerfelt fast at «Sproget hører til de sosiale fenomener» (s. 10), og videre at «Sproget er det viktigste av alle sosiale fenomener. Det har gjort utviklingen av menneskelig kultur mulig» (s. 11). En slik forståelse av språk kaller på en tverrvitenskapelig inngang. Den forskeren som internasjonalt kanskje fremfor noen har bidratt til å gi denne vitenskapsdisiplinen en definisjon og et innhold, er Joshua Fishman (1968, 1972, 1976a, 1976b). Betegnende er tittelen på en artikkel av Fishman fra 1976: «The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society». I artikkelen påpeker Fishman at språksosiologi [...] examines the interaction between these two aspects of human behavior: use of language and the social organization of behavior» (Fishman, 1976b, s. 217). Fishman definerer termen «språksosiologi» på dette viset:

Briefly put, the sociology of language focuses upon the entire gamut of topics related to the social organization of language behavior, including not only language usage per se but also language attitudes, overt behaviors toward language and toward language users (Fishman, 1976b, s. 217).

Det ligger implisitt i denne definisjonen at også for eksempel rent politiske forhold blir viktige, for eksempel kan språkpolitikk være grunnleggende for organisering av språklig oppførsel (hva som er regnet som rett/galt, høvelig/ikke høvelig, lov/ikke lov), som igjen medvirker til hvordan språkholdninger knyttes til språkbrukere (prestisje, makt, dominans osv.). Fishman legger stor vekt på at språksosiologi som fagdisiplin ikke skal ses på som noen erstatning for verken sosiologien eller lingvistikken. Han sier:

It does not seek to capture or replace sociology as a whole or any of its specializations. Nor does it merely seek to relate communicative content or whole-code designations to social categories or social structures. [...] Rather than emphasize the ethnography of communication as an end in and of itself the sociology of language would hope to utilize the ethnography of communication, as it would utilize sociolinguistics and social science more generally, in order to more fully explain variation in societally patterned behaviors pertaining to language maintenance and language shift, language nationalism and language planning, etc. (Fishman, 1976a, s. 9).

I Norge har språksosiologiske synsmåter spilt en stor rolle for offentlig politikk og språkplanlegging i perioden jeg omhandler her (1970-tallet og fremover), og etter hvert også for fremstillingen av språkhistorien, i særlig grad den nyere norske språkhistorien (perioden etter 1814), som har omhandlet forholdet og striden mellom de to skriftspråkene vi i dag kjenner som bokmål og nynorsk (tidligere riksmål og

landsmål), posisjonen til de norske talemålene og også posisjonen til andre språk brukt i Norge. Både offisiell og uoffisiell språkpolitikk henger tett sammen med partipolitikk, språkrettigheter og samfunnsstrukturer. Selv skrev jeg blant annet hovedoppgave innenfor dette feltet (Rambø, 1999), samt at jeg var med på et større prosjekt om nyskriving av den norske språkhistorien. Dette er det første eksempelet jeg skal vise til for å illustrere hvordan språksosiologien har bidratt til å endre fagområdet nyere norsk språkhistorie.

1) Nyere språkhistorie

I perioden 2008–2018 arbeidet en stor gruppe språkvitere ved norske universiteter og høyskoler med å skrive den aller første omfattende, helhetlige norske språkhistorien, som supplerer og samler perspektiver og kunnskap fra tidligere verk om norsk språkhistorie (blant andre Brynjulv Bleken (1966), Gustav Indrebø (1951), Didrik Arup Seip (1931), Einar Haugen (1959, 1966, 1969) og Ernst Håkon Jahr (1984, 1989, 2014, 2015)). Prosjektet resulterte i fire større bind (Sandøy 2016, Bull 2018, Mæhlum 2018 og Nesse 2018). Målet var å gi et oppdatert og moderne referanseverk basert på nyere forskning som dekker ulike skriftlige og muntlige varianter av norsk, og til en viss grad også dekker situasjonen og bruken av andre språk som historisk har vært brukt i Norge. De fire bindene skulle gi nye innsikter og nye forståelser av betydningsfulle eller definerende sammenhengsmønstre og kontekster som er viktige i norsk språkhistorie og i norske språksamfunn. Mens de tre første bindene er tematisk organisert, gir det fjerde bindet, *Norsk språkhistorie – 4 Tidslinjer* (Nesse (red.), 2018), en oversikt over hele historien til det norske språket, delt inn i separate kapitler som omhandler forskjellige tidsperioder. Jeg bidro selv med et kapittel i dette siste bindet, «Det selvstendige Norge - 1905 – 1945» (Rambø, 2018a). I dette kapittelet ligger språksosiologiske synsmåter og perspektiver til grunn for fremstillingen.

1905 og 1945 er ikke i seg selv spesielt betydningsfulle år i norsk språkhistorie. Det som kjennetegner både 1905 og 1945 er at disse årene markerer svært betydningsfulle politiske hendelser i Norges historie. Selve kapitteloverskriften signaliserer slik språksosiologiske tankemåter som underliggende styringsgrep – det er språkets forhold til samfunnet som vektlegges. Årene 1905 og 1945 er begge forbundet med norsk selvstendighet, men hver med svært forskjellige omstendigheter. Mellom 1814 og 1905 var de separate kongedømmene Sverige og Norge i en personalunion med samme monark og felles utenrikspolitikk, inntil en relativt fredelig oppløsning i 1905. Endelig, etter flere hundre år med styre av et annet kongerike (Danmark frem til 1814, deretter unionen med Sverige mellom 1814 og 1905), var Norge igjen fullt selvstendig – i alle kulturelle, sosiale og politiske saker, og med hensyn til både interne forhold og til utenrikssaker. Imidlertid tvang årene 1940 – 1945 igjen Norge under dominans av en annen nasjon, da Tyskland invaderte og tok kontroll over Norge under andre verdenskrig. I 1945 endte den tyske okkupasjonen, og fem år med hardt styre av Nazi-Tyskland var endelig over. Selvstendigheten oppnådd gjennom disse to

avgjørende hendelsene – selvstendighet fra Sverige i 1905 og nederlaget til Tyskland i 1945 – hadde begge stor direkte innvirkning på argumentasjon, legitimering og ideologi knyttet til kulturelle, politiske og sosiale spørsmål og diskusjoner i Norge i perioden. Indirekte påvirket dette også språkspørsmålet, og debatten om hva og hvordan man skulle konstituere, eller videreutvikle, et virkelig norsk språk (eller flere versjoner av det) – en debatt som hadde startet tilbake på 1800-tallet. Selv om det ikke er noen tvil om den overordnede politiske betydningen av årene 1905 og 1945, gir det mening å la disse årene definere en periode i norsk *språkhistorie*? Siden språksosiologien så tydelig vektlegger forhold mellom språk og samfunn (språkeksisterne faktorer), er det ganske interessant å reflektere nærmere over hvordan man *organiserer* slike sammenhenger, for eksempel hvordan man presenterer (språk)historiske perioder.

Samfunn og samfunnsforhold endrer seg. Historiekunnskap tilbyr innganger til ulike perspektiver på fortiden når det gjelder forholdet mellom mennesker og natur, mellom grupper av mennesker, og hvordan tenkning og utvikling har påvirket levekår. Ulike kilder gir forskjellige svar og forståelser av verden, av konkrete hendelser osv. Alle disse faktorene, og andre, påvirker også hva vi kan vite om nåtiden – hvorfor ting er som de er. En skriftlig språkhistorie er i denne sammenhengen også viktig fordi den gir forutsetningene for den kulturelle selvforståelsen i et samfunn. Dette er også grunnen til at disiplinen språkhistorie er sentral i undervisningen av og læringen i skolefaget norsk på alle nivåer i det norske skolesystemet – fra grunnskolen til universitetene. Norge er kjent for språkplanleggingsarbeid, og dermed også for å forsøke å beskrive og forklare alle de forskjellige språkplanleggingsreformene, språkkonfliktene og debattene som har funnet sted gjennom århundrene, og hvordan dette igjen har påvirket språkbruk og språklandskap. Som et resultat er det ingen mangel på skriftlige verk om språkhistorie, språkplanlegging og språkpolitikk i den norske lingvistikktradisjonen. Imidlertid, ettersom samfunnet endrer seg, stilles det nye spørsmål, ny forskning utføres, og ny kunnskap oppnås, noe som endrer forutsetningene for vår forståelse, og gir rom for nye perspektiver på det vi allerede er kjent med fra tidligere forskning. Det er i denne sammenheng spørsmålet om periodisering blir relevant og viktig. Jahr (2014) påpeker at forskning på moderne norsk språkhistorie for det meste har involvert empirisk arbeid, men at det har vært færre overordnede analyser fokusert på å gi dypere innsikt i de *sosiale og politiske drivkreftene* bak norsk språkplanlegging (Jahr 2014: xi). Å diskutere periodisering er viktig i denne sammenheng.

Periodisering betyr å dele (en tidsperiode) inn i perioder, og dermed er periodisering prosessen med å kategorisere fortiden i diskrete, kvantifiserte tidsblokker, men "perioder" er i seg selv essensielt vilkårlige konvensjoner som det ikke er noen absolutt enighet om. Periodisering er den viktigste metoden (eller verktøyet) for å beskrive og forklare historie generelt, for å belyse vår kunnskap om stabilitet og endring. En historisk periode kan fungere som en kronologisk ledetråd som kan brukes som

et verktøy for å oppnå en oversikt over viktige historiske kilder og samfunn, som er viktige for å forstå nåtiden. Imidlertid skal historiske perioder eller epoker ikke tas for gitt, for de er alltid resultat av en aktiv beslutning tatt av (språk)historikeren om hva som fremstår som viktig nok til å ramme inn en spesifikk tidsperiode. På noen måter ligner periodisering derfor et konsept som paradigme, fordi det tenkes på som noe som erstatter noe annet fordi det er avgjørende forskjellig. Periodisering er også det som gjør det mulig å oppnå en oversikt og forståelse av historiske hendelser og historiske samfunn, av årsakssammenhenger og drivkrefter. Imidlertid tvinger hvert valg angående periodisering oss til å vurdere et sett med hendelser, fenomener og prosesser som viktigere enn visse andre, og dermed avvise andre mulige alternativer. Å presentere en overbevisende sak for periodisering har potensial til å endre måten vi forstår fortiden på, og følgelig hvordan vi forstår nåtiden. Dette gjør periodisering både vanskelig og interessant. Når vi prøver å beskrive og forklare fortiden, beskriver vi historiske perioder basert på ideologier, hendelser, osv. i den aktuelle perioden. Imidlertid er vi også påvirket av ideologiene, hendelsene osv. som definerer vår egen periode, og dermed vår egen forståelse av hva som er viktigere. Dette er selvfølgelig noe alle som jobber innenfor historiefeltet, eller innen historiske disipliner, vet veldig godt. Avhengig av målgruppen vi skriver en språkhistoriebok for, for eksempel, kan vi akseptere eller foreslå forskjellige forbindelsespunkter mellom disse to parameterne når vi tar spesifikke valg, for eksempel om hvordan vi skal periodisere, eller hvilke hendelser vi skal gi forklaringsvekt. Dette gjelder også for norsk språkhistorie, og for det firebindsverket som kom ut for noen få år siden (se over).

Tallrike bøker og artikler har blitt skrevet om moderne norsk språkplanlegging og språkpolitikk (se ovenfor), men tidsrommet 1905 – 1945 har aldri blitt behandlet som en spesifikk periode, selv om andre periodiseringer har blitt fremmet. Faktisk har det ikke vært så mange forsøk på å periodisere moderne norsk språkhistorie. Jahr uttaler at:

De fleste beretninger om norsk språkhistorie fra 1814 og fremover har vært svært detaljorienterte, og omfatter en enorm mengde empiriske data om ulike språkformer, programmene og handlingene til de motstridende partene i språkstriden, offisielle dokumenter som diskuterer den språklige situasjonen, behandlingen av språkspørsmålet i Stortinget, i aviser og av lokale skolemyndigheter, og så videre. Mens disse historiske beretningene presenterer detaljer på en svært systematisk måte, mislykkes de ofte i å forklare hva alle disse dataene egentlig forteller oss om valgene som ble tatt og handlingene som ble utført (Jahr, 2014, s. 13).

Ernst Håkon Jahr er kanskje den forskeren som har bidratt tydeligst til å diskutere nettopp slike problemstillinger, og hans arbeider har hatt stor betydning for mitt eget vitenskapelige arbeid. I kapittelet jeg viser til her (Rambø, 2018b) var målet ikke å diskutere språkplanleggingsarbeid eller språkpolitikk i Norge gjennom detaljerte beskrivelser av empiriske data, heller ikke å redegjøre for strukturelle endringer i

språklige varianter, men i stedet å diskutere hvordan man kan forstå den langvarige kampen om språklige kjennetegn og rettigheter ut fra et språksosialt ståsted. Slik kan kapittelet betraktes som et lite bidrag til det Jahr etterlyser i sitatet ovenfor, og samtidig stå som et eksempel på hvordan fornying av en vitenskapsdisiplin bidrar til å endre perspektiver man legger til grunn og spørsmål man stiller i forskningen, samtidig som det også endrer formidlingen av forskningsinnsikter, for eksempel hvordan man tematiserer saksfelt i opplærings situasjoner i skolen.

2) Kritisk diskursanalyse

Når jeg tidligere har vektlagt at jeg bevisst bruker begrepet «språksosiologi» som inngang til å redegjøre for egne forskningsinteresser, og ikke sosiolingvistik, så er det altså for å understreke den sterke tilknytningen til samfunnsvitenskapene. Språksosiologien sin tydelige vektlegging av hvordan språk og samfunn gjensidig påvirker hverandre passer fint som en inngang til det neste feltet jeg vil fokusere på, nemlig kritisk diskursanalyse. Dette forskningsfeltet forbindes gjerne med forskere som Norman Fairclough, Ruth Wodak og Teun van Dijk, som igjen er inspirert av tenkning knyttet til Michel Foucault, Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, for å nevne noen få. Mens hovedfokus innenfor nyere norsk språkhistorieforskning har vært knyttet til språkpolitikk og språkplanlegging på makro- og mesonivå, og hvordan identitet, makt og sosiale strukturer har spilt en rolle for språksituasjonen i ulike tider, har kritisk diskursanalyse kanskje et enda tydeligere fokus på hvordan underliggende ideologiske forhold knytter an til makt, og hvordan dybdeanalyser av ulike typer tekster (både verbalspråklige og sammensatte tekster) kan bidra til å avdekke skjulte, underliggende maktstrukturer. I slike analyser kommer gjerne mikronivået tydeligere frem.

Kritisk diskursanalyse som metode er ikke noen politisk nøytral metode – det handler om å avdekke hvordan språk bidrar til å opprettholde maktforhold i samfunnet, og særlig er det kritikkverdige maktforhold det er målsettingen å avdekke. Norman Fairclough, som ofte regnes som grunnleggeren av denne retningen, understreker for eksempel at en systematisk analyse av tekster må kombineres med analyse av hvordan språkbruken har en ideologisk funksjon og bidrar til å legitimere bestemte samfunnspraksiser og maktforhold (Fairclough 2003, 2010). En grunntanke er altså at språk aldri kan være et nøytralt medium, men alltid vil være bærer av bestemte perspektiv på verden. I Norge ble kritisk diskursanalyse satt på dagsorden av psykologen Rolv Mikkelsen Blakar i klassikeren *Språk er makt*, første gang utgitt i 1973, som nettopp vektlegger maktperspektivene som alltid er innbakt i all språkbruk. Blakar var med i det språkpsykologiske miljøet rundt Ragnar Rommetveit, som i forordet gis en sentral posisjon for å ha bidratt med råd og kritikk til innholdet i boka. Språksosiologien har helt siden fremveksten vært tuftet på både psykologiske og sosiologiske grunnideer. I førsteutgaven er forholdet mellom språk og makt eksemplifisert gjennom å knytte an til hvordan språket representerer kjønnsrollemønstre (kapittel 3), og Blakar argumenterte for at språket både avspeiler og bidrar til å konservere

sosiale realiteter, som for eksempel diskriminering av kvinner. Innsikter fra kritisk diskursanalyse ble innført i skolen gjennom disiplinen kjent som språkbruksanalyse – noe som understreker den sterke vektleggingen av språk i bruk. De siste partiene har det vært utført mye forskning innenfor kritisk diskursanalyse som har hatt nyliberalisme, og New Public Management, som bakteppe. Jeg har også selv publisert innenfor dette feltet, og vil illustrere endring på dette vitenskapsområdet gjennom en artikkel jeg har skrevet sammen med Elise Seip Tønnessen.

I artikkelen «Mellom kunnskapsdiskurs og sosial diskurs: Ukeplaner som sjanger og vurderingspraksis» (Rambø og Seip Tønnessen, 2018) undersøker vi ukeplanen slik den brukes og forstås i kommunikasjonen mellom skole og hjem i barneskolen i Norge. Vi ser ukeplanen som en type funksjonell sakprosa som er svært utbredt, og analyserer hvordan sjangeren ukeplan er utformet, hvilke funksjoner den fyller, og hvordan den posisjonerer barn og foresatte i forhold til skolens vurderingsarbeid. Ukeplanene har en institusjonell forankring som virker inn på utformingen når lærerne lager dem, og styrer forventningene når elever og foreldre leser dem (Todorov, 1990, s. 18). Tilknytningen til skolen som samfunnsinstitusjon gjør det interessant å undersøke hva slags diskurser om kunnskap og læring som blir representert i disse ukeplanene, og hvilke relasjoner de forutsetter eller skaper mellom lærere, elever og foresatte. Analysen omfatter 34 ukeplaner samlet inn fra 12 skoler med spredning i geografi og klassetrinn.

Ukeplanene vi undersøker i artikkelen er utpreget multimodale tekster, og utformingen analyseres i form av meningsklynger som danner mønstre av obligatoriske og valgfrie elementer. Basert på kritisk diskursanalyse undersøker vi ukeplanen som en sjanger som gjør elever og foresatte til medansvarlige i skolens læringsarbeid. Analysen vår viser to delvis konkurrerende diskurser, en som handler om skolens kunnskapssyn og en sosial diskurs som handler om fellesskap og tilhørighet. På bakgrunn av en drøfting av forholdet mellom disse to slik de fremkommer i ukeplanene, diskuterer vi hvilke ideologiske føringer som ligger til grunn, og her viser vi først og fremst til nettopp New Public Management som styringsideologi. Ukeplanen gir uttrykk for et kunnskapssyn som i stor grad er preget av nyliberal styringsideologi (New Public Management), med vektlegging av læring som håndfast produkt som kan måles og evalueres på ulike nivåer. Læreren designer lærearbeidet gjennom produksjonen av ukeplanen, og henvendelsesformer og bruk av modale hjelpeverb som «skal» og «må» stiller krav til både eleven og hjemmet. Det innebærer ansvarliggjøring og forpliktelser som både direkte og indirekte involverer hjemmet i mål- og resultatstyringsregimet – men på det laveste nivået, med minst makt og innflytelse. Samtidig kommuniserer ukeplanen at det også er et fellesskap mellom hjem og skole som tar sikte på å gi eleven grunnleggende verdier for det å være menneske – men denne diskursen framstår som en «hyggeliggjøring» av den viktigste diskursen, som er kunnskapsdiskursen. Disse to diskursene kan ses på som uttrykk for en verdikonflikt: en konflikt mellom økonomiverdenens produktorienterte verdier slik de gjenfinnes i New Public Management, og profesjonsverdiene som er vesentlige for

lærerne i deres profesjonsutøvelse. Slik sett kan en si at ukeplanen som sjanger synliggjør kampen om handlingsrommet blant ulike aktører i utdanningssystemet.

Med det sterke teoretiske fokuset på makt og ideologi, og en metodikk som bidrar til å avdekke skjulte språklige strukturer og mønstre som reflekterer dette, bidrar kritisk diskursanalyse til å synliggjøre maktstrukturer og sosiale praksiser. I dette ligger det også innbakt et mål om aksjon – å bidra til refleksjon og endring. Det finnes ingen objektiv «virkelighetsforståelse», og kritisk diskursanalyse bidrar til å vise hvordan virkelighetsforståelser blir konvensjonalisert. Innsikter fra forskning innenfor blant annet dette feltet har hatt stor betydning for hvordan man i skolen underviser om tekst og kontekst, hvor det brukes til å utvikle kritisk tenkning og bevissthet om språkets rolle i samfunnet.

3) Lingvistiske og semiotiske landskap

I en nyere utgave av Blakars bok *Språk er makt* (2006), er flere nyskrevne kapitler kommet til. I ett av kapitlene diskuteres språksosiologien og språkmaktanalysen, og i et annet kapittel diskuteres språkbruk, sosial klasse og språkbruk i flerkulturelle samfunn. Det siste eksempelet jeg skal ta med i denne teksten for å illustrere endringer innenfor språksosiologien, er feltet «Lingvistiske og semiotiske landskap».

Studiet av lingvistiske landskap er et forholdsvis nytt forskningsfelt, som ved oppstarten rundt 1990 ble utviklet for å undersøke forskningsspørsmål knyttet til språksynlighet og interaksjoner mellom ulike språk og det disse representerer på offentlige steder (senere utvidet til andre områder). Lingvistiske landskap er ikke noen egen vitenskapelig teori – det er å forstå som et forskningsverktøy (eller snarere en -verktøykasse) og et perspektiv for innsamling av datamateriale, empiri (se f.eks. beskrivelse i Gorter, 2013). Forskningsfeltet er høyst tverrvitenskapelig, og teoretiske perspektiver hentes fra ulike vitenskapsområder som anvendt lingvistikk, sosiolingvistikk, antropologi, sosiologi, psykologi, kulturgeografi, språkplanlegging osv. (Shohamy, Ben-Rafael & Barni, 2010), og publikasjoner innenfor feltet setter søkelys på temaer som flerspråklighet, literacy, multimodalitet, språkpolitikk, språklig mangfold, minoritetsspråk, osv. (Gorter, 2013, s. 190). Svært mye av det som har blitt gjort innenfor feltet, er teoretisk forankret innenfor anvendt lingvistikk, språkantropologi, sosiolingvistikk/språksosiologi og språkplanlegging. Det som uansett teoretisk perspektiv er selve grunnlaget for feltet, er at det knyttes til *sted*, et landskap. Et *sted* kan ha vid betydning og dekke både konkrete, materielle, sosiale og symbolske forhold.

Da Landry & Bourhis først brukte begrepet «linguistic landscape» i en artikkel fra 1997, definerte de det som:

«[...] the visibility and salience of languages on public and commercial signs [...] The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on govern-

ment buildings combine to form the linguistic landscape of a given territory, region or urban agglomeration» (Landry & Bourhis, 1997, s. 23).

Senere er forståelsen av feltet utvidet til også å legge større vekt på andre typer meningsbærende tegn enn de verbalspråklige, slik denne definisjonen fra Shohamy og Gorter viser:

It is the attention to language in the environment, words and images displayed and exposed in public spaces, that is the center of attention in this rapidly growing area referred to as Linguistic Landscape (LL) (Shohamy og Gorter, 2008, abstract).

Et av de mest betydningsfulle arbeidene innenfor forskningsfeltet er arbeidet til Scollon & Scollon fra 2003, fordi det i sterk grad bidro til å peke ut en retning for feltet. I dette arbeidet utvikler Scollon & Scollon en klar metodologi for studiet av semiotikk i et geografisk område, og viser gjennom eksempler hentet fra offentlige skilt i mange ulike land, som Østerrike, Kina, Hong Kong (som på dette tidspunktet ikke var ført tilbake til Kina) og Italia, hvordan fysisk og sosial kontekst spiller en stor rolle for vår forståelse av skilting som *sosial praksis* (Scollon & Scollon, 2003). I senere år har feltet ofte blitt referert til som semiotiske landskap istedenfor lingvistiske landskap. I en del forskningslitteratur fremstår begrepene riktignok som om de er synonyme, men i andre arbeider er det tydelig at begrepet semiotiske landskap benyttes fordi det inngår i en nyansering av forståelsen av både studieobjektet og feltet. Mest tydelig handler det om at fokuset ligger på alle slags typer meningsbærende tegn i det aktuelle landskapet – visuelt inngår for eksempel fargebruk, fotografier, kunst, artefakter av ulik art, osv. Blant andre har Jaworski & Thurlow (2010) og Scollon & Scollon (2003) inkludert fargebruk og bilder. Også auditive tegn som for eksempel musikk og tale inngår i det semiotiske landskapet. Både teoretiske perspektiver og metodologiske innganger er omfattende, og de har endret seg mye siden 1990 (for en grundig gjennomgang om utviklingen innenfor feltet, se Gorter 2013).

Selv har jeg vært interessert i dette forskningsfeltet ut fra et flerspråklighets- og flerkulturalitetsperspektiv (se Gorter, 2006), og da med tilknytning til den landsdelen som jeg selv kommer fra – Nord-Norge –, og kommunen jeg er født og oppvokst i – Lavangen –, som er en del av forvaltningsområdet for samisk språk. Jeg har sett dette forskningsfeltet som en fruktbar inngang til å utforske hvordan både tradisjonelle og nyere flerspråklighets- og flerkulturalitetsforhold på ulike måter er synlige, hørbare, eller preger ulike mindre lokalsamfunn på ulike måter. Helt konkret er det Finnmark som har vært utgangspunktet for min egen forskning, og det skyldes også den språkhistoriske interessen min. I 2021 publiserte jeg en første artikkel om lingvistiske og semiotiske landskap i Finnmark (Rambø, 2021), og med utgangspunkt i denne studien har jeg de siste årene arbeidet på et felles prosjekt om lingvistiske og semiotiske landskap i Finnmark sammen med to kollegaer, Tom Flaten og Elin Gunleifsen (se f.eks. Flaten, Gunleifsen & Rambø, 2024).

Finnmark utgjør et utpreget grenseområde geografisk. Til lands grenser Finnmark

i sørvest mot Troms fylke. Mot sør grenser Finnmark mot Finland, og i øst mot Russland. Riksgrensen mellom Norge og Russland strekker seg omtrent 196 kilometer fra Treriksrøysa i Pasvikdalen (der Finland, Russland og Norge møtes), til Grense Jakobselv. Begge riksgrensene følger elver på lange strekninger: Jakobselva og Pasvikelva mot Russland, Anárjohka og Deatnu (Tana) mot Finland (Askheim, Dalfest & Thorsnæs, 2024). Med sin lange kystlinje grenser Finnmark også mot flere viktige og distinktive havområder: I nord grenser Finnmark mot Polhavet, og i øst grenser det mot Barentshavet. Det at Finnmark slik utgjør et særegent grenseområde, har og har hatt stor betydning for kultur og befolkning, både når det gjelder mer eller mindre egen bofast befolkning, og når det gjelder kontakt over og langs grenser – både politisk vedtatte grenser og naturgitte grenser. Så langt tilbake som vi vet om, har Finnmark vært preget av flerspråklighet og språklig variasjon. Finnmark er en del av Sápmi, som strekker seg over fire land, og det er også en del av Barentsregionen. Av både geografiske, sosiale og kulturelle årsaker er Finnmark et høyst interessant område for alle som er interessert i flerspråklighet og flerkulturalitet – og også for alle som er interessert i språkhistorie. Langt tilbake i historien har både norsk, samisk og finsk/kvensk (og tidvis også andre språk) vært brukt side om side av ulike befolkningsgrupper, og mange har hatt flerspråklig kompetanse på individnivå. Grenser mot både hav og land har hatt betydning for språklig og kulturell kontakt, for eksempel ble det utviklet et eget pidginspråk, russennorsk, med utgangspunkt i Pomorhandelen i Finnmark og Troms, som varte fra 1700-tallet til ca. 1920 (se Hagen, 2024 og Broch & Jahr, 1984, samt flere henvisninger i Rambø, 2021).

Det pekes ofte mot bysamfunn når flerspråklighet er i fokus. Også innenfor forskning knyttet til lingvistiske landskap var det lenge *byen*, eller områder i byen, som var stedet en ønsket å utforske. Ut fra et synkront perspektiv kan dette synes forståelig. Moderne globalisering og migrasjon innbyr til et slikt perspektiv. Men det er viktig å nyansere dette bildet ved å fremheve at historiske, kulturelle og sosiale forhold i sterk grad har bidratt til språklig og kulturelt mangfold også i *bygdesamfunn*, og at det heller ikke er et moderne fenomen. Blant annet har nordnorske bygder svært langt tilbake i tid vært preget av flerspråklighet og flerkulturalitet, og språkkontakt og samhandling på tvers av ulike kulturelle og etniske befolkningsgrupper har vært en vanlig del av hverdagslivet. Når det for eksempel gjelder det arealmessig største fylket i landet vårt, Finnmark, har norsk, samisk og finsk/kvensk vært brukt side om side av ulike befolkningsgrupper langt tilbake i tid, og også russisk har i enkelte områder vært en del av hverdagslivets språkrepertoar. Mens jeg i arbeid med nyere norsk språkhistorie og kritisk diskursanalyse først og fremst har forsket på overordnet samfunnsnivå, er jeg innenfor forskningen min på dette feltet mest opptatt av det lokale nivået.

Lingvistiske landskap er interessante gjennom den spesifikke tilknytningen til *stedet* – det enkelte lokalsamfunnet. Sted er viktig for mennesket som utgangspunkt for ulike typer orientering: som bakgrunnsramme og referansepunkt, som opplevelse og erfaring, og som sosial praksis eller konstruksjon. Til sammen kan disse tre

perspektivene danne en helhetlig forståelse for stedets betydning for mennesker og identitetsdannelse. For å kunne få en grundig forståelse av hva slags relevans de lingvistiske landskapene har på et større og bredere plan, må vi derfor gå til det helt lokale nivået. For å si det med Hylland Eriksen (2010): *Små steder – store spørsmål*. Politiske myndigheter og sentrale lover og bestemmelser er med på å danne rammer for enkelte sider ved livene til menneskene i Norge (også når det gjelder språk og språkforhold) – men de verken oppleves, utøves eller leves på samme måte. Slik sett kan studier av lokalsamfunns lingvistiske og semiotiske landskap gjøre at vi kommer enda tettere på hvordan ideologiske forhold, maktstrukturer, identitetsdanning – og opplevelse, demokrati og medborgerskap, mulighetsrom for handling og medvirkning rent faktisk oppleves og utøves i ulike områder, og på forskjellige måter. Og ved den tydelige vektleggingen av sted som utgangspunkt, er dette feltet en utmerket inngang for undervisning i skolen på alle nivåer. Både fordi det kan utgjøre en fin inngang til utforskning av flerspråklighet (og flerdialektalitet) og flerkulturalitet, og fordi det kan synliggjøre at forskning på sammenhenger mellom språk og samfunn ikke er noe som foregår bortenfor barna og ungdommenes egne liv, men at de lever i og former mangfoldige lingvistiske og semiotiske landskap selv. Slik sett får feltet en umiddelbar verdi, relevans og betydning.

Avslutning

De tre eksemplene jeg har brukt over for å illustrere hvordan ulike endringer innenfor vitenskapsområdet jeg selv har jobbet mye innenfor, språksosiologien, har endret seg de siste tiårene, kunne med letthet ha vært illustrert med en rekke andre eksempler. Noen vil nok også mene at jeg har dratt forståelsen av språksosiologi litt vel langt når jeg har inkludert både «kritisk diskursanalyse» og «språkhistorie» som underdisipliner istedenfor å definere disse som egne områder. Når jeg har valgt å benytte «språksosiologi» som overbegrep, så er det fordi jeg tenker at det er den overordnede vektleggingen av symbiosen mellom språk og samfunn som er det sentrale. Når samfunnet endrer seg (politisk, kulturelt, sosialt osv.), så medfører det endringer i hva forskningen innenfor vitenskapsområdet er interessert i. Gjennom frigjøringen fra Danmark i 1814 ble det særlig viktig å fremheve norske(e) språkvarieteter (både talemål og skriftspråk) som egne, avgrensede størrelser, og språkhistorieskriving viser med det en spesiell interesse for den overordnede politiske kampen i samfunnet for det norske (og med det løsrivelsen fra Danmark (og Sverige)). I nyere språkhistorieskriving er det viet mer plass til og mer fokus på ideologi og makt, og også andre språk enn norsk er tydeligere innlemmet i nyere fremstillinger av det norske språksamfunnet. Flerspråklighet og flerkulturalitet har fått en mye mer fremskutt posisjon i samfunnet på overordnet nivå, og også i mange lokale samfunn, noe som blant annet er reflektert innenfor forskningsfelt som lingvistiske og semiotiske landskap. Både individets flerspråklighet og lokalsamfunns flerspråklighet har i større grad blitt synliggjort og verdsatt i det May begrepsfester som den flerspråklige vendingen (2014, s. 1). Blant annet har flerspråklighet de siste årene kommet i forgrunnen som norm for både undervisning og læring (jf. gjeldende læreplan for

skolen). Alt dette har også hatt betydning for hvordan fagfeltet blir undervist (på alle nivåer), og for rekrutteringen av nye forskere til feltet. Siden språksosiologien er opptatt av å utforske sammenhenger mellom språk og samfunn, er også fremveksten av nye kommunikasjonsplattformer, digital utvikling, globalisering, sentralisering, politiske utviklingstendenser osv. med på å naturlig bidra til å endre både hva slags forskningsspørsmål som stilles, hva slags empiri som er relevant og interessant og hvilke områder av samfunnet som kommer i forgrunnen. Språksosiologien er i dag en uunnværlig del av språkvitenskapen. Den har frembragt ny kunnskap og innsikt som har vært med på å revidere forestillinger om «språket». Nye tilnærminger og fokusområder (som sociolingvistisk variasjonsteori, sosiale nettverksteorier, digitale kommunikasjonsformer, globalisering og transnasjonalisme, språkpolitikk og minoritetsspråk og språkrettigheter) representerer et skifte i språksosiologien mot å inkludere et bredere spekter av sosiale fenomener og å undersøke hvordan språkbruk reflekterer og former sosiale strukturer og identiteter i komplekse små og større samfunn. Den språksosiologiske forskningen har vist at det ikke er stabilitet og homogenitet som er det vanlige når det gjelder språk og språkforhold, men tvert imot endring og heterogenitet.

Referanser

- Askheim, S., Dalfest, T. & Thorsnæs, G. (2024). Finnmark. <https://snl.no/Finnmark>, nedlastet 12.01.2025.
- Blakar, R. M. (1973). *Språk er makt*. Pax forlag A/S.
- Blakar, R. M. (2006). *Språk er makt*. 7. Reviderte og utvidede utgave. Pax forlag A/S.
- Bleken, B. (1966). *Om norsk sprogstrid*. Universitetsforlaget.
- Broch, I. & Jahr, E. H. (1984). *Russenorsk: et pidginspråk i Norge*. Novus.
- Bull, T. (red.) (2018). *Norsk språkhistorie 3 – Ideologi*. Novus.
- Chomsky, N. (2006). *Language and Mind*. Third Edition. Cambridge University Press. (Opprinnelig utgitt 1968).
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Second Edition. Mouton de Gruyter. (Opprinnelig utgitt 1957).
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. Routledge.
- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
- Fishman, J. A. (red.) (1968). *Readings in the sociology of language*. Mouton de Gruyter.

Fishman, J. (1972). *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Newbury House Publishers.

Fishman, J. A. (1976a). *Advances in the Sociology of Language. Volume I. Basic Concepts, Theories and Problems: Alternative Approaches*. Mouton & Co. (opprinnelig utgitt 1971).

Fishman, J. A. (1976b). The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society. I Fishman, J. A., *Advances in the Sociology of Language. Volume I. Basic Concepts, Theories and Problems: Alternative Approaches*. Mouton & Co, s. 217–405.

Flaten, T., Gunleifsen, E. & Rambø, G.-R. (2024). Linguistic and Semiotic Landscapes in Finnmark, Norway: historical multilingualism, language ideology and policy. I Litty, S. M. & Langer, N. (eds.) *Language Ideology, Policy, and Practice. Focus on Minoritized Languages Past and Present*. Peter Lang, s. 141–177.

Gorter, D. (2013). Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* (2013), 33, 190–212. Doi: 10.1017/S0267190513000020.

Gorter, D. (2006). *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Multilingual Matters.

Hagen, R. B. (2024). Pomorhandel. <https://snl.no/pomorhandel>, nedlastet 10.01.24.

Haugen, E. (1959). Planning for a standard

language in modern Norway. I *Anthropological Linguistics* Vol. 1, No. 3, Urbanization and Standard Language: A Symposium Presented at the 1958 Meetings of the American Anthropological Association (Mar., 1959), ss. 8–21.

Haugen, E. (1966). *Language Conflict and Language Planning - The Case of Modern Norwegian*. Harvard.

Haugen, E. (1969). *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Universitetsforlaget.

Hylland Eriksen, T. (2010). *Små steder – store spørsmål*. Universitetsforlaget.

Hårstad, S., Lohndal, T. & Mæhlum, B. (2017). *Innganger til språkvitenskap. Teori, metode og faghistorie*. Cappelen Damm Akademisk.

Indrebø, G. (1951). *Norsk målsoga*. A. S. John Griegs Boktrykkeri.

Jahr, E. H. (1984). *Talemålet i skolen. En studie av drøftinger og bestemmelser om muntlig språkbruk i folkeskolen (fra 1874 til 1925)*. Novus.

Jahr, E. H. (1989). *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Novus.

Jahr, E. H. (1993). Forklaringsmodeller i nyere norsk språkhistorie. I Ivars, A.-M. m.fl. (red.), *Språk och social kontext*. (= Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Serie B:15) (=Festskrift for Mirja Saari). Universitetsförlaget, s. 121–136.

Jahr, E. H. (2014). *Language Planning as a Sociolinguistic Experiment. The Case of Modern Norwegian*. Edinburgh University Press.

Jahr, E. H. (2015). *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Novus.

Jahr, E. H. & Rambø, G.-R. (red.). (2021). *Norsk språk i rom og tid*. Oslo: Novus.

Jaworski, A. & Thurlow, C. (eds.). (2010). *Semiotic landscapes: Language, Image, Space*. Continuum.

Landry, R. & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16 (1), s. 23–49. <http://dx.doi.org/10.1177/0261927X970161002>.

May, S. (2014). The multilingual turn : implications for SLA, TESOL and bilingual education. Routledge.

Mæhlum, B. (red.) (2018). *Norsk språkhistorie 2 – Praksis*. Novus.

Nesse, A. (red.) (2018). *Norsk språkhistorie 4 – Tidslinjer*. Novus.

Rambø, G.-R. (1999). *Bokmålsreformen I 1981 – med særlig vekt på Særutvalgets arbeid*. Forskningsserien nr. 20. Høgskolen i Agder.

Rambø, G.-R. (2014). Språksosiologi og norsk språkhistorieskriving. I *Maal og Minne* 2/2014. Oslo: Novus, s. 18–56.

Rambø, G.-R. (2018a). Det selvstendige Norge. I: Nesse, A. (red.). *Norsk Språkhistorie 4 -Tidslinjer*. Novus, s. 503–603.

Rambø, G.-R. (2018b). 1905–1945 – a substantive period in Norwegian language history?. I: Jahr, E. H. (ed.) *Perspectives on Two Centuries of Norwegian Language Planning and Policy. Theoretical Implications and Lessons Learnt*. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXXI*. Uppsala, s. 123–140.

Rambø, G.-R. & Seip Tønnessen, E. (2018). Mellom kunnskapsdiskurs og sosial diskurs: Ukeplaner som sjanger og vurderingspraksis. *Sakprosa*, Bind 10, Nummer 2 (2018): Evalueringsens sakprosa. Seks studier av evaluerende tekster I barnehage og skole (Temannummer), DOI: <https://doi.org/10.5617/sakprosa.6005>.

Rambø, G.-R. (2021). En reise gjennom Finnmark – lingvistiske landskap i grensetrakter. I: Jahr & Rambø (red.). *Norsk språk i rom og tid*. Novus, s. 123–162.

Sandøy, H. (red.) (2016). *Norsk språkhistorie 1 – Mønster*. Novus.

Scollon, R. & Scollon, S. W. (2003). *Discourses in place: Language in the material world*. Routledge.

Seip, D. A. (1931). *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. H. Aschehoug & Co (W. Nygård).

Shohamy, E., Ben-Rafael, E. & Barni, M. (red.). (2010). *Linguistic Landscape in the City*. Multilingual Matters.

Shohamy, E. & Gorter, D. (2008). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge.

Skinner, B. F. (1957). *Verbal Behavior*. Copley Publishing Group.

Sommerfelt, A. (1934). *Hvordan sproget blir til*. J. W. Cappelens Forlag.

Todorov, T. (1990). *Genres in discourse*. Cambridge University Press.

Psykolingvistikk

Mikael André Albrecht¹

Hva er psykolingvistikk?

Psykolingvistikk er en forskningsdisiplin som retter seg mot å forstå hvordan mennesker oppfatter, produserer og tilegner seg språk. Dette gjøres ofte gjennom kontrollerte eksperimenter som gjerne gjennomføres i en språklab, men i nyere tid har nettbaserte metoder også blitt mer utbredt. Hensikten med slik forskning er en grundigere forståelse av hvilke prosesser som ligger bak vår evne til å prosessere språk samt et antall modeller som har til hensikt å forklare nettopp hvordan disse prosessene er strukturert og hvordan de samarbeider med hverandre.

Psykolingvistikk blir ofte tenkt på som en relativt ny forskningsdisiplin hvis fremvekst begynte på 1950-tallet eller senere. Levelt (2013) påpeker dog at røttene til det som skulle bli den moderne psykolingvistikken, kan spores betydelig lengre tilbake enn dette. Denne teksten vil hovedsakelig rette seg mot noen få aspekter som har bidratt til psykolingvistikken endring over de siste 40 årene, altså fra cirka 1980 og utover, for å gi en kort oversikt over feltet samt hvordan det har endret seg over samme tidsperiode.

Eksperimentell metodikk

Psykolingvistiske metoder kan deles inn i to grupper – de synkrone og de asynkrone. Asynkrone metoder handler om å samle inn data uten at prosessene som undersøkes trenger å være pågående. Dette kan for eksempel være spørreskjemaer eller såkalte setningsbedømmelser hvor deltakere gir respons i form av hvorvidt setninger er grammatisk korrekte eller ei. Synkrone metoder måler derimot adferd mens språkprosesser faktisk utspilles. Dette skjer ofte i form av reaksjonstider eller elektrisk aktivitet i hjernen, men andre eksempler er blikkbevegelser og fMRI. Det er her en finner det første store skiftet, da økt tilgang til datamaskiner og liknende har gjort synkrone metoder mer og mer tilgjengelige – dette gjelder særlig metoder som blikksporing hvor en har gått fra å trenge store og spesialiserte datamaskiner til å kunne sette opp eksperimenter på enkle bærbare PCer.

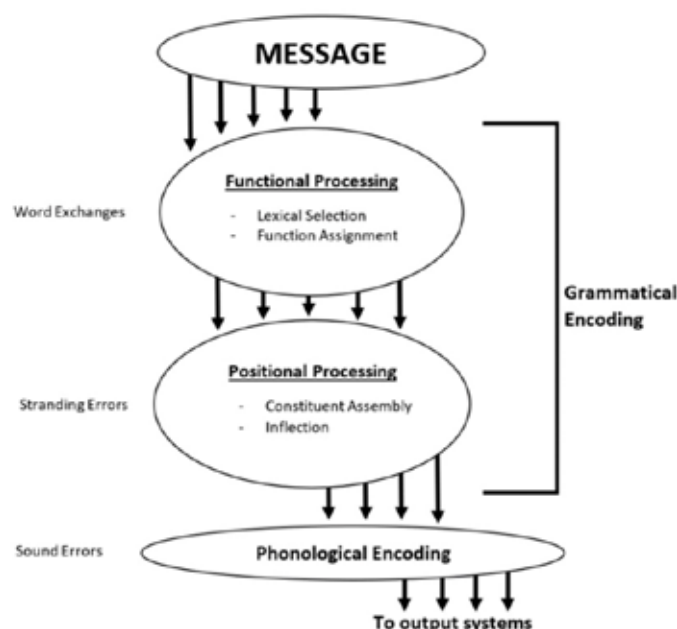
Synkrone og asynkrone metoder utelukker ikke hverandre, og ofte brukes asynkrone metoder sammen med synkrone metoder. Dette er særlig tilfellet i nyere psykolingvistisk forskning hvor individuelle forskjeller blir mer og mer vanlig å se

¹ Postdoktor, Universitetet i Agder, mikael.a.albrecht@uia.no

på. Individuelle forskjeller er et samlebegrep som omfatter ulike faktorer som kan tenkes å påvirke deltakeres individuelle evne til å prosessere språklige stimuli. Dette kan for eksempel være generell språkferdighet og erfaring, sosio-økonomisk status, utdanningsnivå eller individuell språkhistorikk herunder alder ved tilegnelse av et gitt språk.

Modeller

I 1989 ga Levelt ut boken «*Speaking: From Intention to Articulation*» hvor han gir en grundig oversikt over språkproduksjonssystemet og dets deler. På 80-tallet var mye forskning rettet mot produksjonsfeil, og i en modell-sammenheng var tanken at enhver modell som skal ta for seg språkproduksjon også må kunne gjøre rede for når og hvorfor systemet feiler. Dette er en tydelig del av Garretts modell fra 1975 og senere også Bock & Levelts modell fra 1994 (sistnevnte i fig. 1)

Figur 1: Illustrasjon av Bock & Levelts (1994) modell.

Modellen deles inn i tre hovednivåer. Det semantiske nivået som på engelsk kalles «the message level», det grammatiske nivået som på engelsk kalles for «grammatical encoding» og det fonologiske nivået. Denne strukturen er felles for de fleste psykolingvistiske språkmodeller (se f.eks. Levelt et al., 1999; Roelofs, 1997). Hvis en skal produsere en setning som for eksempel «*Katten jager musen*», så begynner en på det semantiske nivået. Her aktiveres pre-verbale meningsrepresentasjoner i en ikke-lineær rekkefølge. I eksempelsetningen vil dette innebære aktivisering av representasjonene for JAGE, KATT og MUS i en ubestemt rekkefølge. Representasjonene er knyttet til semantiske naboer og aktiverer disse – for eksempel vil KATT også aktivere konsepter som TIGER.

Denne informasjonen sendes videre til det grammatiske nivået som i Bock & Levelts modell deles inn i to undernivåer (men se f.eks. Caramazza, 1997): det funksjonelle og det posisjonelle. Det funksjonelle stadiet er ansvarlig for å identifisere tilsvarende leksikalske representasjoner samt for å knytte disse til setnings-spesifikke funksjoner som subjekt og objekt. Dette sendes så til det posisjonelle stadiet, og det er først her at ordene stilles i rekkefølgen som setningen krever. Det er også her at morfologiske prosesser utføres, som for eksempel bøyning av substantiv til bestemt form i eksempelsetningen. Til slutt sendes dette til det fonologiske nivået hvor en mal lages for å veilede produksjonssystemet i å produsere språklydene som trengs. Språkforståelse kan ses på som en lignende prosess i revers hvor en begynner med en form for input som segmenteres slik at ord kan identifiseres, som igjen aktiverer semantiske representasjoner.

Når en snakker mer enn ett språk, blir prosessen mer komplisert. Dette er i stor grad fordi språk ikke slås av når de ikke brukes aktivt (f.eks. Gastmann & Poarch, 2022; Guo et al., 2011; Kroll & Stewart, 1994). I stedet vil kandidater fra alle språk en snakker konkurrere for å bli aktivert. Til tross for dette er feil hvor en snakker på feil språk relativt sjeldne (f.eks. Gollan et al., 2011), og hvordan slik språkkontroll utøves, er noe det har blitt forsket mye på særlig i nyere tid. En innflytelsesrik modell her er Greens Inhibitory Control Model fra 1998 hvor inhibisjon brukes for å utøve språkkontroll. I denne modellen er leksikalske representasjoner markert for språktilhørighet. Når en slik representasjon aktiveres så spres denne aktiveringen til andre medlemmer av samme språk mens de som tilhører andre språk blir inhibert.

Utvikling

Både Garretts modell og Bock & Levelts modell viser spesifikt hvor i systemet ulike produksjonsfeil oppstår. For eksempel har feil hvor ord settes i en ugrammatisk rekkefølge sitt opphav på det funksjonelle nivået, altså før ordrekkefølgen har blitt fastsatt. Forskning på produksjonsfeil har vært høyst informativ nettopp fordi den gir innblikk i prosesser på spesifikke stadier i produksjonssystemet avhengig av hvilke produksjonsfeil som undersøkes (se f.eks. Garrett, 1975; Stemberger, 1989). Selv om produksjonsfeil ikke er utelukkende patologiske, så har studier som ser på afasi og hjernelesjoner også vært innflytelsesrike her (f.eks., Caramazza, 1984, Caramazza et al., 1981). Det finnes dog noen begrensinger med slike studier. For det første baserer denne typen forskning seg på hva forskeren oppfatter perseptuelt. For det andre kan det tidvis være vanskelig å sette slike feil i én enkelt kategori. Det kan også være vanskelig å vite med sikkerhet hvorvidt en produksjon faktisk er en feil fra deltakerens perspektiv. For eksempel, hvis en deltaker konsekvent bruker /s/ som i «skjorte» i stedet for /ç/ som i «kino» så vil dette være en formell feil, men det er ikke gitt at dette registreres som en feil på samme måte av produksjonssystemet hvis slike produksjoner er typiske for en gitt deltaker.

Studier på 80- og 90-tallet hadde ofte relativt enkle men geniale design. Ett eksempel på dette er Levelt & Ketler (1982), som forsket på strukturell priming. Dette innebærer hvor ofte en gjentar setningsstrukturer en nylig har hørt eller ellers vært eksponert for. For eksempel, hvis en deltaker hører en aktiv setning som i 1a, så vil det være mer sannsynlig at de også produserer en aktiv setning hvis de etterpå blir bedt om å gi en respons som i 1b (for eksempel å beskrive en scene). Hvis derimot prime-setningen har en passiv struktur som i 2, så vil sannsynligheten for at en passiv setning slik som i 2b produseres i etterkant, øke. Dette gjelder på samme måte for andre strukturer (f.eks. Bock, 1986; Bock & Loebell, 1990; Naigles & Hoff-Ginsberg, 1998; Zhang et al., 2021).

(1a) Elgen iakttar landskapet. (prime, aktiv)

(1b) Hans åpner butikken. (mål, aktiv)

(2a) Landskapet blir iakttatt av elgen. (prime, passiv)

(2b) Butikken blir åpnet av Hans. (mål, passiv)

Dette testet Levelt & Ketler blant annet ved å ringe opp en rekke bedrifter og spørre om åpningstidene deres ved bruk av ulike setningsstrukturer for å se om de fikk et svar med samme struktur tilbake. Senere forskning på strukturell priming har også sett på hvorvidt dette påvirker andre aspekter ved produksjon, som for eksempel reaksjonstider, samt strukturell priming mellom språk (f.eks. Hartsuiker et al., 2016)

En finner like mønstre med andre fenomen hvor mye av det som forskes på i dag (f.eks. priming, bytting mellom språk, flerspråklighet, individuelle forskjeller, setningsplanlegging og språktilegnelse). Det vil si at slike fenomener har klare røtter tilbake til 80- og 90-tallet om ikke før, men nyere metoder gjør det mulig å gjennomføre mer detaljert og nyansert forskning. Særlig nyttig er økt tilgjengelighet til metoder som blikksporing og EEG grunnet billigere og mer håndterbart utstyr og datamaskinkraft ført til at en i mye større grad enn før kan forske på prosesser i sanntid også i pre- eller ikke-verbale vinduer.

Undervisning og rekruttering

Når det kommer til undervisning i psykolingvistik, har økt tilgjengelighet ført til store fordeler. Dette er for det første et veldig praktisk felt hvor det å kunne sette opp eksperimenter samt å samt samle inn og analysere data er sentrale deler av treningen en trenger. At utstyr blir mer og mer tilgjengelig, gjør at terskelen for å arbeide innenfor psykolingvistik senkes, noe som blant annet gjør det mulig å introdusere studenter for feltet mye tidligere enn før. Her er det også en fordel at det finnes tilgjengelig og gratis programvare som kan brukes både til datainnsamling og analyse (f.eks., R og RStudio for statistisk analyse, PsychoPY for å sette opp og kjøre eksperimenter, Praat for taleanalyse).

Flerspråklighetens fremvekst

En særdeles heldig bieffekt av at disse metodene blir stadig mer tilgjengeliggjort, er at en i stadig større grad ser at flere forskjellige språk blir forsket på. Dette er allereide interessant fra et enspråklig perspektiv fordi språk-spesifikke aspekter som for eksempel struktur kan legge til rette for forskning som ellers ikke ville vært mulig, på temaer i for eksempel norsk eller engelsk (f.eks. Allum & Wheeldon, 2007; 2009). Ett eksempel her er ordstilling hvor både norsk og engelsk er relativt rigide språk sammenlignet med for eksempel finsk. Når det kommer til forskning på flerspråklige individer, er det ekstra heldig at flere språk forskes på. Dette er fordi språkene konkurrerer med hverandre og hvor like språkene er hverandre kan påvirke denne konkurransen (f.eks. Costa et al., 2006). I tillegg spiller individuelle forskjeller en sentral rolle i nyere forskning på flerspråklighet fordi flerspråklige ikke bare varierer systematisk avhengig av hvilke språk de snakker, men også på et mye mindre systematisk individuelt nivå mellom hverandre. For eksempel kan to personer som begge snakker norsk og engelsk, variere i hvor ofte de bruker hvert av språkene, hvor gamle de var da de lærte seg hvert av dem, generelle språkferdigheter i hvert språk og i hvilke sammenhenger de eksponeres for hvert språk. Slik variasjon påvirker respons til språklig stimuli og kan i sin tur variere mellom språk og kombinasjoner av språk.

Flerspråklighet ble forsket på også før dette, og forskning har gang på gang vist at flerspråklighet er et mer komplekst bilde enn kun to språk i én person. Grosjean (1989) advarte om at flerspråklige ikke kan ansees som to enspråklige i én. Dette henger igjen sammen med variasjon mellom ulike flerspråklige individer, også de som snakker samme språk. I tillegg er det umulig for en flerspråklig person å bruke ett av språkene sine like hyppig som en som kun snakker det språket. Det er allikevel i nyere tid at forskning på flerspråklighet i form av individuelle forskjeller har tatt av. Videre har forskning på flerspråklighet i stadig større grad beveget seg bort fra å se på flerspråklighet som noe kategorisk (dvs. enten er man flerspråklig eller så er man det ikke) til å i stedet se det som et mer nyansert spektrum.

Forskning på flerspråklighet har så langt i hovedsak vært rettet mot data samlet inn i lab-sammenhenger. Dette har som fordel at det er mulig for forskere å ha stor kontroll over stimuli, samt at en kan manipulere frem relevante responser, som for eksempel å fremprovosere spesifikke talefeil eller strukturer. Det er dog flere viktige forskjeller mellom å for eksempel beskrive stimuli i en lab og naturlig tale. Med økt tilgjengelighet til verktøy for datainnsamling samt evne til å analysere større mengder taledata, vil en trolig se et stadig større fokus også på mer naturlig tale i fremtiden. Dette er særlig relevant for forskning på flerspråklighet, da språk-spesifikke faktorer samt individuelle forskjeller trolig vil spille en sentral rolle i hvordan slike effekter lar seg gjenkjenne i hvert av språkene flerspråklige personer snakker, og en kan forvente at det vil komme stadig mer psykolingvistisk forskning på nettopp mer naturlig taleproduksjon.

Referanser

Allum, P. H., & Wheeldon, L. R. (2007). Planning Scope in Spoken Sentence Production: The Role of Grammatical Units. *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition*, 33(4), 791–810. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.33.4.791>

Allum, P. H., & Wheeldon, L. R. (2009). Scope of Lexical Access in Spoken Sentence Production: Implications for the Conceptual-Syntactic Interface. *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition*, 35(5), 1240–1255. <https://doi.org/10.1037/a0016367>

Bock, K. J. (1986). Syntactic Persistence in Language Production. *Cognitive Psychology*, 18, 355–387.

Bock, K. J., & Levelt, W. J. M. (1994). Language production: grammatical encoding. I M. Gernsbacher (Red.), *Handbook of psycholinguistics* (ss. 945–984). Academic Press.

Bock, K. J., & Loebell, H. (1990). Framing sentences. *Cognition*, 35 (1), 1–39. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(90\)90035-I](https://doi.org/10.1016/0010-0277(90)90035-I)

Caramazza A. (1984). The logic of neuropsychological research and the problem of patient classification in aphasia. *Brain Lang.*, 21(1).

Caramazza, A. (1997). How Many Levels of Processing Are There in Lexical Access? *Cognitive Neuropsychology*, 14(1), 177–208.

Caramazza, A., Berndt, R. S., Basili, A. G., Koller, J. J. (1981). Syntactic processing deficits in aphasia. *Cortex*, 17(3), 333–347.

Costa, A., Santesteban, M., & Ivanova, I. (2006). How do highly proficient bilinguals control their lexicalization process? Inhibitory and language-specific selection mechanisms are both functional. *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition*, 32 (5), 1057–1074. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.32.5.1057>

Gastmann, F., & Poarch, G. J., (2022). Cross-language activation during word recognition in child second-language learners and the role of executive function. *Journal of Experimental Child Psychology*, 221. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2022.105443>

Garrett, M. F. (1975). The analysis of sentence production. I *Psychology of learning and motivation - advances in research and theory* (ss. 133–177). [https://doi.org/10.1016/S0079-7421\(08\)60270-4](https://doi.org/10.1016/S0079-7421(08)60270-4)

Gollan, T. H., Sandoval, T. C., & Salmon, D. P. (2011). Cross-language intrusion errors in aging bilinguals reveal the link between executive control and language selection. *Psychological Science*, 22 (9), 1155–1164. <https://doi.org/10.1177/0956797611417002>

Green, D. W., & Abutalebi, J. (2013). Language control in bilinguals: The adaptive control hypothesis. *Journal of Cognitive Psychology*, 25 (5), 515–530. <https://doi.org/10.1080/20445911.2013.796377>

Grosjean, F. (1989). Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person. *Brain and Language*, 36(1), 3–15

Guo, T., Liu, H., Misra, M., & Kroll, J. F. (2011). Local and global inhibition in bilingual word production: fMRI evidence from Chinese-English bilinguals. *NeuroImage*, 56(4), 2300–2309. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2011.03.049>

Hartsuiker, R. J., Beerts, S., Loncke, M., Desmet, T., Bernolet, S., (2016). Cross-linguistic structural priming in multilinguals: Further evidence for shared syntax. *Journal of Memory and Language*, 90. 14–30. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2016.03.003>

Kroll, J. F., & Stewart, E. (1994). Category Interference in Translation and Picture Naming: Evidence for Asymmetric Connections Between Bilingual Memory Representations. *Journal of Memory and Language*, 33(2), 149–174. <https://doi.org/10.1006/jmla.1994.1008>

Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From intention to articulation*. MIT Press.

Levelt, W. J. M. (2013). *A history of psycholinguistics: The pre-Chomskyan era*. Oxford University Press.

Levelt, W. J. M., & Kelter, S. (1982). Surface Form and Memory in Question Answering. *Cognitive psychology*, 14, 78–106.

Levelt, W. J. M., Roelofs, A., & Meyer, A. S. (1999). A theory of lexical access in speech production. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(1), 1–75. <https://doi.org/10.1017/S0140525X99001776>

Naigles, L. R., & Hoff-Ginsberg, E. (1998). Why are some verbs learned before other verbs? Effects of input frequency and structure on children's early verb use. *Journal of Child Language*, 25(1), 95–120.

Roelofs, A. (1997). The WEAVER model of word-form encoding in speech production. *Cognition*, 64(3), 249–284. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(97\)00027-9](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(97)00027-9)

Stemberger, J. P. (1989). Speech errors in early child language production. *Journal of Memory and Language*, 28(2), 164–188.

Zhang, C., Bernolet, S., Hartsuiker, R. J., (2021). Are there segmental and tonal effects on syntactic encoding? Evidence from structural priming in Mandarin. *Journal of Memory and Language*, 119. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2021.104220>

Språk, multimodalitet og medieteknologi

Gunhild Kvåle¹

Det finst mange forteljingar om språkvitskapen i endring. Denne forteljinga handlar om den greina av språkvitskapen som eg sjølv arbeidar innanfor, og som kort fortalt handlar om meiningsskaping gjennom språk og andre uttrykksformer. Som tittelen indikerer, er forteljinga er bygd opp rundt tre endringar: 1) det språklege, 2) det multimodale og 3) det medieteknologiske. Handlinga i forteljinga vil utspele seg på tre arenaer samtidig: ved den internasjonale forskingsfronten, i det språkvitskaplege miljøet i Agder, og i mi eiga faglege verksemd. Desse arenaene er for meg tett særleg samanvevde sidan eg har vore tilsett her i Agder ved Institutt for nordisk og mediefag heilt frå eg var ferdig med hovudfaget mitt same stad for om lag 20 år sidan. Først som lektor, sidan doktorgradsstipendiat, deretter førsteamanuensis, og dei siste 4-5 åra som professor.

Alle vitskapar er komplekse og samansette, men språkvitskapen ser for meg ut til å vere særleg kompleks. Det er kanskje ikkje så merkeleg når ein tenkjer på den omfattande og mangesidige rolla som språk spelar for oss menneske. Språkvitskapen har difor mange underfelt, mange av dei med større avstand mellom kvarandre enn til tilgrensande vitskapsdisiplinar. Det som særleg interesserer meg med språk, handlar om *meining og kommunikasjon*, og om det gjensidige forholdet mellom det språklege og det samfunnsmessige. Eg sluttar aldri å bli fascinert av korleis språket gjer det mogleg å representere den komplekse verkelegheita vi er del av, og av korleis vi gjennom språklege val formar verkelegheitsversjonar og skapar sosiale relasjonar til andre. Særleg blir eg trekt mot det gjensidige påverknadsforholdet mellom tekst og kontekst, altså korleis språk og tekstar er forma av og verkar formande for konteksten.

Metodisk sett er det *tekstanalyse* som særleg kjenneteiknar det språkvitarar som meg driver med. Eg, og andre som meg, kallar oss derfor av og til for «tekstforskarar», nokre av oss også «diskursanalytikarar». Eg har særleg jobba med den delen av tekstkulturen som ein gjerne kallar funksjonell sakprosa, bruksprosa eller kvardagstekster. Eg er då ikkje først og fremst opptatt av kva tekstane meiner, altså kva som er «bodskapen» deira eller liknande, men av *korleis* meining blir skapt gjennom val av meiningssressursar, både språklege og andre, i ulike sosiale samanhengar. Sjølv om tekstar stort sett alltid er i sentrum, er tekstanalysen ofte også kombinert med andre

¹ Professor i nordisk språkvitskap ved Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder

tilnærmingar, så som feltarbeid, observasjonar, intervju, spørjeundersøkingar og liknande. I den teoretiske kjernen av det eg driv med, står som oftast ein språkvitenskapleg tradisjon som blir kalla systemisk-funksjonell lingvistikk, normalt forkorta til SFL, som igjen har ei innramming som sosialesemtikk.

Kapittel 1: Ei språkleg vending

SFL og sosialesemtikk vaks fram i Australia frå 60-70-talet, og blei særleg driven fram av lingvisten Michael A.K. Halliday (1925-2018). SFL er ein måte å skildre språk på som tar utgangspunkt i sosialt situert meiningsskaping, og som skil seg ganske mykje frå dei dominerande retningane innan lingvistikk, særleg såkalla generativ grammatikk i tradisjonen etter Noam Chomsky. SFL-forskingsmiljø finn ein særleg i Australia, søraust-Asia og Europa.

I kjernen av SFL står eit syn på språk som eit meiningsskapande teiknsystem. Ein er opptatt av meiningsskaping som val, og dermed både av valmoglegheitene som systemet utgjør, og av vala som er tatt i ein konkret tekst. SFL skil difor ikkje mellom språket som system og språket som åtferd, altså det tradisjonelle skiljet mellom grammatikk og pragmatikk, men ser på bruken og systemet under eitt. Det er ei sosiologisk retta grunnhaldning, i motsetnad til ei kognitiv. I SFL ser ein på språket som evolvert for å tene menneskets behov for kommunikasjon, og at språket i sin grunnleggjande arkitektur er utvikla for å tene tre hovudføremål: Å representere verda, å vere i interaksjon med andre, og å veve meiningar saman til tekstar. Desse føremåla blir i språkbeskrivinga knytt til tre metafunksjonar (ideasjonell, mellom-personleg og tekstuell metafunksjon), som alle har sine grammatiske kategoriar. Grammatikkskilddingane stansar ikkje ved setningsnivået, men omfattar tekstar som heilskap, inkludert den situasjonelle og kulturelle konteksten som tekstar er del av. SFL gjer slik høve til nyanserte språklege analysar, og til å kople det tekstlege til det kontekstuelle.

Grunnane til at eg hamna i dette språkvitenskaplege feltet, handlar mykje om det fagmiljøet eg møtte då eg var ung hovudfagsstudent her i Agder, og som Eva Maagerø sto i spissen for saman med Elise Seip Tønnessen. Dei var glitrande undervisarar og også internasjonalt orienterte forskarar, som saman med andre introduserte SFL-perspektiva til språkvitenskaplege miljø i Norden og Noreg frå slutten av 90-tallet. For meg som ung språkstudent var det ei slags kjensle av atkjenning når eg møtte desse perspektiva på språk; ei kjensle av dei teoretiske perspektiva og analysekategoriane var utvikla av folk som var fascinerte av språk på liknande vis som meg.

Den første vendinga i språkvitenskapen er slik ei teoretisk vending i språkvitenskapen som vaks fram på 70-talet i Australia, og som kom til Norden og Agder for rundt 30 år sidan. Det kom omsetjingar av klassiske verk (Berge, Coppock & Maagerø, 1998), og på tidleg 00-tall fleire introduksjonsbøker om nordiske språk i SFL-perspektiv, både om norsk (Maagerø, 2005), svensk (Holmberg & Karlsson, 2006) og dansk

(Andersen, Petersen & Smedegaard, 2001). Det var på den måten god tilgang til god, nordiskspråkleg pensumlitteratur for oss som studerte nordisk. Det blei også etablert eit nordisk nettverk for SFL og sosialesemtikk, som sidan 2005 har arrangert ein årleg konferanse (Nordisk forening for SFL og sosialesemtikk, udatert).

Språkvitarar arbeider, rimelegvis, med språk. Men omtrent samtidig med at SFL-tilnærminga fekk gjennomslag i Norden og i Agder, var feltet internasjonalt i endring. For interessa for meiningsskaping og tekster gjorde at stadig fleire såg at det er ikkje tilstrekkeleg å gje systematiske analyser av verbalspråket dersom ein ønskte ei god forståing for korleis menneske skapar meining gjennom tekstar. Ein såg derimot behov for å kunne behandle andre meiningssystem i kulturen med tilsvarende nivå av systematikk og innsikt. Ein trong altså også å kunne beskrive, analysere og systematisk fortolke dei ikkje-språklege trekkene ved tekstene, så som bilete, video, grafikk, fargar og lyd. Det førte til at forskingsfeltet utvida seg frå språkleg meining til heile repertoaret av meningsformer i kulturen, til det som ein kallar *multimodalitet*. Eg ser denne utviklinga også i eiga fagleg verksemd. Eg skreiv hovudfagsoppgåve om såkalla Appraisalteori innan SFL (Kvåle, 2005), medan doktorgradsprosjektet handla om multimodalitet, nærare bestemt ei teoretisk retta undersøking av samspelet mellom skrift og stillbilete (Kvåle, 2012). Så no er vi allereie over i neste vending: Frå det språklege til det multimodale.

Kapittel 2: Ei multimodal vending

Multimodalitet var på 00-talet i sterk vekst internasjonalt, truleg på grunn av at utviklinga i digital medieteknologi hadde gjort produksjon og distribusjon av multimodale tekster lett tilgjengeleg for mange. «Samansette tekstar» kom også inn i læreplanen for norsk i 2005, noko som ytterlegare forsterka behovet for multimodalitetsforskning. Og Agder-miljøet var sterkt synlege både på det nasjonale og det internasjonale kartet. Den andre internasjonale multimodalitetskonferansen blei halden i Kristiansand i 2004. Ved Institutt for nordisk og mediefag var det mange tonegjevande forskarar, i tillegg til nemnde Elise Seip Tønnessen og Eva Maagerø. Anne Løvland disputerte i 2006 med ei doktoravhandling om multimodalitet i skulen – den første på feltet i Noreg – og skreiv også ei fagbok som vart mykje lesen (Løvland, 2007). Elise Seip Tønnessen leia eit større prosjekt om «Multimodalitet, leseopplæring og læremidler» (MULL, 2007-1010), og Martin Engebretsen fekk finansiering frå Forskingsrådet til eit prosjekt om «Multimodalitet, sjanger og design» (2008-2011), som eg var med i (NFR, udatert). Fleire prosjekt og ei rekkje utgjevingar følgde i kjølvatnet, i fleire år etter.

Ein særleg viktig faktor for at Agder-miljøet plasserte seg tydeleg på det internasjonale kartet, var at Universitetsstyret i 2009 vedtok å gjere «Multimodalitet og kulturendring» (MULTIKUL) til toppsatsingsområde for UIA og tilførte miljøet strategiske ressursar. På byrjinga av 2010-talet var det difor særleg gode vilkår for Agder-miljøet, med Elise Seip Tønnessen i spissen. Carey Jewitt var professor II i ei

tid, og nære band vart knytte til dei leiande forskarane Theo van Leeuwen og Gunther Kress, og også til andre. Det var fleire internasjonale konferansar i Kristiansand, og gode høve til nettverksreiser rundt omkring i verda. Det var rett og slett ein draumesituasjon for meg som ph.d.-stipendiat, etter kvart nydisputert førsteamanuensis.

Multimodalitetsfeltet er i seg sjølv eit heterogent felt, og det kan beskrivast på mange måtar. For det første omfattar feltet *teoriutvikling*, så som modellering av korleis modalitetar spelar saman. For det andre er ein del forskning retta mot grammatikk-beskrivingar, både verbale og visuelle, altså mot å beskrive sjølv *meningssystema*. Eit tredje felt gjeld bruk av meningsressursar, altså *tekstanalytisk* og *diskursanalytisk* forskning, ofte med ei kritisk innretting. Dette feltet har igjen fleire greiner, der ei hovudgrein gjeld allmennkulturen og mediasamfunnet, og ei anna grein gjeld utdanningsfeltet og literacy. Agder-miljøet har internasjonalt elles ein særleg profil ved at det estetiske har vore tett samanvevd med det multimodale, slik at språkvidarar og litteraturvidarar og andre har jobba tett saman. Det kanskje tydelegaste uttrykket for Agders posisjon på dette feltet er utgjevinga av antologien *Multimodality and Aesthetics* (Tønnessen & Forsgren, 2019). Multimodalitetsfeltet er i dag eit solid etablert forskingsfelt som har internasjonale, europeiske og nordiske konferansar og seminar, tidsskrift og forskingsnettverk. Det er framleis mitt «heimemiljø», sjølv om denne heimen i dag er mindre knytt til Agder enn kva han var for 10-15 år sidan.

Men forteljinga stopper ikkje der. For i takt med den stadig meir sentrale rolla digitale medium spelar for menneskeleg verksemd, særleg lesing og produksjon av tekst, har ein i det siste tiåret sett behov for å integrere det medieteknologiske i større grad. Forskarar, inkludert meg sjølv, vender difor no ikkje lenger blikket berre mot dei meningsskapande ressursane ein kan observere på dei tekstlege overflatene, altså skjermene (laptop, mobil, nettbrett osv.), men inkluderer også sjølv dei digitale teknologiane som studieobjekt, så som ulike typar programvare. Dette feltet blir ofte omtalt som «semiotisk teknologi-studiar», altså studiar av meningsteknologi.

Kapittel 3: Ei medieteknologisk vending

Semiotisk teknologi-feltet er framleis i vekst, men det er etter mitt syn her at den mest interessante utviklinga ved den internasjonale forskingsfronten finn stad. Difor er det også dette feltet eg sjølv har retta meg mot dei siste åra. Sentrale forskingsaktivitetar dreier seg om å beskrive og diskutere på kva slags måtar konkrete medieteknologiar, så som kontorprogramvare (t.d. Powerpoint og Word) og sosiale medium (t.d. Instagram og Facebook) former tekstane vi skaper, korleis dei bidrar til å endre dei sosiale praksisar som teknologiane blir brukte innanfor, og korleis teknologiane er forma av og formande for kultur og samfunn. Mange studiar har eit kritisk perspektiv der forskinga synleggjer og problematiserer den omfattande makta til store internasjonale teknologiselskap.

Sidan eg, som nemnd, lenge har vore interessert i kvardagstekstar, har eg også fatta interesse for kvardagslege teknologiar. Eg har mellom anna skrive om det kanskje minst spennande programmet dei fleste av oss kan tenkje oss, nemleg Microsoft Word, nærare bestemt om korleis Word og såkalla SmartArt-grafikk i Microsoft Office set tunge premisser for tekstutforming, deriblant kva slags visuell form som fagkunnskap får og *kan få* når studentar skriv fagtekstar om grammatikk i Word (Kvåle, 2016). Eg har også interessert meg for rolla til malar for multimodal tekstutforming. Eg har mellom anna undersøkt bloggmålane til blogg.no med tanke på kva slags identitet dei gjer det lett å uttrykke (Kvåle 2018), og kva rolle malar spelar i webdesign (Kvåle & Poulsen 2019). Eg har også arbeidd med sosiale medium, noko som mellom anna resulterte i fleire internasjonale symposium og eit spesialnummer om «Social media as semiotic technology» i eitt av dei sentrale multimodalitetsdiskrifter (Poulsen, Kvåle og van Leeuwen 2018), og generativ KI i kombinasjon med det multimodale (Westberg & Kvåle, 2024).

Dei seinare åra har eg knytt det medieteknologiske perspektivet saman med såkalla kritisk literacy-forsking, altså forskning på korleis ein kan ruste barn og unge til å bli kritiske lesarar og skribarar i eit visuelt og multimodalt tekstsamfunn (Kvåle 2023, Veum og Kvåle (red.) 2024). I ei tid der digitale teknologiar frå store internasjonale selskap ser ut til å få stadig meir innflyting på samfunnsutviklinga, treng ein ikkje berre ruste elevane til å møte tekstar med kritisk merksemd, men også medieteknologiane sjølv. Som følgje av utviklinga dei siste åra innan generativ KI, trur eg at merksemda på medieteknologi som integrert del av dei språklege og tekstlege studieobjekta kan kome til å bli enda meir sentralt for ikkje berre min del av språkvitskapen, men også for mange andre greiner.

Avslutning

Språkvitskapen er ein samansett og rik disiplin, så variert at det nesten er vanskeleg å snakke om éin disiplin. På tvers av dei ulike tilnærmingane i språkvitskapen generelt, og i dei endringane eg har tatt opp her, ser eg likevel nokre grunnleggjande trekk som ligg fast. Det eine dreier seg om språkvitskapens kapasitet til *systematiske* beskrivingar. Det gjeld anten ein driv med fonetikk, syntaks, medieteknologisk orientert multimodalitetsforskning – eller noko anna. Systematikken er også kopla med språkvitskapens særskilde evne til å kunne gjere analysar med høgt presisjonsnivå. Det å skildre fenomenet språk, kva ein no måtte leggje i det, krevjar også oppøving av evna til å leggje merke til detaljar, og til å kunne identifisere og beskrive dei vesentlege, relevante og interessante detaljane – og å kunne kople detaljane til større linjer. Og ikkje minst er språkvitskapen uoppløysleg forbunden med ei særleg glede og fascinasjon over språk.

Referansar

Andersen, T., Petersen, U.H. & Smedegaard, F. (2001). *Sproget som resource. Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense universitetsforlag.

Andersen, T. & Smedegaard, F. (2005). *Hvad er meningen? Lærebog i systemisk funktionel lingvistik*. Odense: Syd-dansk Universitetsforlag.

Berge, K. L., Maagerø, E. & Coppock, P. (red.) (1998). *Å skape mening med språk*. Oslo: LNU Cappelen Akademisk Forlag.

Holmberg, P. & Karlsson, A.-M. (2006). *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. Lund: Studentlitteratur.

Kvåle, G. (2023). Critical literacy and digital stock images. The interests of the uninte-

resting images. I: *Nordic Journal of Digital Literacy* 18(3), s. 173-185.

Kvåle, G. (2018). Bloggmaler som semiotisk teknologi og multimodalt halvfabrikat. En sosialesemiotisk analyse av stilrepertoaret til blogg.no. I M. Rogne & L.R. Waage (red.), *Multimodalitet i skole- og fritidstekstar – ein vitenskapleg antologi*. (s. 159–180). Bergen: Fagbokforlaget/LNU.

Kvåle, G. (2016). Software as ideology: A multimodal critical discourse analysis of Microsoft Word and SmartArt. I *Journal of Language and Politics* 15 (3), s. 259–273.

Kvåle, G. (2012). *Multimodalt samspill i bildeskriktkomplekser. En sosialesemiotisk undersøkelse av relasjoner mellom skrift og bilde*. Ph.d.-avhandling i språkvitenskap, UiA. (346 sider).

Kvåle, G. (2005). *Kå er det du er så kjepphøy for. Evaluerende meninger i en samtaletekst*. Hovedfagsoppgave i nordisk språkvitenskap. Kristiansand: Høgskolen i Agder. (211 sider).

Kvåle, G. & Poulsen, S. V. (2019). The templated aesthetics of Wix. A social semiotic technology approach to web design. I E. S. Tønnessen & F. Forsgren (red.), *Multimodality and Aesthetics*. (s. 211–225). New York: Routledge.

Løvland, A. (2007). *På mange måtar. Saman sette tekstar i skolen*. Oslo: LNU/Fagbokforlaget.

Maagerø, E. (2005). *Språket som mening. Innføring i funksjonell lingvistik for studenter og lærere*. Oslo: Universitetsforlaget.

Nordisk forening for SFL og sosialesemiotikk (udatert). <https://nordisksfl.org>.

Norges forskningsråd (udatert): «Multimodalitet, sjanger og design». <https://prosjektbanken.forskningsradet.no/project/FORISS/186886>

Poulsen, S. V., Kvåle, G. & van Leeuwen, T. (red.) (2018). Special issue: Social media as semiotic technology. *Social Semiotics* 28 (5).

Tønnessen, E.S. & Forsgren, F. (red.) (2019). *Multimodality and Aesthetics*. New York: Routledge.

Veum, A. & Kvåle, G. (red.) (2024). *Det tekstkritiske klasserommet. Funn og erfaringer fra forskningsprosjektet CritLit*. Oslo: Universitetsforlaget.

Westberg, G. & Kvåle, G. (2024). The generic uniqueness of AI imagery. A critical approach to Dall-E as semiotic technology. I *Discourse & Society*.

DOI: 10.1177/09579265241274788.

SOMMERMØTE

Rolf Nossum

Religionsvitenskap i endring – Introduksjon

Tor Vegge

Nytestamentfaget i akademia

Nils Hallvard Korsvoll

Historia har også mangfald!

Historisk innhald i KRLE-faget etter fagfornyinga

Morten Beckman

Bibeloversettelse etter sensitivitetslesning
og sensur

Levi Eidhamar

Nyere livssynsforskning

Ida Marie Høeg

Religion og samfunn. Dagsaktuelle
problemstillinger i religionssosiologisk
forskning

Nyere religionsforskning – introduksjon

Rolf Nossum¹

Religion og vitenskap – hvordan går de i hop? Som olje og vann? Som hund og katt? «Eppur si muove!» mumlet astronomen for seg selv da geistligheten tvang ham til å avsverge sine oppdagelser.² «Even so, they evolve!» sa gymnaslæreren som ble ilagt \$100 i bot for å ha undervist læren om artenes opprinnelse.³ Vitenskapelige nyvinninger har ofte blitt motarbeidet av religiøse fundamentalister. Med slike tanker kan en som ikke er innviet i noen religion, gå til et møte i Agder Vitenskapsakademi om nyere religionsforskning.

Allerede de første minuttene av møtet bød på en nyttig avklaring for den uinnvidde. Møtets kurator, professor Ida Marie Høeg, som dessverre er forhindret fra å skrive denne innledningen selv, forklarte at foredragene vi skulle høre, handlet om vitenskapelig granskning av religiøs praksis, om religionens plass og rolle i samfunnet, og om redaksjon og overlevering av religiøse tekster. Ingen konflikter mellom religion og vitenskap skulle utfolde seg, i stedet fikk vi noen fascinerende innblikk i hvordan religiøs aktivitet og religiøse skrifter studeres med vitenskapelige metoder.

Tor Vegge tok for seg studiet av Det nye testamentet slik det utøves i akademiske miljøer, uavhengig av konfesjonsbindinger. Slike studier trekker i stor grad på andre humanistiske og samfunnsvitenskapelige kunnskapsfelt, som blant annet folke-minneforskning/folkloristikk, sosiologi, sosialantropologi, retorikk, feministisk hermeneutikk og postkoloniale perspektiver. Som eksempel på hvor vanskelig det tidligere kunne være å etablere en forskerkarriere på dette feltet i Norge, trakk Vegge frem metodisten og nytestamentleren Peder Borgen (1928–2023), hvis forskervei ble tilkronget av institusjonenes regler om kirkelig tilknytning.

Nils Hallvard Korsvoll foredro om religions- og livssynsfaget i norsk skole, som har en omtumlet historie siden det ble innført i 1997. Vektleggingen mellom kristendom, andre religioner, og humanetisk livssyn har vært tema for de ganske tallrike

¹ Professor i informatikk. Akademisekretær. rolf@nossum.net

² Galileo Galilei ble dømt til å fornekte det heliosentriske verdensbildet av en pavelig inkvisisjon 22. juni 1633. Det siterte utsagnet er kun anekdotisk belagt.

³ *The State of Tennessee vs. John Thomas Scopes, Criminal Court of Tennessee*, 21. juli 1925. Hva Scopes sa da han ble domfelt, har jeg ikke engang anekdotisk belegg for. Dommen ble anket til Tennessees høyesterett, som opphevet den.

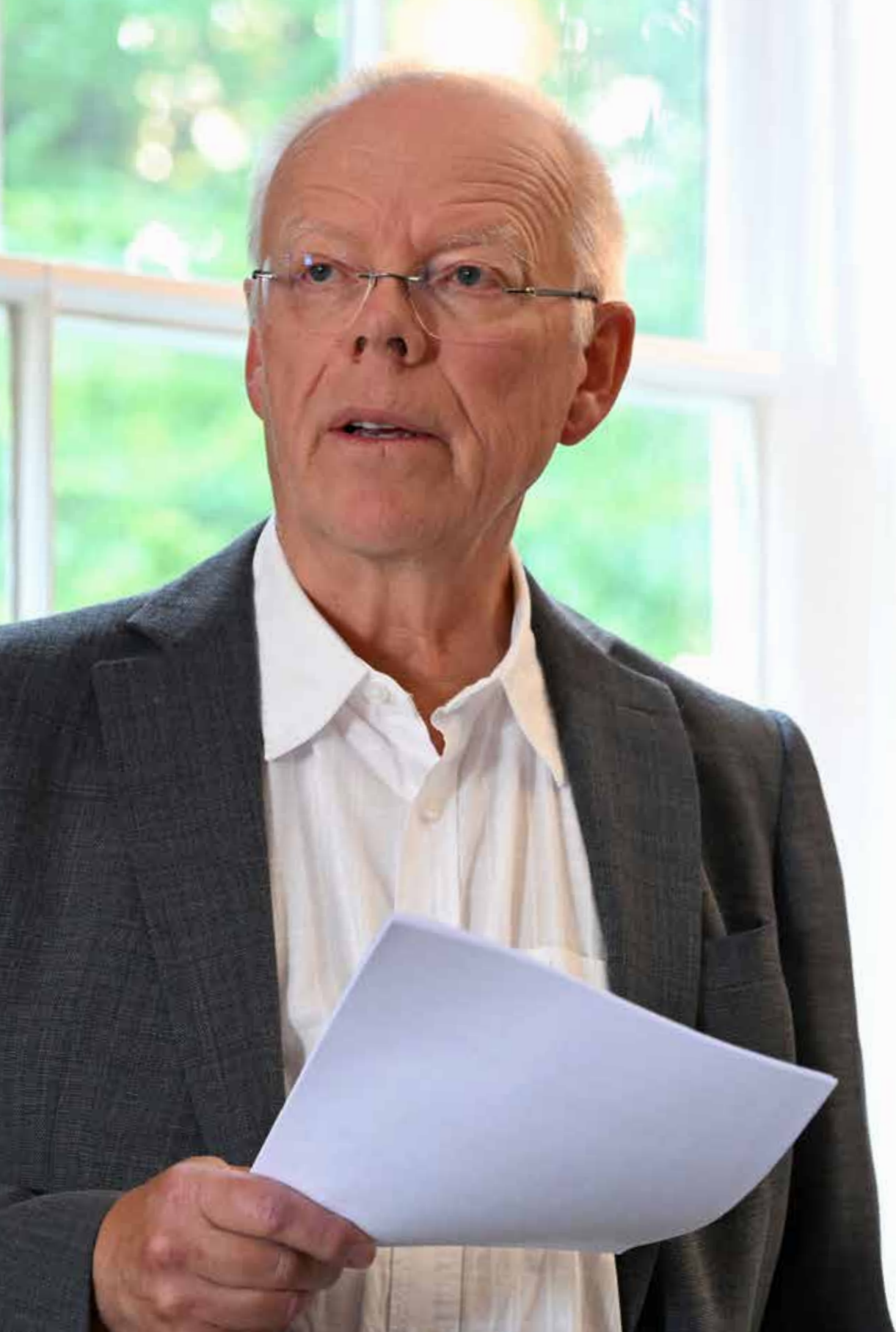
revisjonene siden da. Korsvoll konkluderte med å ta avstand fra den nåværende delingen av undervisningen i dette faget, mellom mangfold i et samfunnsperspektiv på den ene siden og undervisning av historie knyttet til nasjonal kulturarv på den andre. Han advarte om at den forestilte motsetningen mellom mangfold og historie støtter opp om fundamentalistiske historiesyn.

Morten Beckmann fokuserte på ordvalg motivert av sensitivitetslesning i ulike bibeloversettelser, og drøftet i hvilken grad dette kan betraktes som sensur. Gjennomgangseksempelet var ordet «ioudaios» = «jøde», som forekommer hyppig i de greske kildetekstene til Det nye testamentet. Beckmann drøftet hvordan og hvorfor bibeloversettere gjennom tidene har valgt varierende gjengivelser av dette ordet i dets ulike bøyingsformer: jøde, judeer, jødernes ledere, mengden, jødene der. En hovedgrunn til sensitivitet i bruken av termen «jøde» i vår tid er naturligvis Holocaust. Beckmann trakk også paralleller til Roald Dahls og Astrid Lindgrens barnebøker, der ord og uttrykk som var kurante da bøkene kom ut, men som kan oppfattes som støtende i vår tid, endres i nyere utgaver.

Levi Geir Eidhamar favnet bredt om livssyn i alminnelighet i sitt foredrag. Han skilte mellom kollektive livssynstradisjoner og den enkeltes individuelle livssynskonstruksjon, og presenterte et klassifikasjonssystem for individuelle livssyn i ju dimensjoner. Eidhamar fremholdt at fortolkningen av ulike kollektive livssynstradisjoner som man i større eller mindre grad er positiv eller negativ til, er en viktig faktor i den enkeltes livssynskonstruksjon. Han beskrev livssynskonstruksjon som en sosial og dynamisk prosess som påvirkes av inntrykk utenfra, og identifiserte fire hovedkilder til slik påvirkning.

Ida Marie Høeg foredro om de sosiale aspektene ved religion og død i Vesten i vår tid, en tid preget av sekularisering og rasjonalitet. Hun hevdet at senmoderniteten ikke har erodert kirkens autoritet. For eksempel benytter mange nordmenn som ellers ikke er religiøst bekjennende, Den norske kirkes ritualer som ramme om lykkelige så vel som sorgelige begivenheter. Når det gjelder begravelser, er dette fortsatt tilrettelagt i forvaltningsverket, i og med at Kirkelig fellesråd er tillagt den offentlige gravplassmyndigheten i alle norske kommuner unntatt seks. Høeg konkluderte at religion er normerende for et verdig farvel med den døde, også i vårt senmoderne samfunn.

På de neste sidene følger skriftlige versjoner av disse fem foredragene. God lesning!

Bibelvitenskap i academia

Tor Vegge¹

Hvordan studeres Bibelen på universitetene? Tittelen «Bibelvitenskap i academia» er knyttet til overskriften for dette programmet: «Nyere religionsforskning». Min fagdisiplin er nytestamentlig bibelvitenskap eller New Testament Studies som det gjerne kalles internasjonalt. Tittelen «Bibelvitenskap i academia» gir anledning til å reflektere over hvor fagdisiplinen er plassert i academia. Jeg vil komme inn på interesser og arbeidsmåter i faget og omtale kort nyere utviklinger og trender i fagdisiplinen.

Vi kan begynne her med å knytte nytestamentlig bibelvitenskap til tittelen på dette programmet: «Nyere religionsforskning». Det sier seg selv at bibelvitenskap inkluderer tekststudier, og disiplinen er nært knyttet til litteraturvitenskap og språkvitenskap. Dette innebærer diskusjoner om teksttolking, og bibelvitenskap har vært en sterk bidragsyter til utviklingen av hermeneutikk. Fagets historie knytter det dessuten til religionsvitenskap og ikke minst til teologi. Ut fra en moderne forståelse av religion, vil en knytte bibelvitenskap til religionsvitenskap fordi bibelvitenskapen behandler religiøse tekster. Videre er det jo tekster som er blitt den kristne kirkes *hellige tekster*. I religionsvitenskapelig eller kulturvitenskapelig forstand regnes Bibelen som hellig skrift på linje med Torahen, Talmud, Vedaskriftene, Tripitaka og Koranen. Her er vi allerede ved en utfordring, eller et slags dilemma. Bibelvitere studerer de tekstene som er kanonisert av kirken, men bibelvitere vil helst ikke føle seg forpliktet på kirkelig lesning av tekstene. Nå slipper ikke bibelvitere helt unna denne kirkelige tilknytningen tekstene har, selv om de gjerne ville det. Men for min del og for mange av mine kolleger er det et ideal å gjøre faget fritt for særlige forpliktelser til trossamfunn.

Enkelte spørsmål kan kanskje oppleves ubehagelige for oss som vil forsvare bibelvitenskapens plass i academia: Hadde det vært noen bibelvitenskap hvis ikke det var for kirken, hvis ikke det var for at tekstene er blitt hellige tekster? Er tekstene av en slik kvalitet at de uansett forsvarer en plass sammen med Homer, Sofokles og Platon i den litteraturen en bør studere litteraturhistorisk? Dette er det ikke så lett å svare på fordi det vel ikke finnes noen klare kriterier som avgjør hvilken litteratur som er verd å studere. Det er jo åpenbart at Bibelen ble en kilde til språk, bilder og motiv i litteratur og annen kunst. Men studeres tekstene på grunn av de litterære, poetiske, filosofiske kvalitetene i tekstene, eller er det fordi tekstene ble favorisert av kirken?

Bibelvitenskap og religionsforskning

Det er institutter for religionsvitenskap ved universitetene i Norge. Ved flere av de

¹ Professor ved Institutt for religion, filosofi og historie, Universitetet i Agder. tor.vegge@uia.no

nyere universitetene er det som hos oss at religionsforskning og religionsvitenskap finnes blant humaniorafagene. Hos oss finnes de ved Institutt for religion, filosofi og historie ved Fakultet for humaniora og pedagogikk. Men det gjøres også religionsforskning på Fakultet for samfunnsvitenskap. Ved disse instituttene ved norske universitet er det ansatt folk som er kvalifisert i bibelvitenskap, hos oss Morten Beckmann og Årstein Justnes. Men vi gir ingen utdanning i bibelvitenskap. Det er ingen eksamener i bibelvitenskap. Det kan en få ved et av de teologiske fakultetene.

En internasjonalt kjent norsk bibelviter, Peder Borgen, var ikke ansatt ved et teologisk fakultet, men på NTNU. Peder Borgen døde for om lag et år siden, 95 år gammel. Jeg syntes det kunne passe å nevne Borgen her også av den grunn at han var et stolt medlem av Det Norske Videnskaps-Akademi.

Peder Borgens doktoravhandling fra 1966; *Bread from Heaven. An Exegetical study of the Concept of Manna in the Gospel of John and the Writings of Philo*, leses fremdeles i faget. Den kom i ny utgave i 2017.² Peder Borgens forskervei fikk en del utfordringer på grunn av den kirkelige tilknytningen han hadde. Peder Borgen var medlem i metodistkirken. De teologiske fakultetene gav utdanning for prester i Den norske kirke som da var statskirke. Professor i bibelvitenskap Halvor Moxnes holdt minnetale over Peder Borgen i Det Norske Videnskaps-Akademi i desember 2023. Moxnes sier: «En lov fra 1894 krevet at embedsmenn som skulle undervise i kristendom måtte bekjenne seg til statens offentlige religion. Dette er en historie som i dag er lite kjent i akademiske miljøer.»³ Utfordringene begynte allerede da Borgen var student. Han fikk ikke studere teologi ved Menighetsfakultetet fordi fakultetet den gangen bare tok opp lutherske studenter. Han studerte ved Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo, men kunne ikke få universitetsstipend fordi han ikke var statskirkemedlem. Borgen underviste seinere ved Universitetet i Bergen. Han søkte et professorat i Bergen, men kunne ikke tilsettes på grunn av loven fra 1894. «Universitetet i Bergen og også Borgen selv engasjerte seg for å få loven opphevet». Loven ble opphevet i 1972. Borgen ble professor ved Universitetet i Trondheim (nå NTNU). Han var professor i Det nye testamentet og dets omverden.⁴

Borgen hadde elever som kvalifiserte seg i bibelvitenskap. Jeg er usikker på om det i hans tid var regulære emner i bibelvitenskap ved NTNU, men i dag får en ikke utdanning eller eksamen i bibelvitenskap der. Dette er representativt. Bibelvitenskap undervises ved de teologiske fakultetene. Her i Agder har det vært et par unntak. Morten Beckmann har kvalifisert seg i bibelvitenskap. Både masteroppgaven og doktorgarden som ble avlagt her, gir kvalifikasjoner i bibelvitenskap. En masteroppgave levert av en annen student for et par år siden er også bibelvitenskapelig.

For min del studerte jeg bibelvitenskap som en del av et teologisk studium. Teo-

² Borgen 2017

³ Moxnes 2024

⁴ Moxnes 2024

logistudiet er et profesjonsstudium. Det er her fagdisiplinen bibelvitenskap har hørt hjemme i akademien. Slik er det også i andre land. Bibelvitenskap er en sentral disiplin i teologistudiet ved siden av kirkehistorie og systematisk teologi. Systematisk teologi diskuterer kristendommens kognitive dimensjon. Så langt her om bibelvitenskapens akademiske identitet. Jeg vil gå videre med en kort omtale av noe av det vi lærte som grunnleggende element i faget. Det bidrar også til svar på spørsmål om hva vi driver med i faget.

Interesser og arbeidsmåter i faget

Bibelvitenskapens kjerne var eksegeese, og flere vil mene at hovedinteressen fremdeles er eksegeese. Eksegeese: ordet betyr noe slikt som utlegging, utlegging av meningen i teksten. Vi var og er interessert i den originale meningen. Tidligere kunne en tenke slik om dette: den meningen forfatteren la inn i teksten. Nå kan en også formulere det noe annerledes: vi vil høre teksten slik den første gang ble hørt, eller lese teksten slik den første gang ble lest. Vi gikk etter den første meningen av teksten, den originale meningen. Vi lærte metodene for å gjøre dette.

Bibelvitere arbeider med tekstene på *originalspråkene*. Ferdigheter i hebraisk og gresk er en selvsagt forutsetning. For en nytestamentler er det gresk som gjelder.

Tekstkritikk diskuterer formen til den eldste teksten. Som for Landsloven (Magnus Lagabøtes landslov) er ingen originalmanuskript bevart. Men det er svært mange gamle manuskript, og det er større og mindre forskjeller mellom dem. En diskuterer hvordan den eldste teksten, eller originalteksten, kan ha hørt ut. Dette ligger også til grunn for bibeloversettelser, og Det norske bibelselskap vil gjerne legge den eldste tekstversjonen til grunn for oversettelsen. En såkalt vitenskapelig utgave av den greske teksten til Det nye testamente⁵ er flettet sammen av tekst fra flere manuskript. Utgiverne har diskutert hva de mener er den eldste lesemåten for hver setning eller avsnitt der det er variasjoner mellom manuskriptene, og utgaven har et rikholdig apparat som gjør rede for de ulike variantene som finnes i gamle manuskripter. Vi har antakelig nå gitt opp å rekonstruere den eldste teksten og interesserer oss mer for hvordan teksten så ut som helhet i enkelte manuskript. Det har likevel litteraturhistorisk og religionshistorisk interesse å diskutere hvordan den eldste teksten var formet. I religiøs sammenheng spiller dette også en viktig rolle. En vil gjerne vite at en hører Jesu ord og apostlenes ord i sin originale form.

Et neste skritt var å diskutere *tekstenes form*. Eksegesen konsentrerte seg gjerne om detaljstudier av tekstavsnitt. Dette henger sammen med tradisjoner i faget. Det er skrevet utallige eksegetiske kommentarer. Det er bøker som går gjennom og diskuterer betydningen av hvert utsagn i et skrift. Det legges stor vekt på å diskutere avsnittenes form. De fleste som har lest et evangelium i Det nye testamente, legger merke til at det gjengir episoder og sekvenser presentert som Jesu undervisning. Bibelfor-

⁵ *Novum Testamentum Graece*

skere ser det gjerne slik at disse enkeltsekvensene har en forhistorie. De har eksistert som selvstendige tekster brukt i ulike sammenhenger. Formene de har, er knyttet til de funksjonene de hadde. En underfortelling kan ha hørt til en annen setting enn en beretning om en diskusjon, og et avsnitt som gjengir undervisning enda en annen setting. Eksegeten var her interessert i tekstavsnittenes historie, det vil si deres bruk og betydning før de kom inn i evangeliene. Det hører med i diskusjonen at tekstavsnittene endret seg. De ble slipt til av bruken. Settingen kunne bestemme hva som ble vektlagt. Og nye elementer kunne komme til.

Eksegesen diskuterer også avsnitts plass i et skrift. Nitide studier av enkeltavsnitt kan glemme tekstenes helhet. Avsnitt hører med i større meningssammenhenger som også gir mening til enkelte avsnitt. En metode eller arbeidsskritt som kalles *redaksjonshistorie*, konsentrerer seg om slike sammenhenger. Navnet redaksjonshistorie henger sammen med det som er omtalt like ovenfor her. En oppfatter det slik at forfatterne til evangeliene i Det nye testamente først og fremst hadde redigert sammen stoff som forelå for dem. Men måten de redigerte og skrev tekstene sammen på, gav også mening til teksten og enkeltavsnittene. For eksegete av brev i Det nye testamente har også tekstenes form vært avgjørende. Her spiller kunnskap om antikk retorikk en rolle, og en diskuterer hvordan retorikkens sjangre og argumentasjonsmønstre kan belyse brevenes former og funksjoner.

Vi diskuterte selvsagt *semantikk*, ord og uttrykks mening. I den sammenheng diskuterte vi hvordan ord og uttrykk var brukt i andre tekster, i tidligere og samtidige jødiske, greske og latinske tekster. Her åpner det store spørsmålet seg om hvor mening kommer fra, spørsmålet om kontekster som gir mening, om livet menneskene levde og hvordan de uttrykte seg om det. Videre er det spørsmål om litterær kontekst: hvordan ser det tekstuniverset ut som tekstene refererer til og skriver seg inn i?

Nyere interesser i faget

Som i andre fag er det et sett med slike basale ferdigheter og kunnskaper som gir grunnlag for det en oppfatter som akademisk faglighet. Men som i andre fag utfordres og fornyes bibelvitenskapen av andre fagfelt. Jeg påstår at bibelvitenskapen har lang og god tradisjon for å orientere seg mot andre fag. Blant fagfelt som har bidratt til nye perspektiv og innsikter er folkeminneforskning/folkloristikk, sosiologi, sosialantropologi, retorikk, feministisk hermeneutikk og postkoloniale perspektiv. Jeg vil gjerne knytte kommentarer til noe av dette.

Noen *nyere perspektiv i faget* er representert her ved UiA. Morten Beckmann forsker på bibeloversettelser og bibelens resepsjonshistorie. Årstein Justnes knytter seg til fagområder som arkeologi, kulturminneforvaltning, kommunikasjonsteknologi (informatikk) (digital humanities) og museumsfag. Flere bibelvitere interesserer seg for *resepsjonshistorie*. Det sentrale spørsmålet er hvordan tekstene er lest ned gjennom historien. «Resepsjon» antyder like stor interesse for leseren som for forfat-

teren, for hvordan leseren forstår og oppfatter. Resepsjonshistorien interesserer seg ikke bare for de første leserne. Nye lesere leser tekstene med nye kontekster som gir nye forståelser. Da er det ikke lenger bare den første, «originale» meningen som er interessant, men meningen i flere bestemte settinger.

Kjennskap til *retorikk* og kanskje helst det antikke retorikkfaget har stimulert mange nytestamentlere. Min egen Doktorvater, professor David Hellholm, bruker både nyere tekstlingvistikk og antikk retorikk i analyser av tekster.

Sosiologi har inspirert faget fra 1970-tallet. Nytestamentleren Gerd Theißen gav ut *Soziologie der Jesusbewegung. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums* i 1977,⁶ og *Studien zur Soziologie des Urchristentums* i 1979.⁷ Informert av sosiologi legges det vekt på beskrivelser av sosiale prosesser, prosesser og dynamikk i grupper, og beskrivelser av roller og av relasjoner. En ser på referanser i tekstene til personer, til verdier, til spenninger som forstås i sosiologisk lys og beskrives med sosiologens begrepsapparat. Dette var banebrytende og er sentralt i disiplinen.

Det er fulgt opp av *sosialantropologiske* perspektiv, studier av førmoderne samfunn, av økonomi, sosiale roller, kjønnsroller, verdier, ære; hvordan slike forhold kan beskrives i førmoderne samfunn. Denne kunnskapen kan brukes som sjablonger som legges over de tidlige kristne tekstene. Så ser en hva som trer fram gjennom disse. John Dominic Crossan, professor i bibelvitenskap i Chicago, gav i 1991 ut *The Historical Jesus. The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*.⁸ Poenget er da ikke at Jesus livnærte seg som bonde, men at han hørte til i et bondesamfunn. Som innledning til bokas første hoveddel skriver Crossan at fortida er tilslørt for oss gjennom tykke filtre og at måten vi ser den på dessuten er bestemt av vårt eget utgangspunkt:

«*The first century of the common era is obscured from our contemporary view by three giant filters. The past is recorded almost exclusively in the voices of elites and males, in the viewpoints of the wealthy and the powerful, in the visions of the literate and the educated. That already constricted report is available sometimes through the deliberate decision of later dominations, but also through the vagaries of chance and luck, fate and accident. Either way, further constrictions. And our present looks back to the past, to that already doubly filtered past, dependent, of course, on where one's present is located, but, let us say in individualistic, democratic, urban, middle-class America, often with ethnocentric presumptions it is not even aware of projecting.*»⁹

Crossan er representativ for en rekke arbeider innen bibelvitenskap med intensjoner om at samfunnsvitenskapene skal hjelpe en å unngå anakronistiske og etnosentriske beskrivelser av den kulturen de nytestamentlige skriftene ble til i.

⁶ Theißen 1977

⁷ Theißen 1979

⁸ Crossan 1991

⁹ Crossan 1991, 3

Denne forskningen er altså klart historisk orientert. Sentralt står beskrivelser av den historiske Jesus. Halvor Moxnes, professor i bibelvitenskap ved Det teologiske fakultet, UiO bidrar sterkt i dette feltet. Han publiserte en bok i 2003 som han kalte *Putting Jesus in his Place*.¹⁰ Idéen er at tekstene reflekterer menneskers livsvirkelighet. Når Halvor Moxnes skriver om sted/place er det for å belyse livshverdagen tekstene reflekterer. Mennesker identifiserer seg i forhold til steder. Stedene det refereres til i tekster fra begynnelsen av vår tidsregning, er ganske ulike stedene vi identifiserer oss i forhold til. Moxnes refererer til de allerede nevnte Gerd Theißen og John Dominic Crossan. I andre arbeider er Moxnes inspirert av den kanadiske filosofen Charles Taylors begrep «social imaginaries» / «sosiale forestillingsverdener». Moxnes skriver at begrepet «refererer til bredere forestillinger om hvordan mennesker forstår seg selv i sin sosiale sammenheng».¹¹ Disse arbeidene bidrar til å undersøke tekstenes historiske mening og unngå anakronismer og etnosentrisme. Utrykk for den samme interessen finnes i en artikkel av Moxnes fra 2008: «Body, Gender, and Social Space: Dilemmas in Constructing Early Christian Identities».¹²

Dette siste henger sammen med et perspektiv som har fått stor betydning i bibelvitenskapen: *Feministisk hermeneutikk*. En profilert representant for dette er Elizabeth Schüssler Fiorenza. Hun gav ut *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins* i 1983.¹³ En side ved dette perspektivet er å diskutere hvordan tekstene beskriver mennesket. Tekstene pretenderer å formidle noe allment om mennesket. Bibelen ble kristenhetens hellige tekster og den viktigste kilden til det kirkene formidler om virkeligheten og om menneskene og hvordan de bør forholde seg i virkeligheten. Når bibeltekstene i slike sammenhenger snakker om mennesket, da snakkes det vel om noe som er allment, relevant for alle mennesker? Men hva er et menneske i tekstene? Sosiologer og ikke minst feministisk hermeneutikk har understreket at bibelens menneske er mannlig. Tekstene er skrevet av menn til menn. Tekstene har et androsentrisk perspektiv. Menn i Bibelen oppfattes som å representere det menneskelige, altså alle mennesker. En bevisst kritisk holdning til dette mannssentrerte perspektivet er sentralt i bibelvitenskap informert av kjønnsforskning. Dette innebærer en kritisk holdning til forfatterstemmene i de skriftene som ble kirkens kanoniserte skrifter. Det innebærer å forsøke å høre de marginaliserte stemmene og gi stemme til de marginaliserte kroppene i tekstene.¹⁴ En norsk kollega som utvikler disse perspektivene er Jorunn Økland, nytestamentler, leder av oversettelsesutvalget i Bibelselskapet, og professor ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo.

Alt dette har jo relevans for eksegese, for diskusjonen om meningen i tekstene. Perspektivene utfordrer til å lese kritisk, det vil si spørrende. Det inkluderer kritiske blikk på overleverte lese måter og tolkninger. Mye av det som er nevnt her er gjen-

¹⁰ Moxnes 2003
¹¹ Moxnes 2015, 168
¹² Moxnes 2008
¹³ Fiorenza 1983
¹⁴ Økland 2015, 481

kjennelig i andre fag som arbeider historisk.

Noen eksempel fra nyere fagartikler og tema diskutert på fagkonferanser kan utfylle og konkretisere. I en av de siste utgavene av tidsskriftet *New Testament Studies* kan vi finne en artikkel som diskuterer Paulus' bruk av begrepet pakt/avtale: Romeo Popa, «Deeds of Will on Papyrus and the Use of the Term διαθήκη in the Letters of Paul».¹⁵ Dette er et eksempel på en arbeidsmåte som svært mange av mine kolleger har benyttet og benytter. En diskuterer formuleringer i tekstene, diskuterer dem i lys av kunnskap fra antikkens kultur. I dette tilfellet Paulus' formuleringer om pakt. Måten han bruker konseptet på diskuteres i lys av gamle manuskripter, i lys av de mange testamenter, skrevet på papyrus, som er bevart fra antikken.

Tilsvarende arbeidsmåte og perspektiv er brukt i Eve Marie Beckers og Ulrike Babusiaux artikkel, «Paulus, der „Sklave Christi Jesu“ (Gal 1,10; Röm 1,1; Phil 1,1), im Lichte des römischen Rechts».¹⁶ Forfatterne diskuterer Paulus' formuleringer der han omtaler seg som Jesu Kristi slave. De mener å bruke aspekt som er oversatt i tidligere diskusjoner, og diskuterer dette i lys av romersk jus. Eve Marie Becker er professor i nytestamentlig bibelvitenskap i Münster, mens Ulrike Babusiaux er professor i rettsvitenskap i Zürich.

Det er mange artikler av denne typen i det nevnte tidsskriftet. Noen diskuterer også fagteoretiske spørsmål, som artikkelen fra 2024 av Francis Watson, professor i Durham. Watson problematiserer hvordan det kanoniserte NT legger føringer i faget. Det nye testamentet kan sees som en antologi fra 4. århundre. Likevel er det slik at skriftene i denne samlingen oppfattes som den nærmeste konteksten når enkelttekster diskuteres. Hverken samlingen eller ideen om en slik samling eksisterte da de enkelte skriftene ble skrevet.¹⁷ Fagteori er også diskutert i en artikkel fra 2023 av Anders Runesson, professor i bibelvitenskap ved Det teologiske fakultet, UiO: «What Does It Mean to Read New Testament Texts 'within Judaism'?».¹⁸

Aktuelle faginteresser kommer også til uttrykk i seminargrupper som møtes til den årlige konferansen i Society of New Testament Studies (SNTS/<https://snts.online>). Her er seminarer som diskuterer fagteori; kristendommens tidligste historie; fagets forhold til religionshistorie; teologi i tekstene; gresk filosofi og tidlig kristendom; hvordan kognitiv lingvistikk kan brukes til å undersøke hvordan forfattere og adressater oppfatter, prosesserer og setter tekstlige fenomen om i praksis; og flere.

Den største bibelvitenskapelige foreningen er Society of Biblical Literature (SBL) som arrangerer to store konferanser hvert år. Her er det en uendelighet av programenheter (https://www.sbl-site.org/meetings/Congresses_ProgramUnits.aspx?MeetingId=45 [30.12.24]) blant andre afrikansk bibelhermeneutikk; utdanning i antikken;

¹⁵ Popa 2024
¹⁶ Becker og Babusiaux 2023
¹⁷ Watson 2024
¹⁸ Runesson 2023

ikonografi; kunst; arkeologi; papyrologi; myteteori; bokhistorie; kognitiv lingvistikk; gresk-romerske religioner; gnostisisme; psykologi og bibelstudier; Qumran; lese-teori; retorikk; riter.

Jeg runder av der. Dette var ment som en kort presentasjon av basisferdigheter og kunnskaper i nytestamentlig bibelvitenskap. Siste del skisserer noen nyere utviklinger og trender i fagdisiplinen. Den antyder også hvordan fagdisiplinen orienterer seg i nyere religionsvitenskap.

Referanser

Becker, Eve-Marie & Ulrike Babusiaux 2023. «Paulus, der «Sklave Christi Jesu» (Gal 1,10; Röm 1,1; Phil 1,1), im Lichte des römischen Rechts», *New Testament Studies* 69, 365–386.

Borgen, Peder 2017. *Bread from Heaven. An Exegetical Study of the Concept of Manna in the Gospel of John and the Writings of Philo*. Eugene, Oregon: Wipf & Stock.

Crossan, John Dominic 1991. *The Historical Jesus. The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*. Edinburgh: T&T Clark.

Fiorenza, Elisabeth Schüssler 1983. In *Memory of Her. A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. New York: Crossroad.

Moxnes, Halvor 2003. *Putting Jesus in His Place. A Radical Vision of Household and Kingdom*. Louisville/London: Westminster John Knox Press.

— 2008. «Body, Gender, and Social Space: Dilemmas in Constructing Early Christian Identities», i B. Holmberg & M. Winninge (red.): *Identity Formation in the New Testament*. Tübingen: Mohr Siebeck, 163–182.

— 2015. *Historien om Det nye testamentet*. Oslo: Verbum.

— 2024. «Minnetale over Peder Johan Borgen». I *Det Norske Videnskaps-Akademi Årbok. Det Norske Videnskaps-Akademi, Minnetaler*. Oslo. (<https://dnva.no/sites/default/files/files/2024-07/Borgen.pdf> [18.12.2024])

Novum Testamentum Graece. Novum Testamentum Graece, 28. revidierte Auflage (2012). (eds) B. Aland, K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini & B.M. Metzger. Stuttgart: Deutscher Bibelgesellschaft.

Popa, Romeo 2024. «Deeds of Will on Papyrus and the Use of the Term διαθήκη in the Letters of Paul», *New Testament Studies* 70, 262–274.

Runesson, Anders 2023. «What Does It Mean to Read New Testament Texts «within Judaism»?», *New Testament Studies* 69, 299–312.

Theißen, Gerd 1977. *Soziologie der Jesusbewegung. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums*. München: Kaiser.

— 1979. *Studien zur Soziologie des Urchristentums*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Watson, Francis 2024. «Critical Reflections on the Role of the Canon in New Testament Scholarship», *New Testament Studies* 70, 111–124.

Økland, Jorunn 2015. «Requiring an Explanation. Hegemonic Masculinities in the Hebrew Bible and Second Temple Traditions», *Biblical interpretation* 23, 479–488.

Historia har også mangfald!

Historisk innhald i KRLE-faget

Nils H. Korsvoll¹

I Noreg og Europa har me dei siste tjue åra sett store endringar i demografi, mobilitet og globalisering. Innanfor dette har religiøst motivert terrorisme, ekstremisme og sosial fragmentering gjort at skular og utdanningspolitikk byrja sjå til religions- og livssynsundervising som ein viktig arena for demokratisk danning, dialog og mangfaldsundervising (Jackson 2014). Men i dette arbeidet har det vore ein vedvarande trend at ein legg vekt på samtida, moderne fenomen og livssynsuttrykk, medan fortid og historie vert nedprioritert, også i Noreg (Korsvoll 2021). I denne pågåande debatten om religions- og livssynsundervising som interkulturell utdanning finn me, grovt skildra, to leirar: Ein som støttar dreininga mot samtid og mangfaldsundervising, medan den andre meiner religions- og livssynsfaget skal halde fast på og formidle nasjonal kultur og tradisjon (Breidlid 2012; Halvorsen 2017). Her ser eg meir på bakgrunnen for denne debatten, før eg argumenterer for at det er og bør vere rom for historie også i interkulturell utdanning. Dersom religions- og livssynsundervisinga formidlar at mangfald er eit samtidsfenomen, underbyggjer ho ekstremistisk og fundamentalistisk tankegods som søker mot ei rein og eintydig fortid. Eg avsluttar med nokre døme på korleis religionshistorie kan illustrere nettopp mangfald, som samstundes ikkje skal vere solskinshistorier – der det er kontakt er der også grunnlag for konkurranse.

Interkulturell utdanning og det norske religions- og livssynsfaget

Det noverande religions- og livssynsfaget i norsk grunnskule vart innført i 1997 og har ei kort men innhaldsrik historie. Frå ei ordning med åtskild religionsundervising ønska politikarar og styresmakter å samle alle elevane i ei felles religions- og livssynsundervising. Dette for å spegle det veksande mangfaldet i Noreg, og for at faget skulle vere noko som samla, ikkje skilde, elevane (Alberts 2011). Samstundes hadde den felles undervisinga med seg fleire utfordringar knytt til likebehandling og trusfridom, som førde til fleire læreplanversjonar og nesten like mange variantar i namnet. Det vart lansert som Kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering (KRL) i 1997, sidan revidert i 2002 og 2005, før det kom eit nytt namn Religion, livssyn og etikk (RLE) med ein ny, større revisjon i 2008 (Andreassen 2016: 68-74). Så kom det noverande namnet Kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE) i 2015, saman med nokre mindre justeringar, før til slutt den gjennomgåande fagfornyninga av Kunnskapsløftet som vart innført i 2020 også medførte store endringar i læreplanen for KRLE (Bråten og Skeie 2020). Revisjonen her haldt på det politisk bestemte

¹ Førsteamanuensis i religionsvitenskap, Universitetet i Agder. nils.h.korsvoll@uia.no

namnet KRLE, altså med Kristendom-, og føringa at over halvparten av undervisinga skal handle om kristendom, men følgde elles prinsippa knytt til interkulturell utdanning og nedprioriterte historie og tradisjon (Korsvoll 2021).

Desse prinsippa kjem frå ein internasjonal, men kanskje særleg europeisk, politisk og fagdidaktisk diskurs som i stadig større grad såg på religions- og livssynsundervising som *interkulturell utdanning*. Før 1990-talet høyrde utdanning inn under nasjonalstaten og var noko EU og andre overnasjonale institusjonar ikkje la seg opp i. Utdanningssystema var bygde opp etter nasjonale tilhøve og sterkt knytte til nasjonale fellesskap. Dei vidareførte dei store nasjonsbyggingsprosjekta frå atten- og nittenhundretalet (Johannessen og Skeie 2019: 261-263). Så endra dette seg, frå nittitalet og utover på totusentalet. Samfunnsutviklinga førde til at verda vart mindre, med større mobilitet og ein globalisert kultur. Større europeisk integrering utfordra også nasjonalstaten, og særleg høgre utdanning vart ein europeisk arena. Samstundes retta dei påfølgande demografiske endringane og ikkje minst framvoksteren av islamistisk terror eit nytt søkelys på religionar og livssyn i eit tilsynelatande sekularisert Europa (Skeie 2008). Dermed blei det også auka fokus på religions- og livssynsundervisinga, som politikarar og fagfolk byrja sjå på som eit instrument for å fremje toleranse, respekt og demokratiske verdiar. Og initiativa kom også i større grad frå europeiske, overnasjonale institusjonar (Valk 2017).

I 2007 publiserte Organisasjonen for Tryggleik og Samarbeid i Europa (OSSE) dei såkalla Toledo-prinsippa for korleis religions- og livssynsundervising bør sjå ut i europeisk offentleg utdanning (OSSE 2007). Forordet gir følgjande grunngjeving for arbeidet:

Recent events across the world, migratory processes and persistent misconceptions about religions and cultures have underscored the importance of issues related to tolerance and non-discrimination and freedom of religion or belief for the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). In the OSCE region, and indeed in many other parts of the world, it is becoming increasingly clear that a better understanding about religions and beliefs is needed. Misunderstandings, negative stereotypes, and provocative images used to depict others are leading to heightened antagonism and sometimes even violence (OSCE 2007: 9).

I 2014 følgde Europarådet opp med ein tilsvarande rapport, Vegvisere (Jackson 2014). Denne lanserte interkulturell utdanning som eit mål, bygd på menneskerettar og demokratiske verdiar:

Forståelse for religioner og ikke-religiøse livssyn ses på som en vesentlig del av interkulturell forståelse. Å forstå kulturelt mangfold blir ansett som en dimensjon i opplæring til demokratisk medborgerskap og menneskerettighetsundervisning, som er nært beslektet med hverandre og gjensidig støttende (Jackson 2014: 15).

På mange vis har dette vore eit paradigmeskifte for europeisk religions- og livssynsundervising, som no skal fremje demokrati og medborgarskap like mykje som religiøse tradisjonar og nasjonal kultur (Jackson 2016; Kjeldsen 2016).

Samstundes er det fleire nasjonale aktørar som held på at religions- og livssynsundervisinga må byggje på nasjonale tradisjonar og kulturarv (Kjeldsen 2016; Alberts 2019). Likeins i Noreg, der politikarar, organisasjonar og grupper har vektlagt den såkalla kristne og humanistiske kulturarven som utgangspunkt for demokratisk kultur og fellesskap (Breidlid 2012; Andersland 2021). Bak dette ligg eit ønske om at eit livssynsnøytralt Noreg ikkje skal forfalle til moralrelativisme, og at kulturarv og tradisjon kan vere felles grunnlag for å byggje mangfald og fellesskap (Halvorsen 2017). Medan motrøyster held på at det er uklart kva som ligg i omgrepet kulturarv og at det dermed kan og blir nytta i ein ekskluderande diskurs (Breidlid 2012; Iversen 2012). Kompromissa mellom behovet for eit livssynsnøytralt mangfaldsfag på den eine sida og ønsket om å hegne om norsk kulturarv på den andre har prega det norske religions- og livssynsfaget sidan 1997. I 2003 oppsummerte Geir Skeie faget slik:

RE [religions- og livssynsfaget] is intended to contribute to the integration of socio-cultural diversity through establishing a common pool of knowledge about the Norwegian cultural heritage, mainly as it is shaped by Christianity. This knowledge is considered an important part of a common identity in the majority population, and a tool for integration on the part of minorities (Skeie 2003: 60).

Her ligg eit forsøk på å ivareta begge, men som Wanda Alberts også peiker på (2017) gjer prioriteringa av kristendom at faget likevel har ei slagside.²

Spagaten, og slagsida, held fram og kjenneteiknar ifølgje Ola-Erik Domaas også styringsdokumenta bak det noverande faget:

En gjennomgang av fire sentrale styringsdokumenter viser at mangfoldet på den ene siden beskrives som en ressurs som kan bidra til å fremme gjensidig respekt og toleranse, og på den andre siden betraktes som en utfordring som krever en mobilisering av norsk kulturarv og norske verdier (Domaas 2017: 135).

I den mobiliseringa ligg ikkje ei religiøs oppvakning eller prioritering, men sosiokulturelle verdiar som kjem frå ein uuttala, nasjonal-luthersk kulturkristendom (Flesner 2015; Reimers 2020). Vidare ligg der også, held kritikarane fram, ei underliggende forståing av at verdiar er knytt til kultur, og dermed ei implisitt forståing om at såkalla norske verdiar, som demokrati og medborgarskap, kjem frå norsk tradisjon og

² Karna Kjeldsen skildrar eit liknande kompromiss i det danske religions- og livssynsfaget (2016), og Wanda Alberts finn det også i fleire tyske delstatar (2019).

kulturarv, som vil seie luthersk kristendom (Breidlid 2012; Iversen 2012). Denne usemja omkring interkulturell utdanning og kulturarv har ført til at religions- og livssynsdidaktikarar er delte i to grupper, der den eine prioriterer samtida og moderne fenomen, medan den andre viser til historie som grunnlag for tradisjon og fellesverdiar (Korsvoll 2021). Eg vil ta tak i og utfordre denne ståa, fordi eg meiner den for det første er feil og for det andre at den kommuniserer eit uheldig og potensielt farleg bilete av religionshistoria. Fundamentalistiske og ekstremistiske ideologiar og religiøse grupper peiker gjerne til ei (førestilt) fortid som utgangspunkt for sitt verds- og verdissyn (Fowden 2015). Difor er historie viktig, for å syne at slike (vrang) førestillingar er nettopp dette og at mangfald alltid har vore mellom menneske. Særleg i religions- og livssynsfaget, for dersom mangfald her vert formidla som eit samtidsfenomen, så går me ekstremistane sitt ærend og underbyggjer deira verdssyn. I det som følgjer gir eg eit kort innblikk i forkinga omkring det som har blitt heitande abrahamittiske religionar, som eit døme på historisk religionsmangfald, og tar opp nokre konkrete studiar av dette frå religionshistorikar Elizabeth Key Fowden (2002; 2007).

Mangfald i religionshistoria

Religiøse leiarar, kulturutøvarar og andre har dei siste ti åra løfta fram religionsdialog og fellesskap mellom jødedom, kristendom og islam med grunngjevinga at dei er såkalla abrahamittiske religionar (Stroumsa 2015). Omgrepet kjem av at religionane deler Abraham som stamfar til Guds utvalde folk. I Første Mosebok les me, mellom anna, at «Herren sa til Abram: Dra bort frå landet ditt og frå slekta di og frå farshuset ditt til det landet som eg skal syna deg! Eg vil gjera deg til eit stort folk. Eg vil velsigna deg og gjera namnet ditt stort» (1Mos 12,1-2). Vidare seier Koranen til dømes: «Og dog gav Vi Abrahams folk Skriften og visdommen, og Vi gav dem et stort rike» (4,57). Omgrepet har også gjort seg gjeldande i religionsvitenskapen. Til dømes oppretta Universitetet i Oxford eit professorat i abrahamittiske religionar i 2008, og Universitetet i Cambridge gjorde det same i 2013. Det er sjølv sagt ikkje nytt at jødedom, kristendom og islam er tett knytt saman. Frå starten vart jødar og kristne rekna som *ahl al-kitab*, bokas folk, i islam, og det er fleire forteljingar frå livet til profeten Mohammad der kristne erkjenner at han er Guds sendebod (Key Fowden 2007: 1-2). Islam legg vinn på å vere fullbyrdinga av jødisk og kristen profeti, liksom kristendom i sin tur reknar seg som oppfyllinga jødisk tru. Men omgrepet abrahamittiske religionar legg likevel ei ny vekt på deling og likeverd, som ikkje har vore der før. I 2015 kom The Oxford Handbook of Abrahamic Religions (Silverstein og Stroumsa 2015), som saman med viktige bøker av Guy G. Stroumsa (2015) og Garth Fowden (2014) har etablert abrahamittiske religionar som eit religionsvitenskapleg omgrep og felt.

Kritikarar meiner omgrepet og dermed forskingsfeltet er politisk motivert, og mellom andre Fowden medgir ope at han ønskjer å utfordre fundamentalistiske førestillingar i samtida (2014: 3). Men endringa byggjer også på fagleg utvikling. Tidlegare har religionshistorie fokusert hovudsakleg på latinske og greske kjelder, men no ser

forskarar stadig meir til historiske dokument på hebraisk, arabisk, persisk og tyrkiske språk (Fowden 2014: 92-125). Denne utvidinga av kjeldematerialet utfordrar den tradisjonelle, eurosentriske forståinga av historia og gjer at den tidlege historia til jødedom, kristendom og islam ser annleis og meir samanknytt ut enn før. Samstundes understrekar forskarane at føremålet ikkje er å skrive fram eit fleirkulturelt glansbilete:

We should stress that the point of the comparative study of the Abrahamic religions is not, contrary to a common misconception, to stress how much the relevant religions have in common—though, it is admitted that this is often an element of ‘Abrahamic’ initiatives of many sorts—but to illuminate our understanding of each individual religion by situating it appropriately in its spiritual, social, and historical context(s) (Silverstein og Stroumsa 2015: xv).

I samkvem og fellesskap er der nemleg også høve til konkurranse og konflikt. Sjølv om jødar og kristne er bokas folk, til dømes, er Koranen heile tida klar på at den rette trua er islam:

«Jødene sier, ‘Ezra er Guds sønn’, og de kristne sier, ‘Messias er Guds sønn’. Dette er faktisk det de sier, og de tar efter det som vantro før dem hevdet. Måtte Gud ta dem fatt! Hvor de er forvridd!» (9,30).

Det første dømet på historisk religionsmangfald eg vil låne frå Key Fowden, er skildringa hennar av eikelunden ved Mamre, ein bibelsk valfartsstad nord for Hebron på Vestbreidda. Eikelunden var ein oase i det elles golde landskapet på høgsletta der, med vatn og skugge for handelsmenn og andre reisande. Hit kom også profeten Abraham med følgjet sitt etter han forlèt Egypt: «Han kom til Mamres eikelund ved Hebron. Der slo han seg ned og bygde eit altar for Herren» (1Mos 13,18). Det var så her at Gud synt seg for Abraham i skikkelsen til tre menn, som Abraham inviterte inn og baud mat og drikke. Då fortalde dei at kona hans Sara skulle bli med born, sjølv om dei var gamle og ikkje hadde fått born før (1Mos 18,1-15). Denne bibelstaden knyt Mamre til Abraham, og arkeologiske undersøkingar synes at det har vore ein viktig valfartsstad langt tilbake i tid, også inn i kristen tid. Key Fowden fortel at kyrkjehistorikaren Sozomenos (c.400-450 evt.) skriv følgjande om Mamre:

Her samlar innbyggjarar frå heile Palestina og områda rundt seg, fönikarar og arabarar, kvar sommar for å halde ein storslått fest, og mange andre kjem for å kjøpe og selje på marknaden som er der. Alle kjem hit: Jødane, på grunn av patriarken Abraham. Heidningane, på grunn av englane som synt seg. Og kristne også, fordi Han som seinare skulle bli menneske her stod fram for ein gudfryktig mann (frå Key Fowden 2002: 127).³

³ Fritt omsett frå engelsk av forfattaren.

Teksten syner korleis same historie og same stad samlar menneske frå ulike religionar av ulike grunnar. Dette, meiner Key Fowden, er eit godt døme på korleis jødedom, kristendom og seinare også islam deler same geografi og forteljingsstoff.

Ho har også teke opp seinare døme, frå dei tidlege kalifata i islam. Syria og Irak var kristne område før den islamske ekspansjonen, kor kristne (og jødar) haldt fram med å utøve og utvikle si tru ved sida av og saman med islam, og kvarandre. Mange kloster haldt fram å fungere under dei muslimske herskarane, og Key Fowden har undersøkt korleis dei vart sett på og brukt også av muslimar. Ho finn at dei muslimske kjeldene med flest omtalar av kristne munkar og kloster faktisk ikkje er religiøse traktatar, men dikt. Lyrikk var ein populær sjanger både i arabisk og persisk kultur, som haldt fram og vart vidareutvikla innanfor islam. Skiljet mellom religiøs og verdslig diktning var flytande, og kristne kloster vert skildra i alt frå historiske dikt til drikkeviser (Key Fowden 2007: 13-15). Kloster kunne stadig eige store landområde og dermed tene gode pengar på jordbruk – særleg vinproduksjon. Mange diktarar skriv kor vakre og rikt utsmykka kyrkjene er, og fleire prisar særleg hagane der (Key Fowden 2007: 10-13). Klostera hadde også gjerne store bibliotek og var anerkjende læresenter. Key Fowden viser til fleire leiande intellektuelle som oppsøkte kloster for å låne bøker eller lære under ein av leiarane der. Ein diktar, Jahza (839-936 evt.), skildrar Deir Hanna-klosteret, nær al-Hira i Irak, nærmast paradisk:

Dette er den rette tida å komme på, om våren. No blømer hagane og bassenga er fulle etter regnet. [...] Me kom til ein vakker bygning, omkransa av hagar og med elva i nærleiken. Og munkane kom ut med gåver og andre merksemer. Og medan me sat der med mat og drikke så kom der ein vakker ungdom forbi, med ei av dei kristne, heilage bøkene (Frå Key Fowden 2007: 14-15).⁴

Her blir klosteret mala fram som ein sanseleg stad, med mat og drikke, venleik og godt selskap. Desse muslimske og ofte verdslige kjeldene syner ei rolle og forståing av kloster under dei tidlege kalifata som ikkje kjem fram i kristne, religiøse kjelder. Dermed gir utforskinga av religionshistoria på tvers av religionsgrensene god meining, då gjerne under omgrepet abrahamittiske religionar.

Så er ikkje all sameksistens fredeleg. Historia fortel at svigermor til Konstantin den store (280-337 evt.) vart sjokkert over det religiøse samrøret ho fann då ho vitja Mamre og fekk stansa all ikkje-kristen aktivitet (Key Fowden 2002: 128). Eit nyare døme er masseskytinga i 1994, der ein amerikansk jøde som hadde emigrert til Israel skaut og drap 29 muslimar og skadde 125 som var samla til bøn ved Abraham si grav i Hebron under Ramadan (Fowden 2015: 10). Key Fowden nemner også dette i sin studie, og viser korleis nye herskarar tok over andre religionar sine kultstader. Kjende døme frå Jerusalem er bygginga av al-Aqsa moskeen og Haram al-Sharif på Tempelhøgda, eller Gravkyrkja som skal vere bygd der det før var eit stort tempel til Venus (Stroumsa 2015: 159-173). Eit anna døme er den store Omajademoskeen i Damaskus, som vart

bygd av kalifen al-Walid 1 mellom 705 og 715 evt. Moskeen husar grava til hovudet til døyparen Johannes, og før moskeen var det ei stor kyrkje her. Kyrkja var i sin tur bygd oppå eit stort romersk tempel til Jupiter. Då Damaskus blei erobra i 635 evt., brukte både kristne og muslimar kyrkja til bøn, dei hadde kvar sine område, men med tida var ikkje dette nok og heile bygget blei gjort til moskeen som står der i dag og no er ein muslimsk stad (Key Fowden 2002: 129-134). Føremålet med å erstatte eit gudshus med eit anna på denne måten er både å syne nettopp at det har vore ei endring, men også å dra på autoriteten frå ein plass som folk allereie kjenner som heilag.

Konklusjon

Her har eg synt korleis norsk religions- og livssynsundervising for tida er delt mellom undervising om mangfald sett i eit samtidsperspektiv og undervising om historie knytt til nasjonal kulturarv. Eg meiner dette er både feil og ikkje minst farleg, då den førestilte motsetjinga mellom mangfald og historie støtter opp om fundamentalistiske historiesyn. Difor peiker eg på forkinga omkring abrahamittiske religionar dei siste tjue åra, og fortel om nokre døme frå Midtausten som religionshistorikar Elizabeth Key Fowden har skildra, der jødar, kristne og muslimar deler viktige religiøse stadar og figurar. Eit siste dikt frå dei kristne kloster under kalifen gir eit enda meir spennande blikk på religionskontakt i den kjende dikteren Abu Nuwas (756-804) sitt kjærleiksdikt til ein kristen yngling:

Kroppen min er sjuk og utsliten, og hjartet mitt brenn i smerte!
For eg har forelska meg i ein yndling som eg knapt kan nemne utan
å breste i gråt
Andletet hans er som månen, og sola sit i augnebrynet hans.
Augo hans som hjå ei gaselle.
Kledd som ein kristen går han til kyrkjens. Sonen og krossen er Guden
hans, seier han.
Å, var eg prest eller biskop i kyrkja hans! Nei, var eg heller skrifta og
evangelia for han!
Nei, eg skulle ønskje eg var nattverdsbrødet han blir gitt, eller kalken han
drikk frå!
Nei, var eg aller helst sjølv vinen!
Slik at eg kunne vere nær han og dermed bli fri frå denne sjukdommen
og smerta!
(Frå Key Fowden 2007: 14).

No er nok ikkje dette typisk for perioden, men diktet syner noko av breidda og variasjonen i det som var. Med eit blikk for dette, og stadig nye kjelder, kan religions- og livssynsfaget byggje eit rikare og meir nyansert bilete det mangfaldet som også har vore.

⁴ Fritt omsett frå engelsk av forfattaren.

Litteratur

Alberts, W. (2011). Religious Education in Norway. I Franken, L. og Loobuyck, P. (red.), *Religious Education in a Plural, Secularised Society: A Paradigm Shift*. Münster: Waxmann, 99-114.

Alberts, W. (2017). Hva er forholdet mellom religionsvitenskap og religionsrelaterte skolefag? I von der Lippe, M. og Undheim, S. (red.), *Religion i skolen: Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 180-192.

Andersland, I. (2021). Religion Education in Politics: Analysis of Ideas in Parliamentary Debates in Norway. *Religious Diversity and Education in Europe* 45. Münster: Waxmann.

Andreassen, B.-O. (2016). *Religionsdidaktikk: En innføring*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Breidlid, H. (2012). Et ekskluderende vi? Verdier, kulturer og kulturarv i læreplanens generelle del og i formålsparagrafen: nasjonalt fellesskap, multikulturalitet og kulturell kompleksitet. *Acta Didactica Norge* 6(1): art. 15.

Bråten, O. M. H. og Skeie, G. (2020). 'Deep Learning' in Studies of Religion and Worldviews in Norwegian Schools? The Implications of the National Curriculum Renewal in 2020. *Religions* 11(579).

Domaas, O. E. (2017). Religion og livssyn eller kulturarv og verdier? En sammenligning av religions- og livssynsmangfoldets rolle i fire offentlige dokumenter og i KRLE. I Lund, A. B. (red.), *Mangfold gjennom anerkjennelse og inkludering i skolen*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 135-150.

Flesner, K. K. (2015). *Religious Education in Contemporary, Pluralistic Sweden*. Ph.D. Avh. Göteborgs Universitet.

Fowden, G. (2014). *Before and After Muhammad: The First Millennium Refocused*. Oxford: Princeton University Press.

Fowden, G. (2015). *Abraham or Aristotle? First Millennium Empires and Exegetical Traditions: An Inaugural Lecture by the Sultan Qaboos Professor of Abrahamic Faiths given in the University of Cambridge*. 04.12.2013. Cambridge: Cambridge University Press.

Halvorsen, E. M. (2017). *Kulturarven i skolen: Felleskultur og elevmangfold*. Oslo: Universitetsforlaget.

Iversen, L. L. (2012). Learning to be Norwegian: A Case Study of Identity Management in Religious Education in Norway. *Religious Diversity in Education in Europe* 21. Münster: Waxmann.

Jackson, R. 2014. Signposts - Policy and practice for teaching about religions and non-religious world views in intercultural education. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Jackson, R. (2016). *Religious Education in European Organisations, Professional Associations and Research Groups*. I Berglund, J., Shanneik, Y. og Bocking, B. (red.), *Religious Education in a Global-Local World. Boundaries of Religious Freedom: Regulating Religion in Diverse Societies 4*. Switzerland: Springer International, 11-33.

Johannessen, Ø. L og Skeie, G. (2019). The relationship between religious education and intercultural education. *Intercultural Education* 30(3): 260-274.

Key Fowden, E. (2002). Sharing Holy Places. *Common Knowledge* 8(1): 124-146.

Key Fowden, E. (2007). The Lamp and the Wine Flask: Early Muslim Interest in Christian Monasticism. I Akasoy, A., Montgomery, J. E. og Pormann, P. E. (red.), *Islamic Crosspollinations: Interactions in the Medieval Middle East*. Exeter: Gibb Memorial Trust, 1-28.

Kjeldsen, K. (2016). Citizenship and RE: Different Interpretations in Discourse and Practice: A Case from Denmark. I Berglund, J., Shanneik, Y. og Bocking, B. (red.), *Religious Education in a Global-Local World. Boundaries of Religious Freedom: Regulating Religion in Diverse Societies 4*. Sveits: Springer International, 145-163.

Korsvoll, N. H. (2021). A Double Bypass? Tracing How the Aims of Religious Education Are Negotiated Across

Different Dimensions of the Curriculum in Norway. *Religion & Education* 48(3): 347-363.

OSSE. (2007). *The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religion or Belief in Public Schools*. Warsaw: Organisation for Security and Co-operation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights. (full text available at <http://www.osce.org/item/28314.html>)

Skeie, G. (2003). Nationalism, Religiosity and Citizenship in Norwegian Majority and Minority Discourses. I Jackson, R. (red.), *International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*. London: Routledge Falmer, 51-66.

Skeie, G. (2008). Dialogue and Conflict in the Religious Education Classroom: Some Intermediate Reflections from a European Research Project. I Streib, H., Dinter, A. og Söderblom, K. (red.), *Lived Religion: Conceptual, Empirical and Practical-Theological Approaches. Essays in Honor of Hans-Günter Heimbrock*. Leiden: Brill, 337-348.

Silverstein, A. J. og Stroumsa, G. G. (2015). Introduction. I Silverstein, A. J. og Stroumsa, G. G. (red.), *The Oxford Handbook of the Abrahamic Religions*. Oxford: Oxford University Press, xiii-xvii.

Stroumsa, G. G. (2015). *The Making of the Abrahamic Religions in Late Antiquity*. Oxford Studies in the Abrahamic Religions. Oxford: Oxford University Press.

Valk, J. (2017). Learning as Encounter Between Self and Other. *Religious Education* 112(4): 334-337.

Bibeloversettelse etter sensitivitetslesning og sensur

Morten Beckmann¹

I denne teksten vil jeg fokusere på relasjonen mellom bibeloversettelse og sensitivitetslesning og sensur. Som et eksempel på dette undersøker jeg forholdet mellom oversettelsespraksiser og representasjon, med et spesielt fokus på fremstillingen av jøder i kristne bibeloversettelser.

Sensivitetslesning har blitt aktualisert gjennom nyttgivelser av litteratur de senere årene. I de engelske utgavene av Roald Dahl sine barnebøker har Puffin Books og Roald Dahl Story Company fått sensitivitetslesere til å gå gjennom verkene og endre ord som kan virke støtende på den moderne leser. NRK melder om flere av endringene. Endringene i de engelske utgavene er her oversatt til norsk. «Har du nokon gong sett ei kvinne med eit styggare ansikt enn det? Eg tvilar på det» blir til «Har du nokon gong sett nokon med eit så stygt ansikt som det? Eg tvilar på det». «Sjolv om ho jobbar som ei kassadame på ein daglegvare eller skriv setningar for ein foretningsmann» blir til «Sjolv om ho jobbar som ein toppforskar eller driv si eiga bedrift» (Undheim et al. 2023). Endringene fører til at verdiene som kommer til uttrykk i kildeteksten nedtones til fordel for verdier som samsvarer bedre med rådende verdier og idealer i et moderne samfunn, slik som likestilling og kjønnsinkluderende språk. Selv om jeg her skriver «rådende verdier», vil jeg imidlertid presisere at det ikke foreligger noen enighet i vestlig kultur om å endre oversettelser av eldre tekster for at de skal passe bedre inn i vår tid. De mange diskusjonene om endringene i Roald Dahls barnebøker viser at dette er kontroversielt, og kanskje særlig siden slike endringer kan assosieres med «woke» og «cancel culture». Endringene er kontroversielle, og det er uklart om Gyldendal, som eier rettighetene til Dahls bøker i Norge, vil gjøre tilsvarende endringer i de norske utgavene.

Det er ikke bare barnebøkene fra Roald Dahl som endres og redigeres. Visse moderniserende tilpasninger skjer også i nyttgivelser av barnebøkene til Thorbjørn Egner og Astrid Lindgren. Faren til Pippi heter ikke lenger «negerkonge», men «sydhavskonge» (Vårt Land 2015).

Anders Heger, forlegger i Cappelen Damm, gir et forsvar for den sensitive lesning i lys av kontroversene om sensitivitetslesning i nyttgivelser av litteratur (Heger 2023). Han påpeker at moderne tilpasninger i barnebøker levendegjør litteraturen for vår

¹ Førsteamanuensis ved Institutt for religion, filosofi og historie, Universitetet i Agder. morten.beckmann@uia.no

tid, og bidrar til at bøkene fremdeles kan brukes for nye generasjoner barn. Uten tilpasninger risikerer man at litteraturen ikke tas i bruk, og dermed at kjente fortellinger går tapt for nye generasjoner. Moderniseringstilpasninger handler derfor mer om å bevare litteraturen for en ny tid, ifølge Heger.

I spørsmål om sensitivitleslesning er det avgjørende for Heger *hvem* utgavene er rettet mot. For Heger stiller barnelitteraturen seg i en annen kategori enn voksenlitteraturen: «Og mens barnelitteraturen og kriminallitteraturen trygt kan tilpasses av hensyn til sine lesere, krever voksenlitteratur det omvendte – at vi tilpasser oss den» (Heger 2023). Dette innebærer at voksne leser i større grad må kontekstualisere utfordrende tekster i lys av tiden de ble skrevet i, fremfor at teksten moderniseres og tilpasses slik at den ikke kan oppleves som støtende på den moderne leser. Hva så med bibeloversettelser? I kontrast til barnebibler er bibeloversettelser i utgangspunktet rettet mot et voksent publikum. Er bibeloversettelser preget av tendensen om å fjerne det potensielt anstøtelige? Jeg vil her gå inn på ett eksempel hentet fra Bibelselskapets siste oversettelse, Bibel 2024, som ble utgitt i mars 2024. Først vil jeg gi en introduksjon til fremstillingene av «jødene» i Johannesevangeliet, som danner et bakteppe for endringene i Bibel 2024.

«Jødene» i Johannesevangeliet

I Johannesevangeliet finner man en særegen negativ fremstilling av Jesu motstandere. Denne særegenheten kommer særlig frem når den sammenlignes med fremstillingen av tilsvarende grupper i de synoptiske evangeliene. Hos Matteus, Markus og Lukas finner man en polemikk mot spesifikke jødiske grupper, eksempelvis mot fariseerne og de jødiske myndighetene. Selv om det er variasjoner i graden av kritikk mot jødiske grupper mellom de tre evangeliene, er kontrasten til Johannesevangeliet likevel slående: De synoptiske evangeliene polemiserer mot spesifikke jødiske grupper. I Johannesevangeliet, derimot, finner man en særegen kritikk mot «jødene», *hoi ioudaioi* på gresk (bestemt form flertall av *ioudaios* i entall). I første omgang er det viktig å stoppe opp og reflektere over betydningen av *ioudaios* i det første århundret evt. Enkelte forskere mener at dette ordet burde oversettes med «judeer» fremfor «jøde» når det brukes i Johannesevangeliet (Lowe 1976). I argumentasjonen ligger det da det greske ordet referer til innbyggere av Judea, som var en romersk provins på Jesu tid, og altså ikke til «jøder» som sådan. «Judeer» er derfor mer presist, sier det. Det er flere svakheter med en slik argumentasjon. Jeg vil her fokusere hovedsakelig på språklige argumenter. Mot slutten av det første århundret, da Johannesevangeliet ble skrevet, var ikke ordet utelukkende brukt om personer fra Judea (Reinhartz 2002, 113). Ordet kunne brukes som en betegnelse for det jødiske, og ble følgelig brukt om jødiske personer uten opphav eller bakgrunn i Judea. Ordet ble altså brukt om jødiske personer i og utenfor Judea, og dermed ligger det en flertydighet i ordet. Hvordan ordet ble hørt og oppfattet blant Johannesevangeliets første tilhørere vet vi svært lite om. I det minste er det i alle fall sikkert at «judeer» ikke fungerer godt som oversettelse i de 70 tilfellene ordet forekommer i evangeliet. I Johannes 4,9 kalles Je-

sus for *ioudaios* av den samaritanske kvinnen. Jesus var ikke judeer, ifølge evangeliet, og betydningen må her bli «jøde». Det finnes også andre eksempler der ordet brukes om personer utenfor Judea, blant annet om «jødene» i Kapernaum i Galilea (Joh 6,41; 52). Flere eksempler kunne blitt nevnt der ordet åpenbart ikke kan avgrenses til en snever, geografisk betydning («judeer»).

Problemet med oversettelsen «jødene» i Johannesevangeliet er åpenbar: denne språkbruken er svært generaliserende mot jøder som sådan. Ordet brukes med en negativ betydning i svært mange tilfeller hos Johannes. I Joh 8,44 står det at jødene «har djevelen til far», og videre, at de ikke er «av Gud» (8,47). Johannesevangeliet var nazistenes favoritt-evangelium, og brukte det for å belegge og begrunne sin antisemittiske ideologi (Kierspel 2006, 8; Heschel 2008, 106–109). Tolkningshistorien kaster en mørk skygge over hele Johannesevangeliet. Hvordan skal oversettere forholde seg til den problematiske tolkningshistorien? Å beholde oversettelsen «jødene» kan åpenbart fremkalle negative assosiasjoner hos leseren knyttet til moderne, nålevende jøder, hver gang evangeliet leses. Samtidig er det åpenbart at det å eliminere «jødene» som oversettelse innebærer at evangeliets bidrag til anti-judaisme og antisemittisme svekkes. Som den jødiske bibelforskeren Adele Reinhartz påpeker: «to use «Judean» instead of «Jew» whitewashes the Gospel of John and relieves us of the difficult but necessary task of grappling with this Gospel in a meaningful way» (Reinhartz 2018, 100). Ut fra dette synspunktet, vil man naturligvis ikke fastholde «jødene» som oversettelse for å bevare antisemittiske lesninger. Argumentet er heller at kildetekstens sterke polemikk må avdekkes, slik at man kan ta et oppgjør med den, fremfor å renvaske evangeliet ved å frikoble det fra den problematiske tolkningshistorien, som tross slt bygger på det voldelige potensialet som ligger ved språkbruken *hoi ioudaioi* i dette evangeliet.

I mars 2024 utga Bibelselskapet Bibel 2024. Den ble markedsført som enda nærmere kildetekstene enn Bibel 2011: «Revisjonen har gjort at den flotte bibelteksten fra 2011 har kommet enda nærmere kildetekstene» (Bibelselskapet 2024). Her følger man altså en såkalt «konkordant» oversettelsestradisjon. Da Bibelselskapet kunngjorde at «jødene» skulle endres, gjorde de det klart at dette var et unntak fra den konkordante, grunntekstnære tilnærmingen de ellers har tilstrebet i Bibel 2024 (Lindekleiv 2022). Totalt elleve steder ble oversettelsen «jødene» byttes ut med «jødenes ledere», «mengden» eller «jødene der» i den reviderte utgaven (Klassekampen, 9. februar). Siden meningsmotstanderne ikke er spesifisert nok, har Bibelselskapet nå påtatt seg jobben med å spesifisere og forklare hvem de tror dette kan være. Gjengivelsene («jødenes ledere», «mengden», «jødene der») forhindrer at leseren forstår uttrykket som en generell polemikk mot jøder som gruppe («jødene»). Konsekvensen av disse endringene er at den skarpe polemikken i evangeliet nedtones. La meg gi ett eksempel. I kapittel 9 i evangeliet leser vi om en mann som var født blind, men som får synet tilbake av Jesus. I 9,18 leser vi: «Jødene ville ikke tro at han hadde vært blind og nå kunne se. Derfor tilkalte de foreldrene til ham som hadde fått igjen sy-

net» (Bibel 2024). I Joh 9,18 beholdes oversettelsen «jødene». Fortellingen fortsetter i Joh 9,19–23, der «jødene» spør foreldrene til ham som hadde fått tilbake synet:

«Er dette sønnen deres, han dere sier er født blind? Hvordan er det gått til at han kan se?» 20 Foreldrene svarte: «Vi vet at dette er vår sønn, og at han er født blind. 21 Men hvordan det er gått til at han nå kan se, det vet vi ikke, og heller ikke vet vi hvem som har åpnet øynene hans. Spør ham selv, han er gammel nok til å svare for seg.» 22 Foreldrene sa dette fordi de var redde for *jødernes ledere*, som alt hadde bestemt at den som bekjente at Jesus var Den salvede, skulle utstøtes av synagogen. 23 Derfor sa foreldrene hans: «Han er gammel nok, spør ham selv» (Bibel 2024, egen fremheving).

La meg komme med noen kommentarer til oversettelsen: Konteksten viser at «jødene» i vers 18 er de samme som i vers 22. I begge versene brukes *ioudaios* i bestemt form flertall. Til tross for dette, oversettes uttrykket likevel forskjellig («jødene» i v. 18 og «jødernes ledere» i v. 22). Det er ingen språklige grunner til dette. Differensieringen skaper også et inntrykk om at foreldrene i vers 22 er redde for noen andre jøder enn dem som hadde tilkalte dem. Hva er så bakgrunnen for endringen? Naturligvis kan lesere støte seg på den harde formuleringen «Foreldrene sa dette fordi de var redde for jødene» (Joh 9,22 Bibel 2011, egen utheving). Bibelselskapets Jorunn Økland og Julian Lysvik tok dette eksempelet selv opp i media, og ga en begrunnelse for valget i Bibel 2024: «Når det står at «disiplene var redde for jødene» (Joh 9,22) kan slikt også få en ny bibelleser til å tenke at disiplinene ikke selv var jøder. Det er viktig å unngå slike misforståelser» (Økland og Lysvik 2024, 19). At oversetterne klargjør teksten for å unngå «misforståelser» forutsetter naturligvis at oversetterne har fasiten.

Oversettelsen begrunnes ikke ut fra forfatterintensjon, men heller ut fra en antakelse om hva «en ny bibelleser» kan få seg til å tenke dersom vedkommende leste at «foreldrene» var «redde for jødene», og det er at «disiplene ikke selv var jøder». Disiplene var naturligvis jøder, og enda viktigere: det var foreldrene til den helbredede gutten høyst sannsynlig også. Handlingen i evangeliet utspiller seg tross alt i et område som var dominert av jøder. Hvorfor valgte forfatteren likevel å bruke betegnelsen *hoi ioudaioi* / «jødene» nesten utelukkende om Jesu motstandere? Det påfallende i Johannesevangeliet er at betegnelsen *ioudaios* aldri brukes om Jesu disipler. Å bruke en inklusiv forståelse av *ioudaios*-begrepet i Johannesevangeliet samsvarer altså ikke med hvordan begrepet brukes i evangeliet. Likevel blir dette brukt som et argument for å begrunne oversettelsesvalget. I fotnoten til Joh 9,22 Bibel 2024 står det «jødernes ledere: Den gr. teksten har «jødene»». På den ene side motsier opplysningen i fotnoten oversettelsesvalget. På den annen side viser Bibelselskapet transparens ved å opplyse leseren om at oversettelsen de har valgt, ikke er den gjengivelsen oversetterne selv anser som den mest sannsynlige og faglig korrekte. I debatten som utspant seg i mediene, virket det først og fremst maktpåliggende for Bibelselskapets oversettere å understreke at valget ikke var motivert av noen form for sensitivitetslesning, men at

oversettelsesvalget kunne begrunnes faglig. Å oversette ut fra de «rette» grunnene ble dermed viktig. Selv om begrunnelsene for det ene eller andre oversettelsesvalget er interessant i seg selv, endrer det likevel ikke oversettelsesresultatet. Oversettelsesresultatet i Johannesevangeliet i Bibel 2024 er en tekst som er noe mer sensitiv overfor jøder enn hva som har vært tilfellet i Bibelselskapets tidligere utgaver. Dette er ikke en tendens som utelukkende kan isoleres til Johannesevangeliet i Bibel 2024. Også i andre tekster kan man spore en tendens til å unngå begreper som kan gi negative assosiasjoner til «de andre». Blant annet er «hedningene» (Bibel 2011) flere ganger endret til «folkeslagene» i Bibel 2024, eks. Matt 6,31–32: «Så gjør dere ikke bekymringer, og si ikke: «Hva skal vi spise?» eller: «Hva skal vi drikke?» eller: «Hva skal vi kle oss med?» 32 Alt dette er *folkeslagene* opptatt av». Mens «hedning» kan ha en negativ betydning på norsk, har «folkeslagene» en mer nøytral betydning.

Oppsummerende vil jeg poengtere at verken sensitivitetslesning eller sensur er treffende begreper for hvordan Bibelselskapet har arbeidet med Bibel 2024. Begge begrepene viser til en prosess i oversettelsesarbeidet der teksten bevisst kontrolleres og endres i tråd med hva som kan oppleves som støtende. Det er fremdeles mange tekster i oversettelsen som kan oppleves som støtende av en moderne leser. I et historisk perspektiv har Bibelselskapets oversettelser blitt mer inkluderende. Bibelteksten utviser nå en større sensitivitet overfor grupper som opp igjennom tidene har blitt marginalisert på bakgrunn av blant annet bibeltekster. Noen vil kanskje si at denne utviklingen sier mye om vår tid. Samtidig er det viktig å huske på at de tidligere oversettelsene sier like mye om sin tid.

Litteraturliste

Bibelselskapet. 2024. «Bibel 2024 - en faglig sterk og brukerrettet oversettelse». <https://bibel.no/nyheter/bibel-2024> Hentet 30.12.2024.

Heger, Anders. 2023. «Et forsvar for den sensitive lesning». Aftenposten 3.3.23, s. 30–31.

Heschel, Susannah. 2008. *The Aryan Jesus: Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kierspel, Lars. 2006. *The Jews and the World in the Fourth Gospel. Parallelism, Function, and Context*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Lindekleiv, Heidi Marie. 2022. «Nå forandres «den lille bibel»». Vårt Land

25.10.22. <https://www.vl.no/kultur/2022/10/25/na-forandres-den-lille-bibel/> Hentet 30.12.2024.

Lowe, Malcom F. 1976. «Who Were the IOYΔAIOI?». *Novum Testamentum* 18 (2): 101–130.

Reinhartz, Adele. 2002. «The Gospel of John: How 'the Jews' Became Part of the Plot.» I *Jesus, Judaism, and Christian Anti-Judaism: Reading the New Testament after the Holocaust*, edited by Paula Fredriksen and Adele Reinhartz, 99–116. Louisville: Westminster John Knox Press.

—. 2018. *Cast out of the Covenant: Jews and Anti-Judaism in the Gospel of John*. Lanham: Lexington Books/Fortress Academic.

Undheim, Ingeborg, Tobias Kvalvik Henriksen, Carl August Klevjer. 2023. «Fordømmer endringer i Roald Dahl sine barnebøker: Ikkje sikkert at dei blir endra i Noreg». <https://www.nrk.no/urix/fordommer-endringer-i-roald-dahl-sine-barneboker-1.16304414> Hentet 3.12.2024.

Vårt Land. 2015. ««Negerkongen» tas ut av Pippi-bøkene» <https://www.vl.no/kultur/2015/02/14/negerkongen-tas-ut-av-pippi-bokene/> Hentet 3.12.2024.

Økland, Jorunn, og Lysvik, Julian. 2024. «Hvem var «jødene»?». *Klassekampen* 9.2.2024, 18–19.

Glimt fra nyere livssynsforskning

Levi Geir Eidhamar¹

Kollektive livssynstradisjoner og individuelle livssynskonstruksjoner

I dette kapitlet tar jeg sikte på å formidle noen glimt inn i nyere livssynsforskning, delvis basert på egne arbeider innen feltet.

På samme måten som for begrepet «religion» i religionsvitenskapen utgjør diskurser rundt definisjon av «livssyn» et eget felt innen livssynsforskningen. I senere tid er det en tendens til å åpne og utvide begrepet.

Uavhengig av om definisjonen er smal eller vid, dreier «livssyn» seg om to ulike størrelser. På den ene siden finnes kollektive livssynstradisjoner, utviklet av filosofer og religiøse innovatører opp gjennom historien. Et vidt livssynsbegrep kan dessuten inkludere ideologier som fascisme, kommunisme og liberalisme. Disse tradisjonene er inndelt i undergrupper, som katolisisme og ny-ateisme.

På den andre siden former hvert enkelt individ sitt eget private livssyn. I en artikkel som belyser fenomenet, benevner jeg det som den enkeltes «Unique Worldview Construction» (Eidhamar 2021, s. 1-3).

Dette er noe den enkelte, bevisst eller ubevisst, selv konstruerer gjennom å fortolke ulike livssynstradisjoner som man i større eller mindre grad er positiv eller negativ til. Ut fra denne definisjonen inkluderer dette individuelle livssynet også holdningene til livssynstradisjoner man tar avstand fra. Hele spennet av holdninger til ulike kollektive livssynstradisjoner er dermed en del av ens individuelle livssynskonstruksjon.

Noen har en monotradisjonell livssynskonstruksjon. De slutter seg til en bestemt kollektiv livssynstradisjon, det være seg islam eller ateisme, og forkaster alle andre. På den motsatte siden finnes polytradisjonelle livssynskonstruksjoner. De er satt sammen av ulike tradisjoner man eklektisk henter elementer fra og positivt inkluderer. Et medlem av Den norske kirke kan gjerne kombinere agnostisisme med en viss grad av kulturkristendom. Samtidig praktiserer vedkommende kanskje buddhistisk inspirert mindfulness eller hinduistisk inspirert yoga. Alle livssynskonstruksjoner befinner seg på linjen mellom de monotradisjonelle og polytradisjonelle ytterpolene.

¹ Professor ved Institutt for religion, filosofi og historie, Universitetet i Agder. levi.g.eidhamar@uia.no

Tradisjonelt har spørsmålet om troen på – eller avvisningen av – en transcendent virkelighet vært ansett som grunnleggende innen et livssyn. Det har lagt grunn for å dele livssyn i to hovedgrupper – de sekulære og de religiøse. I vår tid viser det seg at mange er lite opptatt av dette. De retter heller fokus mot egne opplevelser, inntrykk og søken etter mening. For mange kan dette være viktigere byggesteiner i konstrueringsprosessen enn livssynstradisjoner med klare synspunkter på det transcendent. Man kan danne seg en livssynskonstruksjon hvor meningen med og i livet er det sentrale, mens troen på en eventuell guddom eller et liv etter døden, anses uvesentlig. I internasjonal forskning blir dette betegnet ikke-binære livssynskonstruksjoner. Undersøkelser viser at en relativt stor andel av befolkningen i Norge og Nord-Europa i praksis står for ikke-binære livssyn, uten at de nødvendigvis er seg dette spesielt bevisst.

Den enkeltes livssynskonstruksjon er en fleksibel størrelse som daglig blir påvirket av emosjonelle opplevelser og kognitive inntrykk. Det har en biografisk natur som gjør den enkeltes livssynskonstruksjon helt unik. Ingen i hele verden har dannet seg et individuelt livssyn som er nøyaktig likt ditt eller mitt. (Eidhamar 2019 s. 39-41; 2021, s 1-3; Schlitz et al. 2010, s. 19; Sire, 2015 s. 25)

Livssynsteoretikeren Ann Taves drøfter hvorvidt dyr kan sies å ha et livssyn. I likhet med flertallet av forskere definerer hun livssyn på et abstraksjonsnivå som utelukker dyrene og gjør det til et rent menneskelig fenomen. Barn begynner å gjøre seg tanker om enkelte livssynsspørsmål rundt tre-årsalderen. Mennesker i permanent koma, eller med en sterkt nedsatt intellektuell funksjon, kan ikke gjøre seg slike tanker. Ut fra dette kan det hevdes at alle mennesker som fungerer over et visst intellektuelt nivå, har et livssyn (Taves et al. 2018; Valk 2021).

Den enkeltes forhold til eget livssyn befinner seg blant annet i spennet mellom å være bevisst og reflektert eller ubevisst og ureflektert, samt lukket og rigid eller åpent og fleksibelt (Eidhamar 2021, s. 2-3).

Dimensjoner ved den enkeltes forhold til sin egen livssynskonstruksjon

Forholdet mellom den enkelte og ens egen livssynskonstruksjon har jeg belyst i en egen artikkel (Eidhamar 2021). Dette forholdet er komplekst og mangfoldig. I en forenklet modell har jeg har delt det i sju dimensjoner:

Dimensjon	Svak pol		Sterk pol
Autoritetsstruktur:	Overordnet		Underordnet
Viktighet:	Likegyldig		Engasjert
Sikkerhet:	Tvilende		Overbevist
Relasjon til det man ikke tror på:	Inkluderende		Ekskluderende
Følelsesaspektet:	Svake/negative følelser		Sterke/positive følelser
Åpenhet:	Introvert		Ekstrovert
Kontinuitet:	Varierende		Stabil

• **Autoritetsdimensjonen** beskriver hvem man anser som øverste autoritet – seg selv eller eget livssyn. Noen ser seg selv som skaper av sitt eget livssyn. Dermed inntar man også selv posisjonen som autoritet. Det er særlig tilfelle for de som har sekulære konstruksjoner. Mange av dem med en religiøs tro, ser på egen religion som en autoritet. Samtidig kan noen være bevisst egen autoritet til å tolke egen tro.

• **Viktighetsdimensjonen** dreier seg om i hvilken grad eget livssyn spiller en perifer eller sentral rolle i livet. Noen er villige til å ofre livet for egen livssynsoverbevisning. Andre bryr seg ikke.

• **Sikkerhetsdimensjonen** spenner fra ambivalens og usikkerhet angående eget private livssyn til 100 % sikker overbevisning om at egen livssynstradisjon er den sanne og riktige.

• **Relasjonen til det man ikke tror på**, beskriver hvor åpen eller avvisende man er i forhold til mangfoldet av tanker som avviker fra egen overbevisning.

• **Følelsesdimensjonen** dreier seg om spennet fra svake til sterke og negative til positive følelser – både i forhold til det man slutter seg til, og det man tar avstand fra.

• **Åpenhetsdimensjonen** beskriver i hvilken grad man deler egne tanker om livssyn med andre mennesker. Noen forteller ikke om dette til sine nærmeste, mens andre er ivrige etter å fortelle om egen livssynsoverbevisning til andre.

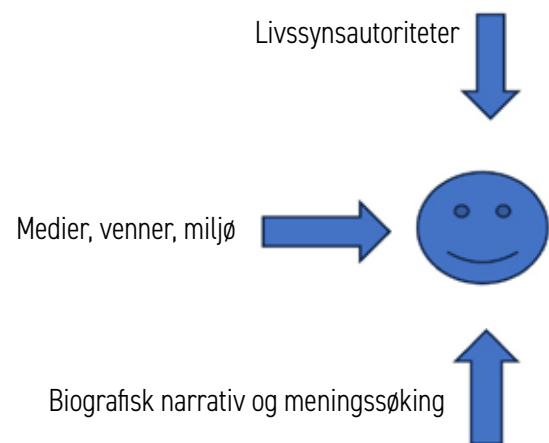
• **Kontinuitetsdimensjonen** beskriver endringen av livssynskonstruksjonen gjennom livsløpet. De fleste utvikler den sakte og gradvis uten brå endringer, mens noen kan endre sine overbevisninger radikalt.

Poenget med disse dimensjonene er å beskrive det store mangfoldet og kompleksiteten i hvordan den enkelte av oss forholder seg til vårt eget individuelle livssyn.

Faktorer som påvirker hvordan den individuelle livssynskonstruksjon blir formet

Selv om den enkelte konstruerer sitt eget private livssyn, er det en sosial og dynamisk prosess som alltid bygger på inntrykk utenfra. Konstruksjonen formes kontinuerlig gjennom en indre dialog som tolker og bearbeider disse inntrykkene. De aktuelle kildene som påvirker denne konstruksjonsprosessen, velger jeg her å dele i fire typer faktorer eller påvirkningsagenter.

A) Livssynsautoriteter B) Medier C) Miljø og venner D) Biografisk narrativ og meningssøking. Disse påvirkningsagentene fungerer gjerne som autoriteter ovenfra, likestilte agenter som kommer inn fra siden, eventuelt impulser innenfra eller nedenfra:

A) Livssynsautoriteter

Foreldre og foresatte har stor påvirkning på barna de første leveårene. Enten det er villet og bevisst eller ikke, er de i større eller mindre grad autoriteter som sosialiserer barna i visse livssynsmessige retninger. Noen ganger skjer dette i samarbeid med andre som også går inn i rollen som livssynsautoriteter for barna. En livssynsautoritet er per definisjon en som autoritetsmessig står over den som påvirkes.

Enkelte foresatte kan stå for en smal, ensidig og lukket livssynsmessig sosialisering. Det kan bunne i frykt for påvirkning som bryter med det de foresatte ønsker. I samfunn hvor ett livssyn er enerådende, er lukket livssynssosialisering normalt. Alle tenker likt – både familie, skole og statlige myndigheter. Det var situasjonen i Norge fram til for vel hundre år siden. Også i dag finnes land hvor en bestemt livssynstradisjon er fullstendig enerådende. Dette forbindes gjerne med religiøse livssyn. Denne typen sosialisering har også vært vanlig i enkelte kommunistiske land. Oppdragelspraksisen i dagens Nord-Korea kan stå som et ytterliggående eksempel på dette.

I vårt land er en sterkt lukket livssynsmessig sosialisering mer sjelden. Trolig ønsker de fleste foresatte å stille barna fritt i valg av livssyn. Likevel er det umulig ikke å påvirke – det skjer enten man vil det eller ikke.

Foreldrenes påvirkning er størst de første leveårene. Andre påvirkningskilder vil gradvis bli viktigere og ta over. For noen som lever i ensidig livssynsmiljø, kan livssynsautoritetene være den viktigste påvirkningsagenten livet igjennom. De vil gjerne motvirke kritisk tenkning til eget livssyn (Eidhamar 2021, s. 8).

B) Media

Massemedier, internett og litteratur bidrar kontinuerlig med impulser til den enkeltes livssynskonstruksjon. Alle har vi en tendens til å søke, tolke og huske informasjon slik at det bekrefter den oppfatningen vi allerede har. Det kalles bekreftelsestendens

eller bekreftelsespartiskhet. I tillegg vil algoritmene på internett bidra til en ytterligere bekreftelse av egne synspunkter. Dette fører til økt overbevisning om at egen livssynsundervisning er den riktige (Eidhamar 2021, s. 7-10; Peters 2022).

C) Venner og miljø

Levende mennesker kan gjerne ha større effekt enn impulser fra ulike medier. Det være seg alt fra livsledsager og familie til kolleger og mennesker man møter tilfeldig. I denne sammenheng står de autoritetsmessig på samme nivå som en selv, og går da ikke inn i rollen som livssynsautoritet.

Innflytelse fra venner og miljø har større emosjonell betydning enn påvirkning fra medier. For noen er den kognitive siden ved eget livssyn viktigst, for andre den emosjonelle. Dette kan også endres gjennom livsløpet.

I hvilken grad man deler tanker og holdninger i livssynsmessige spørsmål med andre, varierer fra individ til individ. For noen er dette så privat at man ikke snakker med noen om det – selv ikke sine nærmeste. Andre brenner etter å fortelle om egen overbevisning til andre.

I vår sekulariserte del av verden kan personlig livssynsoverbevisning være tabu som samtaleemne. Derimot er det ofte helt naturlig å snakke om i samfunn hvor religion står sterkt. Sekulariseringen synes å ha økt bluferdigheten ved å dele slike personlige synspunkter med andre (Eidhamar 2021, s. 13-14; Remmel 2017, s. 123-124).

Forholdet til egen livssynsoverbevisning er gjerne omvendt forholdet til en romantisk elsker. Dersom elskeren innleder et forhold til en tredjepart, forårsaker det gjerne sjalusi. Her er det motsatt: De som har et positivt forhold til egen livssynsoverbevisning, setter gjerne pris på at andre blir overbevist om det samme. Det faktum at andre deler samme overbevisning, kan i seg selv bidra til ytterligere å styrke overbevisningen.

Dette fenomenet kalles *shared reality theory*. Ifølge denne klassiske teorien innen sosialpsykologien er sannhet sosialt konstruert. I søken etter sannhet, vender man seg heller utover enn innover. Overbevisningen styrkes når den blir bekreftet av andre. Derfor har vi mennesker en naturlig tendens til hele tiden å søke kognitiv bekreftelse for egne overbevisninger (Rossignac-Milon & Tory Higgins 2018, s. 86-93)

Et lignende fenomen er det psykologen Edward Tory Higgins kaller *sharing-is-believing*-effekten. Egen overbevisning blir mer styrket når den deles med likesinnede, enn med meningsmotstandere (Higgins 2019). Det samme gjelder dem man har gode relasjoner til (Newcomb 1968). Slik sett bidrar livssynsgrupper til å styrke egen livssynsoverbevisning – enten de er sekulære eller religiøse. De som deler samme overbevisning, fungerer da gjerne som gjensidige ekkokamre. Dette illustrerer jevnbyrdige medmenneskers betydning for den individuelle livssynsdannelsen (Eidhamar, 2021, s. 13-14).

D) Biografisk narrativ og meningssøking

Opplevelser gjennom livet og våre indre reaksjoner på dem bidrar til å forme oss som mennesker. Gradvis setter vi dem sammen til et selvbiografisk narrativ som former identiteten vår. Ifølge *narrativ identitetsteori* blir identiteten formet ved at vi stadig utvikler og internaliserer historien om oss selv (Martela & Steger 2016).

Livskriser kan spille en avgjørende rolle for eget narrativ – på godt og ondt. Livsfortellingen vår setter livshendelsene inn i en kontekst som skaper mening i livet. Den forholder seg til og gir svar på de store spørsmål som livssyn dreier seg om. Slik sett blir vårt selvbiografiske narrativ en faktor som bidrar til utviklingen av våre personlige livssyn (Taves et al. 2018, s. 17).

Ut fra figuren ovenfor mottar man påvirkning både nedenfra og opp – og ovenfra og ned. Nedenfra og opp dreier seg om de selvstendige refleksjonene den enkelte gjør seg ut fra opplevelser og ut fra sitt eget biografiske narrativ. Ovenfra og ned kan dreie seg om at livssynsautoriteter formidler etablerte livssynstradisjoner til enkeltmennesker – gjerne fra barndomsårene av. Den enkelte kan etter hvert og på egen hånd tilegne seg informasjon fra de samme tradisjonene.

I noen tilfeller er ovenfra og ned-prosessen viktigst, i andre tilfeller nedenfra og opp. Dynamikken mellom de to størrelsene illustrerer hvor komplisert og fascinerende den personlige livssynsutviklingsprosessen er.

Taves 2018 hevder at den enkeltes søken etter mening er en viktig bestanddel i hvordan individet konstruerer livssynet sitt. I denne sammenhengen er det vanlig å skille mellom mening med livet og mening i livet. Mening med livet er et filosofisk spørsmål, mens mening i livet det dreier seg om de meningsrammene man setter hverdagens opplevelser inn i. Psykologisk forskning viser hvor viktig opplevelse av mening er for den enkeltes psykiske helse (Heine et al. 2006; Park & Folkman 1997; Taves et al. 2018, s. 14-15)

Søken etter mening har ulike roller og vekt i hvordan individuelle livssyn formes. Blant annet vil det være en sammenheng mellom livssynsdannelsen og livssynets innhold. En religiøs monotradisjonell livssynskonstruksjon er ikke bare et resultat av individuell meningssøken – selv om dette også der kan spille en viktig rolle. Et slikt individuelt livssyn har primært oppstått etter impulser utenfra – som livssynsautoriteters religiøse sosialisering, religiøs informasjon og religiøse fellesskap. På den andre siden er ikke-binære livssynskonstruksjoner ofte dannet ut fra menings-søking. Opplevelsene man møter i livet kan sies å komme nedenfra og opp. Dette er noe man som oftest ikke styrer selv. Likevel styrer man selv hvordan dette fortolkes, og hvordan man skaper meningsrammer og narrative synteser ut fra hendelsene i livet. Dermed vil denne drivkraften i livssynsdannelsen kombinere utenfra-styrte og selv-styrte elementer. (Taves et al. 2018, s. 14-18).

Konklusjon.

Innen livssynsvitenskap skilles det mellom kollektive livssynstradisjoner og den enkeltes individuelle livssynskonstruksjon. Kollektive livssynstradisjoner kan være religiøse eller sekulære. En vid livssynsdefinisjon inkluderer også ideologier. Ikke-binære livssyn ser spenningen mellom det religiøse og det sekulære som uvesentlig. Individuelle livssynskonstruksjoner har et biografisk element som gjør det unikt for den enkelte menneske. Livssynskonstruksjonene spenner fra å være monotradisjonelle (bare én livssynstradisjon) til å være polytradisjonelle (kombinere ulike livssynstradisjoner).

Forholdet mellom den enkelte og dennes livssynskonstruksjon er komplekst og mangfoldig. Det kan beskrives i ulike dimensjoner som beskriver autoritetsstrukturer, viktighet, hvor sikker overbevisningen er, hvilken relasjon man har til det man ikke tror på, følelsesaspektet, åpenhet om eget livssyn i forhold til andre mennesker og hvor kontinuerlig eller omskiftende eget livssyn er.

Et mangfold av impulser påvirker hvordan den enkelte gradvis former sin egen livssynskonstruksjon. Livssynsautoriteter påvirker ovenfra. Medier, venner og miljø påvirker fra siden. Biografisk narrativ og søken etter mening kan sies å påvirke nedenfra. Alt dette inngår i den enkeltes indre fortolkning og diskurs som kontinuerlig bidrar til livssynskonstruksjonen.

Litteratur

Buitelaar, M. (2014). 'Discovering a different me': Discursive positioning in life story telling over time. *Women's Studies International Forum*,

Eidhamar, L. G. (2019). Innenfra eller utenfra, faglig eller personlig? Perspektiver i religions- og livssynsundervisningen belyst ut fra internasjonal debatt. *Prismet*(1), 27-46.

Eidhamar, L. G. (2021). Dimensions of the Relationship between the Individual and Her Unique Worldview Construction. *12*(3), 24. <https://www.mdpi.com/2077-1444/12/3/215>

Heine, S. J., Proulx, T., & Vohs, K. D. (2006). The meaning maintenance model: On the coherence of social motivations. *Personality and social psychology review*, *10*(2), 88-110.

Higgins, E. T. (2019). *Shared Reality: What Makes Us Strong and Tears Us Apart*. Oxford University Press.

Martela, F., & Steger, M. F. (2016). The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance. *The Journal of Positive Psychology*, *11*(5), 531-545.

Newcomb, T. M. (1968). Interpersonal balance. In R. P. Abelson, E. Aronson, W. J. McGuire, T. M. Newcomb, M. J. Rosenberg, & P. H. Tannenbaum (Eds.), *Theories of cognitive consistency: A sourcebook* (pp. 28-51). Rand McNally.

Park, C. L., & Folkman, S. (1997). Meaning in the context of stress and coping. *Review of General Psychology*, *1*(2), 115-144.

Peters, U. (2022). What is the function of confirmation bias? *Erkenntnis*, *87*(3), 1351-1376.

Rommel, A. (2017). Religion, Interrupted? Observations on Religious Indifference in Estonia.

In J. Quack & C. Schuh (Eds.), *Religious Indifference* (pp. 123-142). Springer.

Rossignac-Milon, M., & Tory Higgins, E. (2018). Beyond Intrapersonal Cognitive Consistency: Shared Reality and the Interpersonal Motivation for Truth. *Psychological Inquiry*, *29*(2), 86-93.

Schlitz, M. M., Vieten, C., & Miller, E. M. (2010). Worldview Transformation and the Development of Social Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, *17*(7-8), 18-36.

Sire, J. W. (2015). *Naming the Elephant: Worldview as a Concept*. InterVarsity Press.

Taves, A., Asprem, E., & Ihm, E. (2018). Psychology, Meaning Making, and the Study of Worldviews: Beyond Religion and Non-Psychology.

Valk, J. (2021). *Worldviews: A comprehensive approach to knowing self and others*. Springer.

Død i et religionssosiologisk perspektiv

Ida Marie Høeg¹

Religionssosiologi er studiet av alle aspekter av religion – tro, praksis og organisasjonsstrukturer – studert ved hjelp av samfunnsfaglige metoder. Religionssosiologer utforsker forholdet mellom religion og samfunn, og ser både på religionens påvirkning på samfunnet og samfunnets påvirkning på religion. Jeg har utforsket de sosiale aspektene ved religion og død. Det vil si hvordan mennesket som individ og som en del av en gruppe forholder seg til død, nærmere bestemt livet etter døden. Jeg har vært opptatt av hvordan minoritets- og majoritetskulturelle i det norske samfunnet tar farvel med den avdøde, synliggjør død gjennom begravelsesritualer og begravelsessted, og hvordan død, savn og minne markeres rituelt. Mitt hovedfokus har vært hvilken rolle religion spiller i møte med død, og eventuelt hvordan religion kan sies å være en tolkende drivkraft og strukturerende for handlinger som gjør at individ og gruppe kan leve med tapet og savnet av sine kjære. Dette har ført til at jeg har studert ritualisering av uventet død, når barn dør, spontane ritualer etter 22. juli, de flerreligiøse begravelsene til muslimske ungdommer som ble drept på Utøya, og jeg har studert nye gravplasser som askespredning og betydningen av gravplassene (eller gravlundene) for majoriteten og for den lille jødiske minoriteten i Norge.

Døden har tradisjonelt blitt sett på som en kilde til religion. Religion har formet praksis, og dødsrelatert praksis har gitt uttrykk for religiøs mening. I en tid med økende mangfold kulturelt og religiøst, og hvor individualiseringen øker, har derfor religionssosiologiske studier av død ønsket å finne ut hvilken betydning institusjonell religion og spiritualitet har for den enkelte og grupper. Med økende sekularisering på samfunnsnivå og på individnivå, har religionssosiologer stilt spørsmålet om kirken har mistet innflytelsen på fortolkningen av død, på de kirkelige begravelsene og kirkens gravsteder til fordel for ikke-religiøse eksistensielle fortolkninger.

Mitt bidrag til dette feltet er å nyansere sekulariserings- og individualiseringsteorien og vise fram religiøse endringer i det moderne samfunnet, og da særlig påvirkningen på kollektive ordninger, kollektive ritualer og kollektive rom. I mine studier viser jeg hvordan den sosiale organiseringen av død er formet av, eller med utspring i, religiøse institusjoner og normer. Med grunnlag i empiri argumenterer jeg for at religion fortsatt gjør seg gjeldende politisk, moralsk og sosialt. Senmoderniteten har ikke erodert kirkens autoritet. Kirken former håndteringen av døden. Det foregår en interaksjon mellom organisert religion og hverdagsreligion i møte med død. Det

¹ Professor i religionssosiologi ved Universitetet i Agder. ida.m.hoeg@uia.no

moderne menneske gir mening til død i dynamikken mellom private individuelle ritualiseringer av død og kollektive ritualer på offentlige steder, hvor religion bidrar i betydelig grad med symbolske ressurser.

Grunnleggerne av religionssosiologien, Karl Marx, Emile Durkheim og Max Weber, reagerte på de økonomiske og sosiale omveltningene på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet, og spesielt på effektene av industrialisering og urbanisering. Tilnærmingen deres førte til at de kritiserte religionens rolle i å opprettholde den sosiale orden, og stilte derfor spørsmål ved religionens relevans i en stadig mer rasjonell verden. Marx, Durkheim og Weber kom til konklusjoner som utfordrer religiøs tro og mer spesielt de tradisjonelle trossystemene. De hevdet at religion kan forklares i sosiale termer; vi trenger ikke å se på det overnaturlige som kilden til religionens kraft. Ved å redusere religionen til dens sosiale funksjon, åpnet de muligheten for at religion kan erstattes og en dag kan bli foreldet.

Klassikernes forklaringer på religions plass i det senmoderne samfunnet er relevant, og den er stadig relevant i forhold til død. Sekulariseringen er et faktum, men religion er likevel ikke utradert. Religion opptrer på vante og uvante steder i det globale nord. I de siste tiårene har praksis, materialitet, rom og emosjoner vært viktige innganger til å forstå hvor og hvordan religion har betydning. Religionssosiologien ser også på hvordan de sosiale faktorene klasse, kjønn, seksualitet og etnisitet legger føringer på religiøst liv. Særlig har det vært interesse for å utforske hverdagen og handlinger utenfor de religiøse institusjonene. Et slikt praksisperspektiv med et nedenfra-blikk har brakt fram ny kunnskap om religion. Et område hvor endringer er langt mindre enn de raske endringene som har skjedd ellers i samfunnet de siste 50 årene, er religiøse handlinger i møte med død, og spesielt hvordan død ritualiseres. Både religiøse strukturer, et religiøst innhold eller en motivasjon om å oppnå transendens kjennetegner vår tids møte med døden. Jeg har i min forskning hatt en særlig forkjærlighet for ritual-perspektivet, og mener at det ved å studere disse symbolhandlingene åpner seg en unik inngang til å forstå hvordan moderne mennesker håndterer død.

Mye av sosiologien beskriver at den vestlige verdens måte å håndtere død på har gått hånd i hånd med sekulariseringsprosessen. For eksempel kan kremasjon forstås som en indeks på sekularisering (Davies, 2015, s. 374). På tross av tidlig motstand mot kremasjon fra kirkens side har det gått mange tiår med lite kirkelig opposisjon. Allerede ved opprettelsen av det første krematoriet besluttet kirken å bruke samme begravesritual for dem som skulle kremeres som for dem som skulle gravlegges i en kiste. Likefullt er det en del som assosierer kremasjon med avstandstagning til kirke og kristen tro. I en etnografisk studie fra 2018 om etterlatte som har spredt asken på land eller hav, ble to tilnærminger til kirkelige begravelser og kirkegårder avdekket. Blant etterlatte som hadde spredt asken etter sine kjære, var det noen som ikke så en motsetning mellom kristen begravelse, kremasjon og askespredning, og

noen som mente at kremasjon og bli begravet utenfor kirkegården, i form av å spre asken, var mer i tråd med et livssynshumanistisk ståsted eller en ikke-kristen overbevisning (Høeg 2023a).

Kremasjon og deretter beslutningen om askespredning i offentlig utmark har et viktig sosialt aspekt. Kremasjon og aske åpner flere rom for et kollektivt farvel. Når asken spres, realiseres et fellesskap av de nærmeste etterlatte gjennom enkle ritualer de etterlatte utformer selv. Ikke bare den ene gangen i begravelsen i et kapell eller i et kirkebygg når de etterlatte tar farvel, men én gang til når asken spres, skapes en gruppe av dem som står igjen i et kollektivt farvel. De som velger en urnegrav på en gravplass, har selvfølgelig også muligheten for et ekstra farvel når urnen skal senkes, men dette ritualet har fått liten tyngde, og mange etterlatte overlater det til kirkegårdsarbeiderne. Det vil ikke si at gravlunden har mistet betydning som et rituelt sted. Det vil heller ikke si at gravlunden har mistet betydning som et fellesskap av etterlatte. Gravlunden er et offentlig rom, og på gravlundene deltar de etterlatte i kollektive ritualer. Studien av Oddernes gravplass, som jeg gjennomførte sammen med studenter i Kristiansand høsten 2020 og 2021 og 2024, viser dødens sosiale aspekt. Gravplassen framviser en mulighet og et behov de etterlatte har for å inngå i et fellesskap, ikke bare det fellesskapet som familien utgjør, men også i et større fellesskap av etterlatte, og det på et offentlig sted. De etterlatte besøker gravene – pynter og tenner lys – slik som de gjør på julaften eller andre høytider og merkedager i året. Høsten skiller seg ut som en tid for å tenne lys på norske gravlunder. Like fullt strukturerer den kristne kalenderen gravbesøket hos de etterlatte. Det var tent langt flere lys på allehelgensdag enn på søndagen før og etter allehelgensdag.

Hensikten med et romlig perspektiv på religion er å oppdage religion på uventede steder og i uventede sosiale sammenhenger. Ikke minst viser det hvordan religion framelskes innenfor intensjonelle bygg og steder eller hvordan sted danner utgangspunkt for å fortolke livet. Dødsritualer og gravplasser utenfor lokale kirkegårder og gravplasser ser ut til å være viktige steder for religion i hverdagen. For noen er den rasjonelle løsningen på døden å fortsette båndene til de døde. Denne måten å forstå døden på er et uttrykk for et liv etter døden – en kontinuerlig relasjon mellom levende og døde. Flere studier viser at kontakt med den avdøde opprettholdes som emosjonelle erfaringer av den dodes tilstedeværen, i samtaler med den etterlatte. Andre studier har også vist at gravlunden er stedet for å ivareta relasjonen med den avdøde. Stedet der asken ble spredt er viktig for å oppnå kontakt, og ivaretar kontakten med den døde. Når de etterlatte oppsøker stedet, aktiveres minnet av avdøde eller det oppnås kontakt med avdøde. Dette er ikke bare knyttet til stedet asken ble spredt, men til elementet sjø eller til steder hvor den avdøde og etterlatte hadde en sterk tilknytning. Et praksisperspektiv på religion viser at udødelighet finner sted i de etterlattes liv og er sammenvevd i hverdagens handlinger. Relasjonene til den døde handles fram i små og enkle ritualer, framkaller de dodes eksistens og stimulerer forholdet mellom levende og døde. Disse perspektivene avdekker et religiøst landskap i endring og nye måter å være religiøs på.

Den kjente sosiologen Tony Walter uttaler at troen på livet etter døden ikke helt har forsvunnet fra samfunnet, men snarere har blitt «blocked from view» (Walter, 1996, s. 191). Noe lys fra evigheten er fortsatt igjen, argumenterer Walter, fra britisk kontekst, men da i den private sfæren. Walter antyder at troen angående livet etter døden har blitt personlig meningsfull, men sosialt irrelevant (Walter, 1996, s. 192). Ut fra Walters forståelse av død i det moderne samfunnet har religion fortsatt betydning, men da ført over i privatsfæren i private ritualiseringer av død – som omtale av den døde, i uttrykket for sorg, og i private markeringer av savn og minne.

Overført til det norske samfunnet hvor likhetstanken står sterkt, er religion normerende for et verdig farvel med den døde. Forholdet til døden inneholder flere moralske og kulturelle normer hvor religion inngår. Det er et viktig utgangspunkt for refleksjon over den sosiale organisering av død. Det er lett å argumentere for at himmelen over døden ikke er borte når en ser på oppslutningen om religiøse begravelseritualer. Individualiseringen har ikke gjort trossamfunnene overflødige, og religiøse intuisjoner gjør seg gjeldende i offentligheten. Det sosiale grunnlaget for død har skapt sterke forventninger om å ha en religiøs begravelse. Majoriteten av nordmenn oppfyller forventningene og har en religiøs offentlig begravelse få dager etter dødsfallet. Godt over 80 % av alle begravelser skjer i regi av et religiøst trossamfunn, de aller fleste i Den norske kirke (82,4 %). Selv om mange nordmenn mener at det er et liv etter døden (ca 40 %), om ikke de tror på et helvete eller en himmel, men mer som: «jeg tror det finnes noe etter døden, men jeg vet ikke hva», så lever vanens makt og tradisjonens trykk når det kommer til begravelsesform. Konvensjonelt vil mange nordmenn som ikke oppfatter seg selv som troende, likevel ikke sette spørsmålsteget ved at begravelsene er i kirkelig regi. Nesten alle som dør i Norge blir gravlagt på en offentlig gravplass, og i alle norske kommuner unntatt seks er det Kirkelig fellesråd som er offentlig gravplassmyndighet.² Død er regulert og styrt av religion.

Valg av begravelse og valg av gravplass griper inn i livstolkning, men også selvforståelse, spesielt gjelder dette minoriteters tilknytning til religion og gruppe. Jøder i Trondheim forhandler jødisk identitet og tilhørighet når de skal beslutte om de vil være medlem av menigheten Det jødiske samfunnet i Trondheim og dermed ha rett til en religiøs begravelse og gravsted på den jødiske gravlunden i byen. Undersøkelsen av jødisk identitet, i det nasjonale prosjektet om jødisk identitet i Norge som ble avsluttet i 2023, viser at gravlunden er et spesielt jødisk rom, samtidig som den er av frivillig karakter og også kan inkludere ikke-jøder (Døving 2022). Fortellingene jeg samlet inn blant jøder i Trondheim, demonstrerer at jødisk identitet krever en bred jødisk romlighet som kan sammenholde individ, gruppe og sted. Den jødiske gravlunden ivaretar på en særegen måte det individuelle og det kollektive. Det er en dypt forankret sammenheng mellom tilknytningen til jødisk familie, arven etter Holocaust, de religiøse doktrinære påbudene for begravelse og gravplass og forståelsen av seg selv som jøde. Det er innenfor grensene for gruppen og grensene for den individuelle friheten at beslutningen om gravplass tas (Høeg 2023b).

² <https://prosjekt.statsforvalteren.no/gravferd/hvem-gjor-hva/> avlest 17. januar 2025

Avslutning

Den religionssosiologiske forskningstradisjonen på død og religion har vist at dette feltet kan åpne for ny forståelse av religion i norsk kontekst. Religion inngår i måten død er organisert på i sted og tid i det norske samfunnet, og kommer til uttrykk i hverdagshandlinger. Religion har vist seg som en viktig ressurs for å mobilisere grupper til fellesskap i møte med uventet og brå død, for minoriteter og majoritetskulturelle, og når majoritetskulturelle etterspør symbolhandlinger og fellesskap utenfor egen familie og vennekrets. Jeg avslutter i Durkheims ånd: Folk kan oppfatte en kraft som er større enn dem selv – om det er de levende døde eller om det er samfunnet som er denne kraften – så formidles den av religion.

Litteratur

Davies, D. J. (2015). *Mors Britannica: Lifestyle and Death-Style in Britain Today*. Oxford University Press

Døving C. A. (2022) (red.). *Jødisk. Identitet, praksis og minnekultur*. ISBN 9788215064444, Oslo: Universitetsforlaget

Høeg, I. M. (2023a). Accommodation of ash scattering in contemporary Norwegian governance of death and religion/worldview. *Approaching Religion*, 13(1), 54–72. <https://doi.org/10.30664/ar.121699>

Høeg, I. M. (2021). Solid and floating burial places. Ash disposal and the constituting of spaces of disposal. *Mortality*. Published online: 01 Mar 2021. <https://doi.org/10.1080/13576275.2020.1869707>

Høeg, I. M. (2023b). Jewishness and Space. Negotiating Jewish Identity and the Jewish Cemetery in the Local Context of Trondheim, Norway. In Avril Maddrell, Sonja Kmec, Tanu Priya Uteng & Mariske Westendorp (eds). *Mobilities in Life and Death: Negotiating room for migrants and minorities in European cemeteries*. Comparative Migration Studies. Springer Open. (978-3-031-28283-6).

Høeg, I. M. (2020). The flower actions. *Interreligious funerals after the Utøya massacre*.

In Harvey, Graham, Michael Houseman, Sarah Pike, Jone Salomonsen (eds.). *Reassembling Democracy. Ritual as Cultural Resource*. London: Bloomsbury Academic. <https://www.bloomsburycollections.com/book/reassembling-democracy-ritual-as-cultural-resource/ch9-the-flower-actions-interreligiousfunerals-after-the-ut-ya-massacre?from=search>

Høeg, I. M. (2019). Religious Practices in the Framework of Ash Scattering and Contact with the Dead. In (Ed.) P. Repstad (Ed.), *Political Religion, Everyday Religion: Sociological Trends* (67 – 83). Leiden: Brill Academic Publishers. (Series: International Sociology of Religion, eds. Peter Beyer & Lori Beaman)

Høeg, I. M. & Stifoss-Hanssen H. (2014). Nå er du hos Gud. Jeg vet ikke hvilken Gud du er hos, men du har det sikkert veldig bra. Religion og ritualer ved død i skolen. [Now you are with God. I don't know what God you are with, but I'm sure you're having a good time]. Norsk pedagogisk tidsskrift 2014 4:271–285

Høeg, I. M. (2013). Rituals of Death in a Norwegian School Context. In *Deconstructing Death – Changing Cultures of Death, Dying, Bereavement and Care in the Nordic Countries*, Michael Hviid Jacobsen (ed.),

207 – 226. Odense: University Press of Southern Denmark.

Høeg, I. M. (2013). Silent actions – emotion and mass mourning rituals after the terrorist attacks in Norway on 22 July 2011. *Mortality* 2015 (20)3: 197 – 214.

Høeg, I. M. (2013). Folkekirken som sorgfellesskap. Den norske kirkes svar på 22. juli. [The National Church as a Mourning Community] In Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli, Olaf Agedal, Pål Ketil Botvar, Ida Marie Høeg (red.), 63 – 85. Oslo: Universitetsforlaget.

Høeg, I. M. & Pajari I. (2013). Introduction to the Nordic issue of Mortality. *Mortality* 2013 (18)2: 109 – 115.

Walter, T. (1996). *The Eclipse of Eternity*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230379770_15

Agedal O., Botvar P.K., Høeg, I. M. (eds.) (2013). Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli. [The Public Grief. Rituals and religion after the Utøya Massacre.] Oslo: Universitetsforlage.

Høytidsmøte 2024

– Veier inn i forskerfellesskapet

May-Brith Ohman Nielsen:

Veier inn i forskerfellesskapet – Introduksjon

Terje Lohndal:

Akademias forunderlige verden

– Noen refleksjoner fra en klassereise

Svenn-Erik Mamelund:

Fars tale – Akademia, en felle for
arbeiderklassens barn

May-Linda Magnussen:

Mangfold i akademia – Innspill fra et
forskningsprosjekt ved Universitetet i Agder

Veier inn i forskerfellesskapet – mangfold og sosial rekruttering

May-Brith Ohman Nielsen¹

Agder Vitenskapsakademi har det siste året kjørt en møteserie med tittelen *Vitenskaper i endring*. Her belyser vi hvordan våre vitenskaper har endret seg de siste 20 til 40 årene og hva disse endringene betyr, både for måtene forskning innenfor ulike vitenskapsfelt drives på, og for deres forhold til samfunnsutviklingen; måten samfunnet virker på forskningen og måten forskningen virker på samfunnet.

I 2024 har vi belyst og diskutert sykepleievitenskaper, språkvitenskaper og religionsvitenskaper. I 2025 vil vi, blant annet, diskutere teknologivitenskaper og musikkvitenskaper. Disse møtene har vært veldig vellykkede og vekket stor interesse blant medlemmene, og vi oppfordrer ulike fagmiljøer i Akademiet til å kontakte styret eller undertegnede for å diskutere hvordan deres vitenskapsfelt kan bli del av denne møteserien.

MEN: Det er ikke bare vitenskaper som er i konstant endring. Det er også vitenskapsutøvere, forskerne og dem vi rekrutterer til forskning på ulike trinn i akademien, fra studenter og PHD-kandidater til professorer. Hvordan endrer disse seg i vår tid?

Hva betyr disse endringene for tilnærming til forskning og rekruttering til akademien, og hva betyr det for utvikling av vitenskapene og yrkesrollene til vitenskapsutøvere? Kan refleksjoner over dette gjøre vitenskapsfelter mer diversifiserte og dermed bedre?

I mitt fag; *historievitenskap*, har det vært en sterk økning i antall forskningsinstitusjoner utover landet; tidligere ble historisk forskning nærmest bare drevet ved UiO eller omkring hovedstaden, men nå er det aktive historiefaglige forskningsmiljøer i en lang rekke ulike institusjoner av ulike slag over hele landet, blant annet i Bergen, Trondheim, Tromsø, Kristiansand og Stavanger.

Denne utviklingen har involvert og rekruttert en lang rekke nye fagpersoner i historievitenskap, noe som har resultert i en mer mangfoldig historisk forskning, belyst av forskernes ulike menneskelige erfaringer og perspektiver.

¹ Professor i historie ved Universitetet i Agder, Preses i Agder Vitenskapsakademi

Mange historiefaglige felt har hatt en sterk utvikling de seneste tiårene, drevet frem av at rekrutteringen til forskning har blitt mer allsidig, blant annet fordi forskernes egne erfaringer og deres bakgrunn er rikere og bredere enn før.

Eksempler på dette er kysthistorie, kvinnehistorie, lokalhistorie, arbeiderhistorie, minoritetshistorie, skeiv historie, mikrohistorie, makrohistorie, miljøhistorie, migrasjonshistorie, hverdagslivshistorie, barndomshistorie, kulturhistorie, utdanningshistorie, kunnskapshistorie, kontroversiell og vanskelig historie.

Det har vært en tilsvarende utvikling av historiefaget i de aller fleste land. Hvis man leser tidsskriftet jeg redigerer, *Historisk Tidsskrift*, som er Norges eldste vitenskapsfaglige tidsskrift, over 150 år gammelt, med tiårs intervaller, viser denne utviklingen seg tydelig. Vitenskapen er blitt en annen fordi forskningskunnskapen har økt, både kumulativt og kritisk, men også fordi vitenskapsutøverne er blitt andre.

Dette er for historikere en selvfølgelig utvikling i tid; alt er historisk og endres hele tiden. Vi er historiske selv; formet av vår historie, der vi kommer fra, og formende i vår historie; i de valg, praksiser og virksomheter vi virker i.

Disse endringene kan analyseres langs mange dimensjoner, i historiefaget som i alle andre vitenskapsområder:

- Hvem er forskerne?
- Hvem burde de være?
- Hvordan endrer møtet med akademia forskertalenter liv?
- Hvordan preges forskningsinstitusjoner av sin åpenhet, eller manglende åpenhet, i rekruttering av nye forskere?
- Hvilke mekanismer har betydning for den faktiske rekrutteringen?
- Hvordan kan slik utvikling erfares, og hvordan kan den studeres?

Slike spørsmål vil vi belyse med vårt faglige tema for i dag: «*Veier inn i forskerfelleskapet – mangfold og sosial rekruttering*». Vi har invitert fire forskere, fra ulike fagfelt, som de siste årene har bidratt til å belyse slike spørsmål.

To vil holde presentasjoner basert på egne erfaringer i møte med akademia og forskningsinstitusjoner, og to vil holde presentasjoner basert på deres forskning på rekruttering til forskning og akademia. En av innleiderne er medlem av Agder Vitenskapsakademi, og tre er gjester som er her for første gang.

Terje Lohndal, professor i lingvistikk ved NTNU, - også kalt «Lingvistikkens Mozart», ble svært tidlig rekruttert til akademia, og ble i en alder av 27 år Norges nest yngste professor gjennom alle tider. Han har kalt innlegget sitt: «*Akademias forunderlige verden – Noen refleksjoner fra en klassereise*».

Svenn-Erik Mamelund er samfunnsgeograf og professor i pandemistudier ved OsloMet. Han har gjennom en rekke studier analysert sosiale sider ved store pandemier som spanskesyken, og nå Covid. Han har kalt innlegget sitt: «*Fars tale – Akademia, en felle for arbeiderklassens barn*».

May-Linda Magnussen er professor i sosiologi ved Universitetet i Agder. Hun har forsket allsidig på familie, arbeidsliv og velferdsstat i et kjønns- og interseksjonelt perspektiv og på rekruttering til akademia, ved institusjoner flere her kjenner. Hennes tittel er: «*Mangfold i akademia – Innspill fra et forskningsprosjekt ved Universitetet i Agder*».

Thea Bertnes Strømme er forsker 2 ved OsloMet. Hun har gjennomført store forskningsprosjekt på sammenhengen mellom sosial bakgrunn og utdanning. Hennes tittel er: «*Sosial bakgrunn blant akademikere i Norge*».²

² Red. anm.: Thea Bertnes Strømme kunne dessverre ikke bidra med noen artikkel til denne årboken.

Akademias forunderlige verden: Noen refleksjoner fra en klassereise

Terje Lohndal¹

Det er mange inngangsporter til akademia. Noen kommer fra akademiske hjem, andre er kanskje den første som setter sine bein på universitetet. Min reise inn i akademia begynte i sørlandsbygda Lyngdal i 1992. Da startet jeg i første klasse på barneskolen. De første årene var mor hjemmевærende mens far jobbet på aluminiumsverket. Vi hadde få bøker hjemme, men samtidig var det en tydelig forventning om at barna skulle ta skolearbeidet seriøst. Min far var engasjert i det lokale skytterlaget, og gjennom det fikk jeg tidlig en forståelse av dugnad og det å gjøre en innsats for et fellesskap.

Gjennom skoleårene, særlig på ungdomsskolen, ble det nok tydelig at jeg hadde en bredere faginteresse enn mine medelever. Karakterer gjorde at jeg fikk en måte å kvantifisere måloppnåelse på, og det førte til at jeg stilte veldig høye krav til meg selv. Jeg var dypt interessert i mange ulike fag og temaer, og denne brede interessen ble styrket på videregående.

Selv om jeg valgte realfagene, hadde jeg fått en stor fascinasjon for grammatikk gjennom både norsk- og tyskfaget. Da tiden kom til at vi skulle skrive såkalt «særemne» i norskfaget, ba jeg om å få lov til å skrive en oppgave om grammatikk. Jeg ønsket å lære mer om hvordan norsk språk hadde utviklet seg fra norrøn tid til moderne tid, og særlig studere grammatiske endringer gjennom konkrete norrøne tekster. Det var et ambisiøst prosjekt, men lærerne lot meg få gjøre det på tross av at alle andre elever skrev om litteratur. Jeg ble utrolig interessert, og fikk også kontakt med ulike fagfolk på høyskoler og universitet som veiledet meg videre. En professor kom til å få særlig stor betydning.

Gjennom arbeidet med særemnet måtte jeg også lære mer om grammatisk analyse. Et av ordene som jeg ville forstå bedre, var det lille ordet «som», eksempelvis i setningen «Gutten kjenner jenta som ikke liker kjøtt». Jeg leste i Norsk referansegrammatikk at dette ordet er en såkalt subjunksjon. Læreren min hevdet bastant at dette ordet var et relativpronomen. Men ordet «som» innleder leddsetninger, og det er heller ikke et nominalt element, altså verken et substantiv eller et pronomen.

¹ Professor, NTNU og UiT, terje.lohndal@ntnu.no

Det betyr at «som» ikke oppfører seg som andre pronomen, og dermed er «som» forskjellig fra det engelske «who». På engelsk kan vi for eksempel si «The man with whom I spoke», der «who» står etter preposisjonen «with», i likhet med andre nominale elementer. Dette er ikke mulig på norsk, og derfor er «som» en subjunksjon og ikke et relativpronomen.

Jeg visste ikke helt hva jeg skulle tro når referansegrammatikken sa en ting og læreren sa noe annet. Derfor sendte jeg en e-post til førsteforfatteren av referansegrammatikken, professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo, Jan Terje Faarlund. Jeg hadde neppe noen tydelige forventninger etter å ha sendt e-posten, men jeg er sikker på at jeg ikke forventet å få svar bare to dager senere.

Faarlunds svar var en skikkelig vitamininnsprøyting, for han skrev at jeg uten tvil hadde forstått dette og til og med bedre enn læreren min. Han skrev også tydelig at jeg burde komme til Blindern og studere språkvitenskap.

Året etter reiste jeg ens ærend inn til Oslo for å treffe professor Faarlund. Han holdt til i staselige omgivelser på Drammensveien i Oslo, ved Senter for grunnforskning, der han ledet et stort internasjonalt forskningsprosjekt. Den milde og høye mannen tok vennlig imot meg på et enkelt kontor. Han begynte raskt å snakke om at det er viktig å lese teori, og han førte meg inn i Noam Chomskys verden. Språket som mental evne var helt ukjent for meg, og jeg hadde aldri tenkt at menneskets språkevnene har en psykologisk og en biologisk side. Her så jeg en unik mulighet til å kombinere interessen for grammatikk og realfag. Jeg fikk også med meg kopier av flere artikler som Faarlund syntes jeg skulle lese, selv om han også understreket at de ikke var så tilgjengelige.

Høsten 2005 begynte jeg å studere på Blindern, og Jan Terje var en aktiv støttespiller som etter hvert satte meg på tankene om å ta en doktorgrad i USA. Denne e-posten og møtet vårt ble helt avgjørende for min videre karriere. Betydningen av å bli sett kan ikke overvurderes.

Jeg studerte i Oslo i tre år og tok også kurs på doktorgradsnivå. I august 2008 begynte jeg som doktorgradsstudent ved University of Maryland, og samme måned fire år senere ble jeg fersk førsteamanuensis i engelsk språkvitenskap ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). I september 2013 fikk jeg opprykk til professor som en av de yngste noensinne i Norge.

Selv om jeg også har vært faglig usikker og kjent på at jeg ikke er flink nok, har ikke bakgrunnen min vært til hinder for faglig utvikling. Tvert imot tror jeg arbeidskulturen jeg fikk med meg hjemmefra, har vært en stor styrke og bidratt til at jeg lykkes raskt på mange områder.

Utfordringene har kanskje heller vært knyttet til sosiale arrangementer. Jeg visste ikke hvordan man håndterer flere sett med bestikk, hvordan et bord skulle dekkes, og ikke var jeg så vant til å snakke med folk fra helt andre sosiale lag heller. Årene i USA gjorde meg nok mer sosial, men der var alt mye mer uformelt enn det ofte kan være i Norge. Samtidig er dette ting som kan læres, og gjennom en god observasjonsevne har slike ting også gått helt fint. Likevel tror jeg det er bra at akademia har et mangfold av ansatte, slik at studentene kan møtes av ansatte med ulik bakgrunn og historie. Det vil forhåpentligvis gjøre at flest mulig føler seg hjemme og kan utvikle det potensialet de bærer på.

Fars tale: Er akademia en felle for arbeiderklassens barn?

Svenn-Erik Mamelund¹

Har vi et klasseproblem innen høyere utdanning?

I oktober 2021 foreslo Jonas Kunst i en kronikk i Khrono² at førstegenerasjonsstudenter, personer som er de første i sin familie til å ta høyere utdanning, fortjener mer oppmerksomhet og tiltak for best mulig inkludering som en vanskeligstilt, men «usynlig» gruppe.

Som førstegenerasjonsstudent og første akademiker i min familie traff dette meg midt i solar plexus. Jeg tenkte intuitivt: Dette er viktig! Har vi et skjult klasseproblem i Norge? Likner vi mer enn vi tror på land som England, der klaseskiller og høyere utdanning henger sterkt sammen? Jeg skrev derfor en kronikk hvor jeg fortalte min personlige historie og klassereise og foreslo også noen tiltak. Dette skapte en viss debatt i Khrono³ høsten 2021 og i Morgenbladet⁴ vinteren 2022, men så døde den hen. I mai 2022, trolig som direkte følge av denne debatten, påla Kunnskapsdepartementet Komité for kjønnsbalanse og mangfold i forskning (Kif-komiteen), å ta klasse inn i sitt arbeidsmandat.⁵

Mandag 4. desember 2023 arrangerte Kif-komiteen et seminar⁶ om hva vi kan gjøre for dem som er de første i sin familie som har tatt høyere utdanning, og som også er de første til å delta i det akademiske arbeidsmarkedet. Det jeg sier her, er basert på mitt innlegg⁷ på dette seminaret – et seminar som var fint og med ca. 100 deltakere, men som ironisk nok hadde slett mangfolddeltakelse, det vil si få menn og personer med foreldre som har innvandret og var fra arbeiderklassen.

Lite forsket på

Jeg har ikke selv forsket på tematikken, men vi vet mye om sammenhengen mellom foreldres sosiale bakgrunn og egne barns sjanse for å lykkes i høyere utdanning i Norge. Om du har foreldre med høy utdanning øker blant annet din egen sjanse for å fullføre en

¹ Professor, Senter for velferds- og arbeidslivsforskning, OsloMet. svenn-erik.mamelund@oslomet.no

² <https://www.khrono.no/forstegenerasjonsstudenter-er-en-vanskeligstilt-men-usynlig-gruppe/622577> [31.12.2024]

³ <https://www.khrono.no/forstegenerasjonsstudenter-fremmede-i-paradis/625914> [31.12.2024]

<https://www.morgenbladet.no/aktuelt/forskning/2022/02/02/hvordan-er-det-a-vaere-akademiker-fra-arbeiderklassen/> [31.12.2024]

⁴ <https://www.morgenbladet.no/aktuelt/forskning/2022/02/02/hvordan-er-det-a-vaere-akademiker-fra-arbeiderklassen/> [31.12.2024]

⁵ <https://www.khrono.no/glad-for-at-sosial-bakgrunn-na-kommer-i-fokus/684895> [31.12.2024]

⁶ <https://kifinfo.no/nb/vi-ma-snakke-om-sosial-klasse-i-akademia> [31.12.2024]

⁷ Innlegget ble publisert som kronikk i Morgenbladet: <https://staging.morgenbladet.no/ideer/kronikk/2023/12/06/er-akademia-en-felle-for-arbeiderklassens-barn/> [31.12.2024]

mastergrad og andre påbegynte studier. Det har imidlertid vært mindre forskning på betydningen av klasse for suksess i det akademiske arbeidsmarkedet i Norge.⁸ Slik jeg ser det, er det liten grunn til å tro at klasseforskjellene blant arbeidstakerne i academia er mindre enn klasseforskjellene for studentene.

Går vi i feil retning?

Tall fra Statistisk sentralbyrå⁹ tyder på at ulikhetene har økt. Andelen studenter med oppstart i 2014 som åtte år senere har fullført en høyere grad (mer enn fire år), varierer fra 46 prosent for de med foreldre med lang høyere utdanning til 10 prosent for gruppen som har foreldre med grunnskole som høyeste utdanningsnivå. Denne klasseforskjellen har *økt over tid*: Blant studenter som startet i 1995 var den på 25 prosentpoeng, mot 36 for 2014-studentene.

Vi må spørre oss selv: Går vi i feil retning? Det bør i alle fall gi en viss følelse av ubehag at vi i Norge, med vårt egalitære selvbilde og rykte, har et tilsynelatende økende klaseskille innen høyere utdanning.

Åpning av universitetene

Vi ser imidlertid et annet mønster når det gjelder lavere grad (to til fire år). Fullføringsgraden for studenter som startet i 2014, var åtte år senere imidlertid *lavest* for dem som har foreldre med lang høyere utdanning (32 prosent) og høyest for dem som har foreldre med utdanning fra videregående skole (48 prosent), en forskjell på 16 prosentpoeng. Her har forskjellene vært relativt stabile – for dem som startet i 1995, var gapet på 19 prosentpoeng.

Ser vi på andelen som totalt sett ikke har fullført en grad innen 8 år – høyere grad så vel som lav – er klasseforskjellen for 2014-studentene på hele 25 prosentpoeng, i favør av dem med foreldre med akademisk bakgrunn. Denne forskjellen var kun på sju til ti prosentpoeng på midten av 1990-tallet, men økte kraftig i årene deretter og nådde et toppunkt på 33 i 2007. I denne perioden viser det seg at andelen som ikke fullførte, steg for både studenter med foreldre med grunnskole og videregående utdanning, mens den *sank* for studenter med foreldre med kort og lang høyere utdanning.

Åpning av universitetene på 1990-tallet – som et sysselsettingstiltak mot høy ledighet blant unge voksne – trakk trolig flere førstegenerasjonsstudenter til universitetene som ellers ikke ville ha begynt å studere og som hadde dårligere forutsetninger for å lykkes med universitetsutdanning. I samme periode fikk flere høyskoler status som universiteter (NTNU i 1996, UiS i 2005, UiA i 2007) – og disse lærestedene kan også ha sett noe tilsvarende.

⁸ <https://kifinfo.no/nb/2023/11/vi-mangler-kunnskap-om-klasse-i-akademia> [31.12.2024]

⁹ <https://www.ssb.no/statbank/table/10808/> [31.12.2024]

Uansett er det vedvarende store klasseforskjeller i dette utfallet, og førstegenerasjonsstudenten har i gjennomsnitt størst problemer med å lykkes i høyere utdanning. Noe av dette kan skyldes at enda flere høyskoler det siste tiåret er blitt universiteter (NMBU i 2014, Nord i 2016, Oslomet og USN i 2018). Men det kan samtidig også skyldes forskjeller i utdanningskvalitet mellom de tradisjonelle og de nye lærestedene. Nå som det har blitt lettere å bli universitet, vil neppe disse klasseforskjellene reduseres fremover.

Hva med den akademiske stigen?

Kif-komiteéns mandat favner ikke bare studentene, men også arbeidstakerne i academia. Vi vet imidlertid mindre om betydningen av foreldres sosiale bakgrunn for deres barns sjanse for å lykkes med å få fast jobb og å bekle akademias toppstillinger. Øker betydningen av å ha foreldre med høy utdanning muligheten for å få faglige stillinger når man rykker opp i det akademiske hierarkiet som postdoktor, førsteamanuensis og professor? Svaret er trolig ja, ettersom nåløyet blir trangere når man nærmer seg toppen og den akademiske eliteklassen.

Som vi har sett, har det vært en økende ulempe for å få fullført en mastergrad om du ikke har foreldre med høyere utdanning. Skal jeg gjette, så er det minst like vanskelig eller vanskeligere for *førstegenerasjonsakademikeren* å klatre i det akademiske arbeidsmarkedet som det var for førstegenerasjonsstudenten å fullføre en mastergrad. Vi vet også mindre om betydningen foreldres sosiale bakgrunn har for egne barns sjanse til å kapre stillinger som forskningsleder, instituttbestyrer, dekan, prorektor og rektor. Trolig betyr sosial klasse mer jo høyere du klatrer på lederstigen i UH-sektoren.

Vi vet at foreldres bakgrunn betyr mer for suksess og fullføring av lengre disiplin-spesifikke fag og profesjonsfag som jus og medisin¹⁰ enn de kortere og mer anvendte profesjonsutdanningene, som sykepleier, politi- og ingeniørutdanning,¹¹ men det er også store klasseforskjeller mellom høyskolefagene.¹² Det kan derfor tenkes at foreldrene til personer som bekler faglige stillinger og lederjobber på de eldre disiplin-spesifikke universitetene, i større grad selv har foreldre med høyere utdanning enn tilsvarende på høyskolene og på universitetene som relativt nylig har vært høyskoler.

Forskningsinstituttene fortjener å studeres separat. Også her er det et statushierarki hvor noen av instituttene har mer søkelys på det norske anvendte oppdragsmarkedet mens andre er mer opptatt av den internasjonalt orienterte akademiske forskningen. Betydning av foreldres utdanningsnivå for å få jobb på de ulike instituttene kan derfor også variere.

¹⁰ <https://www.morgenbladet.no/aktuelt/2022/01/28/har-en-foelse-av-at-universitetet-ikke-er-laget-for-noen-med-min-bakgrunn/> [31.12.2024]

¹¹ Tanja Askvik. Utdanning er utdanning? Underrepresenterte grupper i høyere utdanning og valg knyttet til fagfelt. Avhandling ph.d. Senter for Profesjonsstudier. OsloMet – storbyuniversitetet. 2019

¹² <https://www.khrono.no/store-klasseforskjeller-ogsa-internt-pa-hogskole/628500> [31.12.2024]

En felle for arbeiderklassens barn?

I Lars Ove Seljestads klassereise-roman *Blind*¹³ gir faren en tale til sønnen Geir Kinsarvik: De uskrevne kodene og de akademiske spillereglene er utviklet av den øvre middelklassen, og kortene delt ut på forhånd. Skoleflinkhet, «utdanningsdjevelen» og «Satans» lånekasse er derfor en tragedie og felle for arbeiderklassens barn.

For bare dem som er født inn i det gode selskap – som har arv som venter, som har rette danskklingende aristokratiske navn og rette bolig- og hytteadresser samt kontakter, og som kjenner språket, kodene og reglene – vil ha den sosiale og økonomiske kapitalen som gir inngang til de lukrative toppjobbene og karrierene i academia. De som har mer enn ett kort å spille med, er også de samme som har råd til å tape et spill, men også dem som kan betale ned høyt studielån raskt og samtidig kan få hjelp hjemmefra til boligkjøp. Om faren til romanfiguren Kinsarvik har rett, betyr dette at det ikke bare er de gjeveste stillingene i de gjeveste disiplin- og profesjonsfagene som henger sammen med din familiebakgrunn. Også mulighetene for å tilslag på de gjeveste forskningsmidlene i Norge og EU, et opphold på Senter for grunnforskning (CAS), lede et Senter for fremragende forskning (SFF), utdanning (SFU) eller innovasjon (SFI), eller få innpass som medlem av et av de åtte vitenskapsakademiene i Norge avgjøres i høy grad om du har foreldre eller familie med flere generasjoner med høyere utdanning.

Norske utdanningsmyter

Vi liker gjerne å tro at utdanningsrevolusjonen (som altså er en djevel og ikke en engel for arbeiderklassen i «fars tale»), tilgang til høyere utdanning for alle gjennom Lånekassen og tiltak for kjønnsbalanse og etnisk mangfold har bidratt til *like* muligheter i høyere utdanning.

Klasseforskjellene for dem som *ikke* fullfører oppstartet utdanning etter åtte år har imidlertid vært stabilt høye siden tidlig 2000-tall, og blant dem som fullfører en mastergrad, har de sosiale forskjellene *økt* siden midten av 1990-tallet.

Jonas Kunst har derfor rett i at førstegenerasjonsstudentene fortjener mer oppmerksomhet og tiltak for best mulig inkludering som en vanskeligstilt, men «usynlig» gruppe. Vi er kanskje mindre «like» i Norge enn det vi liker å tro. At klasse nå har blitt del av mandatet til Kif-komiteén, er derfor på høy tid.

Bryt lenkene til førstegenerasjonsakademikeren

Det kan hende jeg sparker inn en åpen dør og at classesosiologene etter debatten om førstegenerasjonsstudentenes kår høsten 2021 og Kif-komiteéns nye mandat i mai 2022, allerede er i gang med studier om den akademiske eliten og om hvem som stikker av med toppjobbene, prestisjepenger fra forskningsrådene og medlemskap i akademias gode selskaper. Hvis ikke, håper jeg slik forskning vil komme i årene fremover.

I deres foreløpige fravær må vi anta at klasseforskjellene er store, og vi er følgelig nødt til å diskutere konkrete tiltak for å redusere dem, og for å hjelpe førstegenerasjonsakademikeren. Da kan vi virkelig snakke om en positiv utdanningsrevolusjon. Dette var slutten på foredraget jeg holdt 4 desember 2023.

Jeg sparket inn en åpen dør. Statistisk sentralbyrå (SSB) presenterte for første gang tall på dette området 21 mars i 2024.¹⁴ Fars tale og prediksjoner var dessverre rette. Andelen med foreldre med høyere utdanning er 32 % i befolkningen, 60 % blant studentene, og 66 % blant forskerne. Blant universitetene er tallene 51 % i Nord, 56 % på UiA, UiB på 69 % i UiB og 77 % på UiO. Blant forskerne under 30 år er tallet 80 %, 76 % blant 30-åringene, 70 % blant 40-åringene, 59 % blant 50-åringene og 49 % blant dem som er 60 år og eldre.

Forskere er med andre ord ikke som folk flest, særlig ikke blant unge og på de eldste universitetene. Man må ikke være født i academia for å lykkes der, kanskje har vi hørt for lite om de «uprobatiske» klassereisene,^{15 16} men SSB viser at klasseforskjellene blant studentene er urovekkende store, og de er enten stabile eller økende. Klasseforskjellene er enda større blant forskerne, SSB viser også at de har økt for alle aldre og universitetene siden 2012 og de vil helt sikkert fortsette å øke da det er ekstremt få unge forskere som ikke har foreldre med høyere utdanning.

¹³ Lars Ove Seljestad: *Blind*. 242 sider. Cappelen. 2005

¹⁴ <https://www.ssb.no/teknologi-og-innovasjon/forskning-og-innovasjon-i-naeringslivet/statistikk/forskerpersonale/artikler/skjev-rekruttering-til-akademia> [05.01.2025]

¹⁵ <https://sosiologen.no/debatt/de-mange-klassereisene-hvem-hva-hvor-hvordan-og-nar/> [05.01.2025]

¹⁶ <https://sosiologen.no/debatt/sosial-mobilitet-og-sosiale-erfaringer/> [05.01.2025]

Mangfold i akademia: Innspill fra et forskningsprosjekt ved Universitetet i Agder

May-Linda Magnussen¹

Akademiske relasjoner

I ulike strategier for forskning og innovasjon blir akademikere fremstilt som hjer-ner, og idealakademikeren blir fremstilt som hjernekraft som glir friksjonsfritt rundt i det Susan Wright (2014) kaller en internasjonal kunnskapsøkonomi, og kobler seg på «sterke», «fremragende» fagmiljøer. Visse former for «internasjonalitet» og kvalitet kobles altså sammen.

Opp mot et slik ideal er det interessant å utforske hvordan førsteamanuenser faktisk har gjort og gjør forskningssamarbeid, med hvem, og hva vi tenker om dette, men også våre vurderinger av hvorfor vi har inngått og inngår i disse samarbeidene. Mine kolleger og jeg har intervjuet hverandre, og også ni andre førsteamanuenser ved Fakultet for samfunnsvitenskap ved UiA. Fem av disse andre førsteamanuensene er menn, mens fire er kvinner. Noen av oss har senere fått opprykk til professor. Vi har spurt hverandre og våre informanter om å fortelle om våre møter med ulike fagmiljøer opp igjennom, og også om hvem vi samarbeider om forskning, og hvorfor. Vi har lagt særlig vekt på å få frem dette 'vurderingsarbeidet'. Datamaterialet vi har samlet siden 2015 består av:

- 45 personlige, semi-strukturerte, kvalitative intervjuer med kvinnelige førsteamanuenser.
- 41 slike intervjuer med mannlige førsteamanuenser og professorer fra mannsdominerte miljøer, men hovedsakelig med mannlige og kvinnelige ledere og andre administrativt ansatte.
- Erfaringsnotater fra kvinnelige førsteamanuenser.
- Tre gruppesamtaler og tre samlinger om karriereutfordringer og -muligheter for kvinnelige førsteamanuenser.
- Analyse av ulike institusjonelle tekster og interaksjon med tekster.
- Feltarbeid i form av deltakelse i ulike møter og arrangementer ved universitetet fra 2015 og fremover.

¹ Professor i sosiologi, Universitetet i Agder. may-linda.magnussen@uia.no

Sentrale funn

- Kvinnene fremstår alt i alt som mer «friksjonsfulle» enn mennene vi har intervjuet, og noen av disse friksjonene handler også om klasse. De forskningsdeltakerne som er mest 'lokale' i sine forskningssamarbeid, er kvinner med arbeiderklassebakgrunn.
- Sikring av inntekt, fast jobb, forskningstid, professoropprykk og andre former for anerkjennelse har dyttet mange av oss i retning av internasjonalt forskningssamarbeid og andre former for internasjonalitet.

Konklusjoner

Den akademiske friheten er altså under press på mange måter, også på måter som det kan være vanskelig å få øye på, og som vi akademikere selv bidrar til. Der er mye subtil styring, blant annet i form av promotering av bestemte forståelser av 'idealakademikeren'. Slike forståelser fremstilles som objektive og nøytrale, men er i realiteten blant annet kjønnete og 'klassede'.

Karin Widerberg (2015) spør seg hva som gjør at norske akademikere har ytt så lite motstand mot innføringen av New Public Management i norsk academia, og setter det i sammenheng med vår historisk sterke tillit til staten. Hun viser også hvordan denne formen for styring spiller på følelsene våre. Den kan være både forførende og skampåførende.

Jeg avslutter med et sitat fra Magnussen et al. (2024):

«I universiteters likestillings- og mangfoldsarbeid legges det ofte vekt på tallmessig kjønnsbalanse eller mangfold blant ansatte langs andre anerkjente sosiologiske kategorier, og det argumenteres gjerne for at dette skal gagne kunnskapsutviklingen ved universitetene. Samtidig, og i skyggen av dette, ser imidlertid forståelsen av hva som utgjør viktig og godt akademisk virke ut til å stadig snevres mer inn. Dermed mener vi at arbeid for økt representasjon av underrepresenterte kategorier av mennesker til academia må følges av økt verdsetting av den diversiteten vi akademikere, våre relasjoner og vårt liv representerer, og som går langt ut over det slike kategorier kan fange. Slik vi ser det, er dette avgjørende for et fremtidig academia med et stort mangfold i kunnskapsutviklingen.»

Referanser

Magnussen M-L, Haaland H, Steen-Johnsen T, Trysnes I, Wallevik H. 2024. «Fleksibilitet og friksjon: Forskningssamarbeid, kjønn og styring i den globale kunnskapsøkonomien». Tidsskrift for kjønnsforskning (48) 248–264. <https://doi.org/10.18261/tfk.48.4.6>

Widerberg K. 2015. «En invitasjon til institusjonell etnografi». I *hjetet av velferdsstaten: En invitasjon til institusjonell*

etnografi, redigert av Karin Widerberg, 13–31. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Wright S. 2014. «Knowledge That Counts: Points Systems and the Governance of Danish Universities». I *Under New Public Management: Institutional Ethnographies of Changing Front-Line Work*, redigert av Dorothy E. Smith og Alison Griffith, 294–337. Toronto: University of Toronto Press.

ÅRSFEST

Forskningspriser og nye medlemmer i akademiet

Fotografier fra årsfesten

Vinner av Sørlandets kompetansefonds forskningspris
for 2024 – utdrag av juryens begrunnelse og takketale fra Kjetil Hals

Vinner av Sørlandets kompetansefonds pris for populærvitenskapelig
formidling for 2024 – utdrag av juryens begrunnelse og takketale fra
Bjarne Markussen

Vinner av Agder Vitenskapsakademis pris for yngre forskere
for 2024 – utdrag av juryens begrunnelse og takketale fra
Leona Chandra Kruse

Nye medlemmer i Agder Vitenskapsakademi i 2024

Hilsen fra de nye medlemmene – Sissel Undheim

Hilsen fra Kgl. Fysiografiska Sällskapet i Lund – Lena Ambjörn

Takk for maten-tale – Jan Kløvstad

Årsfest 25. oktober

Forskningspriser og nye medlemmer
i Agder Vitenskapsakademi

Sørlandets Kompetansefonds Forskningspris

Kjetil Magne Dørheim Hals¹

Kjære Preses, medlemmer av Agder Vitenskapsakademi og ærede gjester. Det er en stor ære å bli tildelt Sørlandets Kompetansefonds Forskningspris 2024. Å få anerkjennelse for det arbeidet man gjør, er noe jeg setter utrolig stor pris på, og jeg må virkelig takke dem som har nominert meg til denne prisen.

Da jeg fikk den gledelige beskjeden om at jeg blir tildelt årets forskningspris, ble jeg også spurt om jeg i takketalen kunne si noen ord om hva som motiverer meg til å drive med forskning og hvorfor dette er viktig for meg. Jeg har derfor satt meg ned og virkelig tenkt gjennom hva som er drivkraften. For, ja, det trengs virkelig en indre drivkraft for å jobbe som teoretisk fysiker.

Mye av min forskningstid går med til å bore seg ned i kompliserte problemstillinger, reprodusere andres arbeid og utlede ny teoretisk formalisme. Å løse slike problemer er definitivt ikke noen åtte-til-fire-jobb, men krever at man kverner på problemstillingene mer eller mindre døgnet rundt. Til tider er denne prosessen nærmest altoppslukende. Det krever derfor at man faktisk har en genuin indre drivkraft for å orke å holde det gående helt på egen hånd, uten andre sjefer enn seg selv.

¹ Professor, Institutt for ingeniørvitenskap, Universitetet i Agder.
kjetil.hals@uia.no

Å sette ord på en slik drivkraft og nøste opp hva som er den faktiske kilden, er vanskelig, men dersom jeg skal koke det ned til ett enkelt ord, må det være «skapertrang». Det å virkelig legge sjelen sin i noe og skape noe. Jeg tror de fleste av oss går rundt og kjenner på en slik skapertrang. Forskjellen er at vi tar det ut på ulike arenaer. Det kan være alt fra å lage musikk, skrive bøker, starte et selskap eller sette av mer eller mindre all fritid til en lidenskapelig hobby. I mitt tilfelle endte det opp med å bli grunnforskninger innen teoretisk fysikk.

Men denne dype, lidenskapelige interessen for fysikk hadde nok ikke slått ut i full blomst uten inspirerende forelesere og medstudenter gjennom studietiden. For eksempel tenkte jeg aldri i retning av å ta en doktorgrad da jeg startet på sivilingeniørstudiet i Teknisk fysikk i Trondheim i 2001, men takket være et fantastisk stimulerende læringsmiljø ble fascinasjonen for fysikk bare sterkere og sterkere for hvert år. Genuin interesse smitter. Jobber man sammen med folk som virkelig brenner for noe, påvirker det deg og drar deg i en retning du ikke ville gått på egen hånd.

En person som har betydd mye for min forskerkarriere, og som fortjener en stor takk i dag, er Arne Brataas, som var hovedveilederen min på doktorgraden. Mye av den forskningskompetansen jeg sitter på i dag, har jeg lært av ham. I tillegg hadde jeg også en svært entusiastisk medveileder i Anh Kiet Nguyen, som jeg samarbeidet tett med de to første årene. Senere har jeg arbeidet i stimulerende forskningsmiljøer ved Niels Bohr-instituttet i København og Johannes Gutenberg-universitetet i Mainz. Til slutt må jeg også rette en stor takk til gode kollegaer ved UiA, og da spesielt ved seksjonen for fellesfag ved Institutt for ingeniørvitenskap.

Tusen hjertelig takk for Sørlandets Kompetansefonds Forskningspris 2024!

Utdrag av juryens begrunnelse

Kjetil Hals er professor ved Institutt for ingeniørvitenskap ved UiA og er nominert for forskning på spinntronikk, et felt innen faststoffysikk/kvantemekanikk der elektronets spinnegenskaper benyttes til å overføre, behandle og lagre informasjon i elektroniske komponenter. Spinntronikk er en teknologi som kan øke digital lagringskapasitet, uten å være særlig energikrevende.

Kjetil Hals har initiert flere nye forskningsretninger og utviklet teoretiske formalismer som er mye brukt i dag. Hans forskning har blitt publisert i de beste internasjonale fysikk-tidsskrifter. To artikler er publisert i «Nature Nanotechnology» og åtte artikler i «Physical Review Letters», det siste er det desidert mest siterte tidsskriftet innen fysikk, og det 8. mest siterte innen all vitenskap.

Under et forskningsopphold ved Niels Bohr International Academy i København forutså han at nye typer eksitasjoner kan dannes av såkalte skyrmion-vorteks-par. Skyrmion-vorteks-par er nylig eksperimentelt observert, og høster for tiden stor interesse fordi de representerer en mulighet til å bruke spinntroniske systemer til å utføre beregninger i kvantedatamaskiner.

Sørlandets kompetansefonds pris for populærvitenskapelig formidling

Bjarne Markussen¹

I romanen *Lasso rundt fru Luna*, som kom ut for 70 år siden, i 1954, lar Agnar Mykle sin hovedperson Ask Burlefot, som har erotiske forhold til flere kvinner, gruble over hva ordet kjærlighet betyr. «Han tenkte hastig: når det er kjærlighet, har man lyst til å vise henne frem, trekke henne rundt til venner og bekjente: se min lykke, se hva jeg har funnet.»² Det er godt sagt, og litt på samme måte fungerer det med litteraturformidling. Du har lest noe, du blir begeistret, og du vil ut på torget og la andre høre om det: Se min lykke, se hva jeg har funnet.

Folk som steller med språk og litteratur, kalles *filologer*, det vil si ord-elskere eller tanke-elskere. Det er en flertydighet i det greske ordet *filologia*, som binder sammen tanke, tale og begjær. Lesningen har, i hvert fall i moderne tid, blitt en stille, kontemplativ hendelse. Men når du blir begeistret for en formulering, et dikt, et verk, vil du ikke bare tilbringe tid med det i tosomhet. Du vil annonse-re det. Hør på denne formuleringen! Se hvordan denne tanken utformes! Se hvilke perspektiver dette forfatterskapet rommer! Litteraturformidlere ligner sånn sett på skaldar og resitatorer i det førmoderne samfunnet: De som husket det som var verd å huske, og formidlet det videre til tilhørerne, slik at de også skulle huske det.

Men det er ikke bare litteraturformidlere som er filologer, i denne opprinnelige betydningen. Nesten

alle mennesker er ord-elskere. Nesten alle liker en slagferdig formulering, en god replikk, en velformulert setning med underfundig dybde: «Spilte fem ess, spiller nå harpe», sto det på en gravstein etter et pokerlag i Det ville vesten; «Fuglene flyver i flok / når de er mange nok» synger Povl Dissing i «Svantes lykkelige dag»;³ «Takk Gud for at jeg er ateist», pleier kona mi å si. Ikke i noen kunstart er vi så på hjemmebane som i ordkunsten. Musikken og bildekunsten er vakker nok, men det er få av oss som behersker den. I ordkunsten, derimot, kan vi alle gjøre lykketreff innimellom. Vi deler det som er godt sagt, og det som er godt tenkt. Nysgjerrige vender vi oss mot språket selv. Det er ikke tilfeldig at *Ønskediktet*, *Språkteigen* og *Eides språksjov* har vært populære programmer på NRK.

Kanskje er det dette *filologiske fellesskapet* som gjør det så inspirerende å være litteraturformidler ute blant folk. Ære være dem som skriver korte bokanmeldelser og spiller inn lange podkaster, men selv vil jeg møte folk ansikt til ansikt, snakke *til* dem og *med* dem. Foredraget og samtalen er mine foretrukne former. Jeg tror – kanskje med rette, kanskje med urette – at slike litterære møter motvirker tankemessig og følelsesmessig forflatning i samfunnet.

Men det er ikke nok å formidle sin begeistring. Da kan det gå som den nygifte mannen fra Svolvær, som kom i skade for å erklære seg som lykkelig gift. Det ble hans skjebne og kallenavn livet ut: «Der kjæm han Lykkelig Gift». Som litteraturformidler må du forklare *hvorfor* diktet eller verket er verd å lytte til. Du må analysere det uten å høres ut som en skolelærer. Og du må ha respekt for tilhøreren, som har prioritert å bruke sin dyrebare tid for å komme og høre på deg. Da skal du være godt forberedt, og ikke gjøre skam på deg selv eller faget ditt. Den beste responsen jeg kan få, er når noen sier: Nå skal jeg hjem og lese den boka, eller høre den sangen.

For diktetekunsten er et sted vi går til når det vanlige språket ikke strekker til, den åpner liksom opp et annet rom. «En dikter er en person som har vanskelig for å uttrykke seg», sa lyrikeren og retorikk-professoren Georg Johannesen. «Den som kondolerer, uttrykker seg. Men den som har glemt å kondolere kan bare dikte om sin merkelige taushet ved sin beste venns død.»⁴

Jeg takker diktere og kolleger som har gitt meg noe å formidle. Og jeg takker Agder Vitenskapsakademi for Sørlandets Kompetansefonds Formidlingspris 2024.

Utdrag av juryens begrunnelse

Bjarne Kristian Markussen er professor i nordisk litteraturvitenskap ved Institutt for nordisk og mediefag, UIA. Han er nominert for sin forskning på og formidling av sanglyrikk. Sanglyrikk er den eldste og mest utbredte formen for lyrikk, men den har inntil nylig ikke vært gjenstand for akademisk interesse i samme grad som skriftlyrikk.

Markussen leder en svært aktiv gruppe forskere og formidlere i feltet sanglyrikk, som teller medlemmer fra 13 institusjoner i Skandinavia og består av lingvister, musikkforskere, komponister og artister. Gjennom sin forskning og formidling retter de oppmerksomheten mot sanglyrikk fra ulike tider og i ulike sjangre, og bidrar aktivt til teoriutviklingen på feltet. Sanglyrikken er «ørets poesi», og Markussens forskning og svært aktive forskningsformidling bidrar aktivt til bevisstgjøringen av dette.

¹ Professor i nordisk litteraturvitenskap, Universitetet i Agder.

bjarne.markussen@uia.no

² Agnar Mykle: *Lasso rundt fru Luna*. Samlede verker, bind II. Oslo: Gyldendal 1994, s. 281.

³ Albumet *Svantes viser*, basert på Benny Andersens bok med samme tittel, ble innspilt med Povl Dissing som vokalist på Abra Cada bra Production i 1973. «Svantes lykkelige dag» er albumets mest kjente og brukte sang.

⁴ Georg Johannesen: *Rhetorica Norvegica*. Oslo: Cappelen 1987, s. 80.

Agder Vitenskaps- akademis forsknings- pris til yngre forskere

Leona Chandra Kruse¹

Dear President, esteemed members of the Agder Academy of Sciences and Letters, and honored guests,

I am deeply grateful for this recognition. To receive the Young Researcher Award from the Agder Academy of Sciences and Letters is a true honor, and I extend special thanks to those who nominated me. I share this award with my colleagues at the Department of Information Systems at the University of Agder, whose support and openness have greatly enriched my work.

In my research, I explore what it means to be human in the digital age. My educational background is multidisciplinary: psychology, business economics, and information systems. This combination allows me to understand and approach digital design from both social and technical perspectives, shifting between user and designer lenses.

Together with colleagues, I founded the CHERISH research group—Sociotechnical Digital Design for Human Flourishing. We believe digital transformation and innovation should ultimately serve human flourishing, inspired by the ancient Greek ideal of Eudaimonia, a state of profound fulfillment and purpose. CHERISH focuses on three

domains: digital design for wellbeing, education, and humanistic pursuits. This scope reflects our commitment to enhancing aspects of life beyond work, redefining digital design to embrace values beyond effectiveness and productivity. More importantly, this scope embodies the vision of the Department of Information Systems, the Faculty of Social Sciences, and the University of Agder.

The design of digital technology must integrate both social and technical dimensions, establishing it as a true sociotechnical system. Sociotechnical digital design, therefore, involves the creation, implementation, and use of digital technologies that empower individuals to achieve their goals. Most of my work follows the design-oriented approach, conducting research through the creation of artifacts that address real-world challenges while advancing knowledge. This approach fuses scientific rigor with meaningful societal impact.

Last week, my colleagues and I concluded a series of experiments with schoolchildren, aiming to understand their learning with generative AI (GenAI)-based agents. We also examined how different interaction modes and levels of social presence in these agents impact learning effectiveness and knowledge retention. This work forms part of AI-bility: Cultivating AI Awareness in Schoolchildren, a Europe-wide project. Our findings highlight the importance of minimizing cognitive and emotional load in GenAI design, revealing that adding more sophisticated design features does not necessarily enhance learning. This work exemplifies our understanding of digital design for education and, ultimately, human flourishing.

Tusen takk igjen for denne prisen; den inspirerer meg til å fortsette arbeidet for å skape enda mer meningsfull og samfunnsnyttig forskning.

Utdrag av juryens begrunnelse

Leona Chandra Kruse er nylig ansatt som professor ved Institutt for Informasjonssystemer ved Universitetet i Agder. Forskingen hennes fokuserer på hvordan mennesker bruker informasjonssystemer for arbeid og fritid, og spesielt hvordan teknologier kan designes for å gi enkeltmennesker støtte, glede og sikkerhet.

Hun publiserer i sitt fags mest sentrale tidsskrifter, og hennes publikasjoner om design-prinsipper og digital innovasjon siteres flittig. På kort tid har professor Chandra Kruse blitt en internasjonalt anerkjent forsker innenfor dette dynamiske fagfeltet – hennes forskningsarbeid er ytterst relevant for humaniora og humanismen i møte med ny teknologi og AI.

¹ Professor, Institutt for informasjonssystemer, Universitetet i Agder. leona.chandra@uia.no

Nye medlemmer

Fra venstre:

Trond Abrahamsen, Marcin Kilarski, Vegard Lima, Odd Mjåland,
Jaziar Radianti, Michael Prince, Elin Thygesen, Gro Trondalen,
Sissel Undheim, Magdalena Wrembel.

Petri Kallio og Jackie Nordström var ikke til stede da bildet ble tatt.

Hilsen fra de nye medlemmene

Sissel Undheim¹

Kjære preses Ohman-Nielsen, kjære akademimedlemmer, damer og herrer, det er med stor glede og ikke så rent lite ærefrykt jeg skal takke på vegne av alle årets nye medlemmer av Agder Vitenskapsakademi. Tusen takk til Vitenskapsakademiet for tildelingen av medlemskapet, og takk til dere medlemmer som nominerte oss. Jeg er sikkert ikke den eneste av oss som tas opp i dag som har kikket på listen over nåværende medlemmer med stigende grad av overveldelse. De imponerende merittene og omfanget av akademiske spesialiseringer som er samlet på denne listen kan gjøre de fleste målløse.

Men jeg skal likevel forsøke å finne ord til å takke. Naturlig nok er jeg litt usikker på hvor godt jeg kan klare å representere alle oss som tas opp som nye medlemmer i år. Som religionshistoriker med hjerte i antikken vil noen kanskje hevde at fagfeltet mitt både er snevert, irrelevant og ikke utpreget samfunnsnyttig, - i hvert fall ikke sånn ved første øyekast.

¹ Professor i religionsvitenskap, Universitetet i Bergen. sissel.undheim@uib.no

Sånt kan det kanskje tenkes andre akademimedlemmer kjenner seg igjen i? Akademisk virksomhet bunner jo i en evne til spesialisering som i andre deler av samfunnet gjerne oppfattes som, - og jeg beklager om noen blir støtt av språkbruken, - nerding. Denne trangen til å måtte finne ut av noe, skjønne sammenhenger og forstå mønstre som for dem uten den vitenskapelige grunntreningen fort kan ende med konklusjoner som at jorden er flat eller at Finland ikke finnes.

Det er jo på en måte det som forener oss, - ikke det med å tro at Finland ikke finnes, da, - men denne evnen, eller uunngåelige trangen, til å grave seg ned i fagstoff, og, ikke minst, selvfølgelig: å bruke vitenskapelige metoder; - kildekritikk, prosedyrer for etterprøvbarhet, transparens. Og selv om vi som oftest holder til på ulike fakulteter, institutter og i fagområder med ofte svært ulike vitenskapelige metoder og utrolig finurlige grenseoppganger til nabofagene, - og vi spesialisere oss på temaer det kanskje er to eller tre til i hele verden som er interessert i å lese om, - så er jo akademia dette overordnede, det vi har felles.

Vitenskapsakademiet, slik jeg tenker på det, minner oss på viktigheten av å løfte blikket utover disse faglige og administrative boksene vi ellers tilbringer så mye tid i. Det kan være krevende å snakke sammen, - alle som har vært med på tverrfaglige prosjekter vil sikkert være enige i det, - og kanskje enda mer krevende å forstå hverandre på tvers av fakulteter og fag når vi ikke har felles prosjekter. Når kampen om studenter, penger og oppmerksomhet drar oss i motsatt retning, blir vitenskapsakademiets samlende, overordnede virksomhet ekstra viktig.

Visjonen til vitenskapsakademiet, slik den er gjengitt på nettsiden, er:

«Agder Vitenskapsakademi har til formål å fremme alle former for vitenskapelig virksomhet på Agder og forståelsen for vitenskapens betydning i samfunnet.»

Dette var også et viktig poeng Ernst Håkon Jahr understreket i 2002 i «Visjon for Agder Akademi som vitenskapsakademi»:

«Med stadig økende fragmentering gjennom spesialisering av vitenskapene er det klart et økende behov for møteplasser der forskere fra ulike vitenskaper, områder og spesialiteter kan komme sammen og utveksle meninger og synspunkter.»

Videre skriver han at det er en

«[...] stadig viktigere oppgave for akademiene å bidra til å framholde helhetens perspektiv, til å understreke at tross alt er det én verden vi ønsker å beskrive og forstå, selv om vi for å greie det, må dele virkeligheten opp i små og store biter, og ta for oss hver vår vesle bit, hver vår lille spesialitet. Jo mer spesialisering, jo større fare for isolering fra andre forskere, og dermed

jo større behov for felles møteplasser. Gjennom århundrene har vitenskapsakademiene vist seg å være svært tjenlige institusjoner som en slik møteplass.»

Som sørlending i diaspora på Vestlandet er det ekstra varmende, både i bokstavelig og i overført betydning, å tas opp som medlem av et vitenskapsakademi for den landsdelen jeg fremdeles tenker på som hjemme. På listen over medlemmer i akademiet så jeg mange ukjente navn, - og til og med noen fagfelt jeg ikke hadde hørt om før, - men jeg så også navn på lærere jeg har hatt som student, på tidligere kolleger, fagfeller og venner. Det er derfor en veldig stor ære og glede å få denne muligheten gjennom akademiet til å både opprettholde gamle vennskap og gjøre nye gjennom å bidra til å oppfylle akademiets visjon.

Terminologi og metoder – selv hva vi mener med forskning, kan være så helt utrolig forskjellig. Nettopp derfor, mener jeg, er møteplasser som det akademiet legger til rette for, så utrolig viktige. Det minner oss om det vi tross alt har til felles.

På vegne av meg selv og de andre nye medlemmene takker jeg for innlemmelsen i dette viktige felleskapet, og jeg ser frem til lærerike samtaler. Takk.

Kungliga Fysiografiska Sällskapetets hälsning

Lena Ambjörn¹

Fru preses, pristagare, ledamöter och vänner till
Agder Vitenskapsakademi

Det är en stor glädje att återse Kristiansand och få framföra Kungliga Fysiografiska Sällskapetets hälsning till er vid denna högtidssammankomst.

I de lärda sällskapen – förhållandevis unga, som ni, eller gamla, som några av oss andra, samverkar omsorg om traditioner med engagerad närvaro i samtiden och blick för framtidens möjligheter.

I begynnelsen, på 16–1700-talen, instiftades vetenskapsakademierna som moderna och framåtsträvande motviker till universitetens skolastiska bearbetning av gammalt stoff. Akademierna skulle vara samlingspunkter för nya idéer och ifrågasättande av etablerade sanningar och stelnade teoretiska system.

Engelska Royal Society, grundat 1660, valde mottot *Nullius in verba*, take nobody's word for it: ledamöterna var fast beslutna att stå emot auktoriteternas dominans. Endast utsagor som kunde stödjas av empiriska observationer skulle beaktas.

Att värna nytt och fritt tänkande är fortfarande den viktigaste delen av våra akademiers gemensamma arbete. "För att uppnå det omöjliga måste man våga pröva det absurda", säger don Quijotes skapare, och när kortsiktiga modesvängningar i samhället tenderar att styra forskningen behövs alternativa möjligheter för dem som vill våga. Med vårt oberoende kan vi inom akademierna bidra till att skapa sådana alternativ.

Akademierna utgör unika mötesplatser som kan samla, stödja och inspirera forskare från skilda discipliner, med olika förutsättningar och utgångspunkter och också från olika generationer.

Låt oss fortsätta hålla dessa mötesplatser levande, i tiden, och komma ihåg den ursprungliga intentionen: våga ifrågasätta, våga pröva och ompröva. Genom historien har otaliga absurda omöjligheter blivit både möjliga och självklara.

Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund föreslår en skål för vännerna i Agder Vitenskapsakademi!

¹ Professor i semitiska språk vid Lunds universitet. lena.ambjorn@mellost.lu.se

Takk for maten

Jan Kløvstad¹

Godtfolk, og med det meiner eg alle her på festmiddagen. Eg finn ingen grunn til å seie som Viggo Ullmann, da han såg ein Høgremann på første benk på eit valmøte i Telemark på 1880-talet: «Gode folk – og han der!»

Her i kveld er alle like velkomne. Både dei som er vane med sånne fine speglsalar, vi som er dei første i slekta som er meir og mindre akademikarar, og som vaks opp med å ta med oss niste dei få gongene vi fekk lov til å dra til byen. Sløseri som mat på kafé var ukjent i oppveksten min, i ein familie fri for akademikarar og restaurantvanar.

I Roma hadde keisaren plassert noen slavar eller bønder eller liknande folk han ikkje likte, på Colosseum. Der mora keisaren seg med å sleppe inn ei løve, som drap den eine etter den andre. Men til slutt stogga løva opp foran den siste mannen. Keisaren såg at mannen sa noe til løva, og løva tusla vekk. Keisaren, som eg ikkje hugsar namnet på, og eg har heller ikkje møtt noen som var vitne til hendinga, kalte til seg mannen og spurte korleis han hadde fått løva til å spare han. – Det var enkelt, sa mannen, eg berre sa at viss du et meg, er det du som må takke for maten.

Eg har ikkje kjelde til dette. Hugsar ikkje om det var Nero eller ein annan keisar, om det var Colosseum eller ein annan stad, eller når det blei sagt, kven mannen var. Men sidan akademisekretær Rolf Nossun har skrive til meg at denne talen skal stå på trykk i ei bok, er det jo ikkje så nøye lenger med kjelder og sanning. Så vi kallar det anonym kjelde. Da kan årboka i akademiet kanskje kome ut på Gyl dendal?ⁱ

Forresten har eg vore i ein speglsal med enda fleire speglar enn her. Det var under Nordisk Råds sesjon i Stockholm, på eit fint hotell. På vegen inn fekk Jan P. Syse spørsmål om å takke for maten. Og Nordens beste takk-for-maten-talar tok oppdraget, på så kort varsel. – Når vi er i ein så overdådig og eksklusiv sal som dette, sa Syse, må eg tenke på ein svensk bankmannⁱⁱ som sikkert hadde vore ofte i den salen. Denne mannen var på landstedet sitt, i den lønsklassen har dei landsted, ikkje hytte. Der gjekk han tur med hunden sin – folk med så mange pengar har ikkje bikkje, dei har hund. Plutseleg skar hunden ut i eit buskas. Der låg det ein død mann. Vår venn banksjefen fekk tilkalla politi, som blant anna diskuterte seg imellom kor lenge mannen hadde vore død. – Mordet må ha skjedd før kl 17, sa banksjefen. – Kva bygger

¹ Pensjonist med meir², jan.klovstad@venstre.no

² Fra forfatterens CV, der vårt nye æresmedlems mangslungne aktiviteter er beskrevet

ⁱ Denne hausten 2024 er det visst blitt heilt greitt å dikte opp kjelder sjølve, som i «boka» Partiet, for så å dekke seg bak det viktige å verne om anonyme kjelder.

ⁱⁱ Syse nemnte namnet, men eg hugsar ikkje det nå.

du det på, spurde politiet. – Mannen har på seg brune sko, sa banksjefen, som kunne kodane i den finansielle, selskapelege – og kanskje også akademiske verda. Maten vi har vore så heldige å ha fått i kveld, kan minne om maten den vidgjetne kokebokforfattar Hanna Winsnes skreiv om i den berømte kokeboka si, den som kom i fjorten opplag. Første opplag kom i 1845ⁱⁱⁱ. Men først i 1890 fann Arne Garborg^{vi}, tidlegare student ved det som i dag er Universitetet i Agder, ut at han ville skrive ei grundig bokmelding om dette storverket. I dag er vi, som Hanna Winsnes, opptatt av kortreist kvalitetsmat, og vi har smakt gode eksempel på det her i kveld. Arne Garborg såg det kortreiste frå ein litt annan vinkel, i ei tid der grauten på Grut var nærmare fattigfolks kosthald. «Der vades i eg, sukker og smør, lade og kjeldere er fulde; man tager ... tager ... tager ... og plages ikke af spørgsmålet om, hvor man skal tage det fra. Thi verden er i orden» ironiserte Arne Garborg og heldt fram at prestefrua hadde «ofte følt savnet af en simpel og tydelig undervisning i husholdningen, i kvindenes eneste lærefag, medens herrene var så vel forsynede i alle sine.» Norges skarpaste retorikar og ironikar på den tida kunne ikkje dy seg: «Det er jo kvindesag, det er jo Camilla Collett!»

Maten her i kveld er nesten som Hanna Winsnes skulle ha laga den. Bakt fjellau-re, ytrefilet av hjort og ein god og lett fordøyeleg dessert med eit avansert namn. Altså ikkje som grauten på Grut, som Aasmund Olavsson Vinje kosa seg med på rusleturen til kroninga i Trondheim i 1860.^v Vinje var svolten da han kom til gjest-givargarden:

”Eg bad um aa faa kaupa mat; ja, kona var snild ho stakkar, og reiv barnet fraa barmen og spurde um eg vilde hava egg. ’Nei kjære, lat meg faa god mjølk til denne dugurdsgrauten som ryk her paa bordet.’ Det var havre-graut av det rette slaget, det. Saadene stod med piggar nett som busti paa ein griserygg, og svart var han som oskegraut. Eg fekk god mjølk og aat og aat, og det skura ned gjennom halsen, liksom naar grantoppen vert slipa og dregen ned igjennom omnspipa. Det var so det skalv i meg av all denne sæle njotingi med kvar beten. Men daa eg bar til aa metna, tenkte eg paa aa gjeva ut ei lærebok i etarvitskapen (gastronomi), der grauten paa Grut skulde vera fyrste kapitlet. Storetarar skulde kjenna for ei sæle det er, naar det soleis skraper og riflar ned igjennom og riv med seg gamle matsynder; men fyrst maatte dei liksom eg vera trøyte og skrubbsvoltne og som ein lutfisk utbløyte av sveitning og lauging.”

Sånn var det hos oss på bygdene før. Men nå er vi inkluderte i det fine fellesskapet. Noen av oss har også begynt å interessere oss for kva slags edel drikke som gjer maten enda betre. Ein slik bygdegut er Edvard Hoem, ein av dei fremste forfattarane vi er så heldige å ha. Edvard Hoem sjekkar alltid fakta nøye, ingen skal ta han i slurv.

iii Lærebog i de forskjellige Grene af Huusholdningen av Hanna Winsnes (1789-1872)

iv Artikkel i Samtiden, 1890

v Trykt i Ferdaminne, 1861

Han har lært seg mykje om god mat. Men han følte seg ikkje heilt trygg på kva slags vin han skulle plassere inn i eit festmåltid i ein av romanane. Så han ringte sin gode venn Klaus Hagerup, som kunne meir om vin enn dei fleste. Klaus Hagerup lytta nøye til menyen, og kom med kvalifiserte råd om vinsortar. Men så fann forfattar Hoem ut at han trengte ein tidskoloritt i tillegg, og la på «1968-årgangen». Det skulle han ikkje gjort. Den hausten var det frost på akkurat desse vinmarkene.^{vi} Det har absolutt ikkje vore frost der kveldens gode vinar er dyrka fram. Det er eg heilt sikker på, etter å ha sett korleis dei kosa seg, dei eg er så heldig å dele bord med. Og for eigen del må eg få legge til: Eplesafta var veldig god, både til forrett, hovudrett og dessert!

Dessert, ja. På Færøyane heiter dessert *omaná*, ovanpå. Logisk språk, det færøyske. Og rikt. Denne månaden har Google Translate også fått med seg det færøyske språket. Som kjelde nå kan alle her velje mellom å bruke Google Translate eller *Føroysk-donsk orðabók*, som språkforskarane M.A. Jacobsen og Christian Matras gav ut i 1928 og 1961.

Og når vi først er inne på Færøyane og mat. I 1960 filma Erik Balling, han som fann opp Olsenbanden og laga dei danske originalversjonane av desse folkekjære filmene, på Færøyane. Manuset var skrive av William Heinesen, og Poul Reichhardt^{vii} spelte vekkelsespredikant. Poul Reichhardt var noe i retning av ein dansk Henki Kolstad og var på Færøyane i fleire veker under filminnspelinga. Han og dei andre fekk sjå natur, fisk og fugl, – som den fuglen vi kallar lunde, svenskane lunnefågel, engelskmennene Puffin, danskane søpapegøje og på Shetland heiter fuglen med det fargerike nebbet Tammi Norra. Danmarks Radio laga intervju med skodespelaren og spurte om han hadde fått «smage nogle færøske specialiteter». Det hadde Poul Reichhardt. – Og hvad har De så fået at smage? – Søpapegøye, var svaret. – Og hvorledes smagte så den? – Tja, som en helt almindelig papegøye.^{viii} Vi har verken fått lunde eller papegøye i kveld, vi har fått nydeleg fisk, hjort og dessert som har smelta på tunga. For det vil vi gjerne ha inn dei som har laga og servert maten til oss.

APPLAUS for staben her i Klubben, de har skapt eit festmåltid for oss, også i år. Tusen takk!

vi Fortalt til meg av Klaus Hagerup mens vi planla opptreden på festivalen Bokstavelig Talt i Bokbyen ved Skagerrak i mai 2016.

vii Poul Reichhardt 1913-1985, dansk skodespelar og songar.

viii Tatt etter minnet, eg finn ikkje att originalintervjuet.

Og med det er takk-for-maten-talen kjeldefesta og derfor ikkje kvalifisert for utgjeving på Gyldendal Norsk Forlag.

Nye æresmedlemmer

Medlemmene i Agder har i 2024,
etter styrets forslag og i henhold til statuttene,
med stort flertall valgt inn to nye æresmedlemmer.
Deres takketaler følger på de neste sidene.

Marit Aamodt Nielsen

Jeg er både rørt og glad
for denne utmerkelsen

Jan Kløvstad

«Vær utålmodig, menneske»

Jeg er både rørt og glad for denne utmerkelsen

Marit Aamodt Nielsen¹

Da jeg begynte å studere i 1966, var det i Kristiansand, i regi av Kristiansand Museum og Friundervisningen. Da hadde universitetsundervisningen her allerede pågått noen år. Vi som tok Examen Artium i 1966, kunne nyte godt av flere tilbud: Examen Philosophicum, Latin for filologer og teologer, og det første året av fransk mellomfag, blant annet. Jeg kastet meg over disse tre tilbudene, som godt lot seg kombinere for et ungt menneske som var vant til å ha flere fag samtidig. Vi hadde svært gode lærerkrefter, og opplegget sparte meg for ett års studier (og studielån).

I denne tida hørte vi mye om arbeidet med å få etablert Agder Akademi og et fastere tilbud med universitetsfag i Kristiansand, og tilbudet økte stadig inntil ADH ble etablert.

Allerede i 1981 var jeg så heldig å få en amanuensisstilling i norsk ved den relativt nye høyskolen, og forlot dermed Bergen for bestandig. På ADH, HiA og nå Universitetet i Agder, har jeg hatt det privilegium å få bidra til oppbygging av norsk/nordiskfaget, fra årssstudiet vi hadde da jeg begynte, via eget mellomfag og seinere hovedfag, til master- og doktorgradsstudium, gjennom undervisning, forskning og faglig ledelse, og fra 2007 fram til pensjonsalder som viserektor for utdanning ved UiA.

Da Agder Vitenskapsakademi gjenoppstod i 2002 under Ernst Håkon Jahrs ledelse, var jeg blitt professor og en av de som kunne være med å utgjøre kjernen i dette akademiet, og bidra etter beste evne i styrearbeid, pluss med litt praktisk arbeid, som korrekturlesing, maling og tapetsering!

Jeg er beæret og stolt over å bli utnevnt til æresmedlem i Agder Vitenskapsakademi, som er et vitalt akademi med spennende og aktuelt program.

¹ Professor i nordisk språkvitenskap, Universitetet i Agder. marit.a.nielsen@uia.no

«Vær utålmodig, menneske»

skreiv Inger Hagerup. Og særleg levde eg etter det siste verset:

*Vær utålmodig, menneske!
Sett dine egne spor!
Det gjelder vårt evige, korte liv.
Det gjelder vår jord.*

Jan Kløvstad¹

Gode venner i Agder Vitenskapsakademi, eg rettar ein særleg takk til styret for denne uventa æra. Eg er nok den i denne forsamlinga som har minst akademisk utdanning. Diktet «Vær utålmodig, menneske» kom til å prege det eg kan kalle mitt korte akademiske liv. Eg gjekk på Møre og Romsdal distriktshøgskole i Volda sist på 1970-talet.

Men verda venta meg, meinte eg. Og eg overfortolka Inger Hagerup. Det blei ei kort utdanning, til høgskulekandidat i samfunnsplanlegging. Eg skreiv ei avslutningsoppgåve om handelslekkasje frå bygdene til byen Ålesund og varehuset på Moa i Spjelkavik, og strategiar for å få folk i Ørsta og Volda til å legge igjen meir pengar i egne lokalsamfunn. Da oppgåva blei publisert som *Detaljhandelsanalyse Volda/Ørsta* (rapport nr 2 i serien Regionanalysen Volda/Ørsta, Møre og Romsdal Distrikthøgskule 1978), blei det bråk i handelsstanden i Ålesund. «Tendensios forskning» blei oppgåva kalt i lesarinnlegg. Og eg blei stolt over at noen fann på å bruke ordet forskning i samband med noe eg hadde arbeidd med.

Det utolmodige unge mennesket kom i skade for å tru at verda utanfor ikkje kunne vente lenger på ein stor samfunnsinnsats. Eg ser jo i ettertid at eg burde tatt meg meir tid, og gått vidare innan fag som samfunnsvitskap, eller kanskje historie eller norsk.

Men i staden blei det politikk, kultur, frivillig lagsarbeid og administrasjon i Venstre, ungdomslag og forlag, i kommunar og kulturhus innanlands og utanlands. Sidan sommaren 1999 har eg vore heime, i arbeid i Tvedestrand og så enda nærmare heime – i Arendal dei siste sju åra. Det er av geografiske grunnar eg kom inn i akademiet. Da min gode venn Øyvind Bjorvatn gjekk bort, trur eg Ernst Håkon Jahr og fleire

¹ Pensjonist med meir², jan.klovstad@venstre.no

² Fra forfatterens CV, der vårt nye æresmedlems mangslungne aktiviteter er beskrevet

sakna ein fast kontakt i geografien rundt Holt seminar. Det var jo på Holt undervisningsdelen av dagens Universitetet i Agder starta, i 1839. Arne Torp og Martin Skjekkeland kom på tanken om å foreslå meg, og eg blei assosiert akademimedlem. Det har gitt meg mykje kunnskap, store gleder og mange fine samtalar og opplevelsar. Samtidig har eg fått vere med i samfunnsbyggande tiltak som kommunestyre- og fylkestingsarbeid, Bokbyen ved Skagerrak, Sørlandets litteraturpris, Sørnorsk filmsenter, Folkeakademiet og ein del anna gjennom mange år.

Eg har arbeidd mykje med å formidle, munnleg og skriftleg. Eg hadde – og har – enorm respekt for forfattarane. Men eg våga meg etter kvart til å skrive meir enn avissinnlegg. Det starta med ei bok om ungdomshus, med tittelen *Ungdomshuset – eit kultursenter i Bygde-Noreg*, så *Lutefisk* midt på 1980-talet. Sidan er det blitt fleire, sjølv om eg heldigvis for dykk har lese meir enn eg har skrive.

Eg er blitt vist tillit, og har fått lov til å vere med på byggearbeid i eit folkestyre eg er umåteleg glad i. Det har gått noen dagar og kveldar i politikken, og som dei fleste kjenner eg det som Halldis Moren Vesaas i eitt av dei mange fine dikta hennes: «Meir enn du gav, fekk du att.»

Og da kjem eg til poenget, kvifor eg plutselig og heilt uventa er tildelt denne heideren. Etter mange års grundig arbeid frå tidlegare preses Ernst Håkon Jahr og dagens preses May-Brith Ohman Nielsen, såg eg at vi likevel ikkje hadde kome på statsbudsjettet. Som revisor i akademiet blei eg stadig meir uroleg for økonomien – og framtida for Agder Vitenskapsakademi. Men i juni i fjor møtte eg i kontrollutvalet i Agder fylkesting, og las i sakspapira at noe med konsesjonskraftinntekter og statlege overføringar gjorde at det plutselig var 53 millionar kroner meir i kassa enn det var budsjettet med. Da galdt det å handle, og det lynraskt. Venstres fylkesutvalsmedlem var villig til å stille forslag om éin million som eingongstilskot til arbeidet vårt, og la det inn i forhandlingane med dei andre i fleirtalet i fylkestinget. Styret i akademiet hadde ein god søknad liggande klar frå alt arbeidet med å kome på statsbudsjettet – og to veker etter var konklusjonen klar: Agder Vitenskapsakademi fekk éin million inn i bankboka si. Sjeldan blir ein million brukt så fornuftig!

Og likevel treng vi fleire bøker enn bankbøkene. Eg var så heldig å høyre Lars Saabye Christensen i åpningstalen for Bokbyen ved Skagerrak, i Tvedestrand 28. juni 2003. Der sa han at med ein bokby gjer Tvedestrand seg større enn seg sjølv – og han la til noen linjer som gjeld oss alle: «Gleden over bøker, gleden i bøker, gleden av bøker. Når vi åpner dem, åpner de oss.»

Tusen takk for at eg får denne heideren. Det er ei stor ære.

Minnetaler

Agder Vitenskapsakademi hedrer avdøde medlemmer som var valgt inn i gruppen Agder og hadde sin virksomhet på Agder med en minnetale og en stund ettertenksom stillhet på et medlemsmøte. Slike minnetaler holdes noen tid etter dødsfallet.

Annabelle Despard

PETER YOUNG (1941-2022)

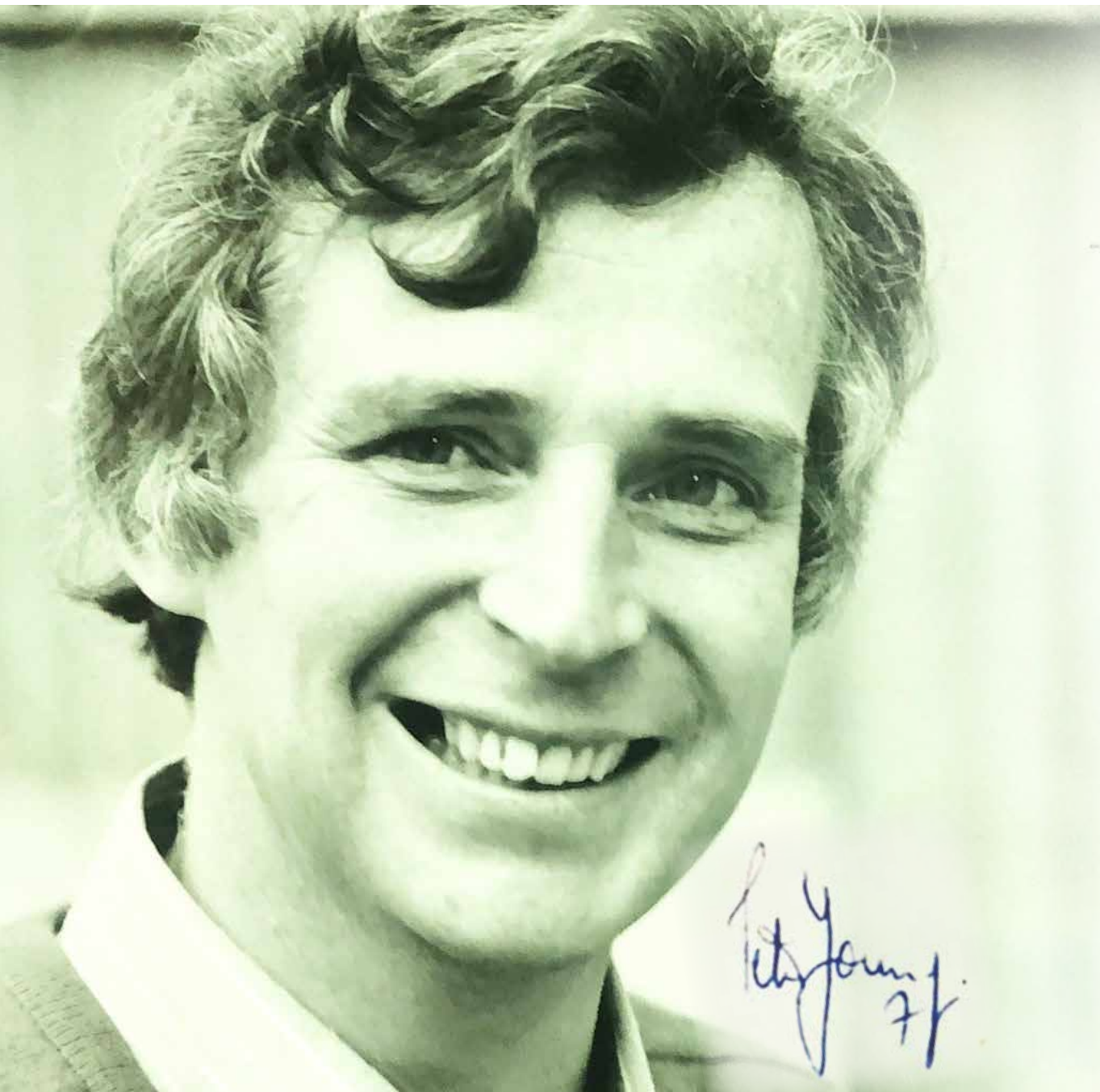
Olav Dovland

Åsvald Lima (1942-2023)

Jan Vincents Johannessen

Leonard Rickhard (1945-2024)

Peter Young

PETER YOUNG (1941-2022)

Annabelle Despard¹

Peter Young var ikke glad i snø, «a four-letter word», som han sa. Han likte varme. Hans barndom og ungdom er myteomspunnet; vi vet han vokste opp for det meste i England og at han i løpet av skolegangen ble kjent med både klassisk gresk og spanskrøret. Han bodde lengre i Kristiansand enn noe annet sted og jeg har hørt ham si om Kristiansand «I love this city». Likevel forble han brite i tenkemåte og vesen og derfor synes jeg han fortjener en *Obituary*. Mens en norsk minnetale oppsummerer og roser en avdød persons livsverk, kan en britisk nekrolog i for eksempel *The Times* være utsøkt livlig og uærbødig, «peppered with anecdotes and illuminating personal details.» Nå er jeg klar over at det ikke er mitt mandat i kveld å pepre talen med anekdoter og interessante personlige detaljer. Jeg skal omtale hans vitenskapelige arbeid, men jeg vil påstå at det er umulig å skille mannen Peter Young fra hans arbeid. Hadde han fått omtale i *The Times* ville det sikkert stått: «to some people he may have seemed a rather grumpy man.»

Dette er naturligvis ikke hele sannheten. Jeg skal også begrense meg til to anekdoter. Den første historien forteller mye om hans virke, ikke minst for det som skulle bli Universitetet i Agder.

Året må ha vært høsten 1971 eller våren 1972. Stedet er Seminarrom 20, Institutt for Britiske og Amerikanske studier, Universitetet i Oslo. Hele instituttet hadde møtt opp, formålet var å sette Peter Young på plass. Han hadde vært så frekk at han foreslo å starte et grunnfag i engelsk på Agder distriktshøgskole ADH i Kristiansand. Det var på denne tiden man var redd for nye institusjoner «på hvert nes», som

¹ Annabelle Despard er førsteamanuensis emerita i britiske studier ved Universitetet i Agder. annabelle.despard@gmail.com
Hun holdt denne minnetalen på Akademiets vintermøte 1. februar 2024.

det stadig ble sagt. Jeg kjente ikke Peter, og var til stede i en underordnet stilling som Vitenskapelig Assistent, vikar. Jeg syntes det var svært ubehagelig å se ham grillet. Det hører til anekdoten at han ble med hjem til meg hvor vi fant en øl og Bacon Sandwich til trøst. Sentrum i mitt univers på den tiden var mitt lille barn, som jeg stolt viste til Peter. «Oh yes, I've got one of those».

Jeg kan ikke huske at Peters akademiske meritter inngikk i forhøret. Det var klart at Peter allerede da hadde gjort en imponerende vitenskapelig innsats. Han var i ung alder pioner innen feltet afrikanske studier på engelsk.

Peter Young ble født i Storbritannia i 1941 og tok sin Bachelorgrad ved University of Durham i 1963. I 1965 tok han også en Postgraduate Diploma in English as a Second Language ved The University of Leeds. I 1969 vendte han tilbake til Durham med sin doktoravhandling "The Language of West African writing with special reference to Nigerian Prose Fiction". Dette arbeidet var avgjørende for hans videre karriere.

Han søkte å rette opp den manglende forståelse for denne litteraturen ved å kartlegge «the sociolinguistic environment of a literary tradition», en tradisjon som bar preg av to hundre år med kolonisering, kulturell undertrykking og gradvis gjenreisning. Han påviser paradokset at det er nettopp kolonimaktens språk, engelsk, som blir det nye litterære hovedspråket, og at dette språket, med sitt eget særpreg, uttrykker vestafrikansk erfaring, «the African experience». Litteratur lest i en sosiolingvistisk sammenheng. Som eksempel på vestafrikanske forfattere refererer Peter Young særlig til Wole Soyinka og Chinua Achebe. Han viser stor innsikt i deres og i andre vestafrikanske forfatterskap og livssituasjon. Peter Young foretar lingvistiske analyser som berører forfatternes tospråklighet, deres søken etter ord som dekker deres egen livssituasjon, men som ikke finnes på det valgte litterære språket. Med rikholdige eksempler belyser Peter Young veien mot et nytt språk, dvs et vestafrikansk engelsk som har tatt opp i seg elementer fra lokale vestafrikanske språk. Hans analyse er grundig, et pionerarbeid som overskred grensene mellom litteraturforskning, lingvistikk og sosiologi.

Hans arbeid var også betydningsfullt i en tid da vestafrikansk litteratur blomstret, og Peter Young gjorde mye for å definere denne litteraturen i forhold til den vesteuropeiske tradisjonen. Han var med på å sette vestafrikansk litteratur på kartet – og på pensum.

Det må sies at det ikke varte lenge før det ble opprettet studier i afrikansk litteratur ved flere universiteter og læresteder i Norge, inkludert Universitetet i Oslo. Peter Young fulgte opp arbeidet i doktoravhandlingen med tre viktige artikler publisert i 1971, 1972 og 1973. I disse artiklene belyser han hvordan kontinuiteten i afrikansk litteratur er forankret i afrikansk kultur, men er beriket av «cross-fertilization» mellom britisk engelsk og vestafrikansk engelsk, der tospråklighet er grunnleggende. Komiteen som senere vurderte hans professorkompetanse la vekt på den høye vitenskapelige kvaliteten i hans arbeider.

Peter Young var også leksikograf. Han og professor Ajo Banjo, senere rektor ved universitetet i Ibadan, tok initiativ til og var redaktører for *The Dictionary of West African English*. Dette pionerprosjektet ble avbrutt av urolighet og krig i Vest Afrika på 70-tallet, men ble senere tatt opp igjen. Noen vil kanskje huske professor Banjo fra hans opphold i Kristiansand. Gjennom hele livet forble de engasjert i prosjektet.

Nå kommer anekdote nummer to: Jeg var på et British Council seminar i Cambridge i 1990. Til stede var akademikere og forfattere fra hele verden, flere afrikanske. Da jeg spurte afrikanerne om de hadde hørt om Young, utbrøt de i begeistring «Petah!». Han var høyt aktet i deres kretser.

Hvorfor skrev han så lite etterpå? Det kan skyldes to ting som jeg mener er relevante for en akademikers virksomhet. Det ene er institusjonsbygging. Den utviklingen som skjedde med engelske studier fra møtet i Seminarrom 20 og frem til dagens doktorander, kan i stor grad skyldes hans tidlige innsats. Starten på et vitenskapelig ADH, HiA, UiA er en historie for seg. Jeg kan bare føye til at Peter var fremsynt. Ved opprettelsen av grunnfag i Engelsk sørget han for faglig paritet mellom britisk og amerikansk, språk og litteratur-kulturstudier. Senere kjempet han for opprettelse av mellomfag og hovedfag. Kvalitet var til enhver tid avgjørende.

Det andre momentet er hans gjerning som formidler. Jeg kan ikke egentlig bruke ordet Pedagog om ham. Han ville aldri brukt det selv; pedagogikk var ikke et yndlingsbegrep. Han brukte aldri tavle og han mente at slike grep var en fornærmelse mot studentenes intelligens. Derimot innførte han Tutorials, veiledning av små grupper; disse ble for mange uforglemmelige seanser. Han ville helst behandle studentene som om de var ved et eliteuniversitet. Det betyr at de som fulgte med i hans forelesninger, fikk en opplevelse for livet.

Han var en læremester, utrettelig. Hans innsikt, hans vidd og hans kunnskaper, hans smittende glede over faget gjorde at mange studenter fortsatte studiene innen humaniora. Etter hans død ble det sagt av en tidligere student at han hadde oppdratt en hel generasjon med engelsklærere.

Tilbake til hans *obituary*: han kunne være sur, ikke vanlig sur, men monumentalt sur, inntil det ufordragelige, med et eget kroppsspråk og noen ubestemmelige grynt. Han var vel i bunn og grunn sjenert og usikker. Jeg avslutter denne talen ved å minne om hvor generøs han var, alle gangene han hjalp kolleger i små og store anliggender, alt fra en reise til London eller en renessansefilosof. Mange studenter og kolleger banket på hans dør med et enkelt spørsmål og fikk som gave en overveldende utredning, inkludert et svar på spørsmålet. Han var hjemme i både renessansen og opplysnings-tiden. Vi er mange som husker samtalene rundt bordet, hans historier om alt fra modernisme til motorsykler, gapskrattet han fremkalte og hans egen latter. Han var en av de vittigste og mest kunnskapsrike personer jeg noensinne har kjent, en nær og kjær kollega.

Åsvald Lima

Åsvald Lima (1942-2023)

Olav Dovland¹

Ikkje alle som har noko heilt ekstra å fare med har trong til å framheve seg sjølv. Åsvald var ein heller stillfarande mann – ein observant og respektfull lyttar og ein som tenkte nøye gjennom ting. Argumenta og framstillingane hans var alltid tufta på kunnskap og erfaring. Han hadde stor sans for humor, det kunne vere vitsar, gjerne med uventa vendingar, og han stod slett ikkje tilbake for å kome med ein og annan «tørr» kommentar.

Om forsiktig i si framferd, me som arbeidde tett med han forstod at han hadde ei veldig tankekraft når det kom til å kombinere informasjon, matematisk intuisjon og logiske argument. Då han forsvarte dr. philos.-avhandlinga si ved Universitetet i Oslo i 1974, kunne han vise at han hadde opna ei heilt ny gate inn til det som kom til å bli hans hovudfelt, M-ideal i Banachrom. Det var ikkje oppnemnt nokon formell rettleiar, men eg fekk inntrykk av at Åsvald tenkte på Erik Alfsen som rettleiaren sin. Alfsen var også rettleiaren til hovudfag. Doktoravhandlinga blei publisert som ein 77 sider lang artikkel i det prestisjefylte Transactions of the American Mathematical Society. Fyrsteopponenten ved disputasen var den berømte Joram Lindenstrauss frå Institute of Advanced Studies i Jerusalem, eit faktum Åsvald, med god grunn, var stolt av.

I perioden frå Åsvald tok hovudfag og til han disputerte arbeidde han som vitskapeleg assistent ved Universitetet i Oslo, med unntak av eitt år med sivilteneste. Han hadde undervisningsoppgåver for fyrsteårsstudantar, han deltok og gav forelesingar på seminar i analyse og han hadde ein del tid til fagleg utvikling. Den tida han hadde fri til å gjere kva han ville, fortalde han meg, brukte han å sitje på biblioteket og lese nyare, relevante forskingsartiklar. «Eg hadde ingen tanke om at eg skulle ta ein doktorgrad då», fortalde han meg. Men så fekk han til å lage ein M-ideal-test som både var enklare og meir generell enn det som var kjent. Med denne nye testen kunne han både gi enklare argument for kjende resultat og han kunne vise

¹ Olav Dovland er professor i matematikk ved Universitetet i Agder. olav.dovland@uia.no
Han holdt denne minnetalen på Akademiets somtermøte 29. august 2024.

mange nye resultat. Ein periode kunne han faktisk kome med eit nytt teorem for kvart seminar han heldt, noko som må ha vore enormt moro og inspirerende. 13 år etter at Åsvald disputerte blei den (nesten) komplette teorien for M-ideal utgitt på Springer Verlag av unge forskarar i Berlin; i denne boka spelar Åsvalds «restricted three ball property» ei nøkkelrolle.

Åsvald gifte seg med Solveig Stallemo frå Hægeland i 1967. Saman hadde dei gutane Jan og Vegard. Sjølv var han frå bygda Oltedal i Gjesdal kommune. At Åsvald var bygdegut var lett å merke, verdien av landbruk og matproduksjon var noko han snakka om, og han visste frå oppveksten kva skikkeleg kroppsarbeid er. Han fortalde at då han byrja på gymnaset i Egersund var det ein kar heime i Oltedal som sa noko av typen «og så du som e sånn ein flinke arbeidskar». Frå oppveksten fekk han interesse av hage og fruktdyrking, og han var ein ivrig fotograf.

Etter doktorgraden blei det jobb som fyrsteamanuensis på Landbrukshøgskolen på Ås, frå 1974. Familien busette seg allereie i 1968 i nærleiken av Lillestrøm, så Åsvald hadde kring femti minutt pendleveg med bil til og frå jobb då han blei tilsett der. Som forskar heldt han fram med M-ideal og geometriske problemstillingar knytt til Banachrom med eigenskapar liknande M-ideal og gjorde svært gode oppdagingar.

Eg trur nok Åsvald var litt ekstra kry av ein artikkel han skreiv saman med ein student av Lindenstrauss, publisert i Acta Mathematica i 1981. Denne artikkelen har ei artig forhistorie, Åsvald har skrive om den: «Ett år etter disputasen var Lindenstrauss en kort tid ved instituttet som gjest hos Alfsen. Jeg hadde noen få ikke særlig interessante artikler ute. Lindenstrauss sa jeg burde slutte med dette og finne meg et vanskelig problem å jobbe med. (Altså, ikke noe «publish or perish».) Og jeg ble invitert til Jerusalem. Der hadde Lindenstrauss en dansk doktorgradsstudent, Allan Hansen. Vi jobbet sammen på et problem som Lindenstrauss hadde gitt Hansen. Vi hadde litt framgang, men det skulle gå to-tre år før vi løste problemet og Hansen fikk sin doktorgrad. Det viste seg at M-idealer var sentrale i løsningen av problemet.»

Åsvald hadde sin nære familie i Rogaland og Solveig sin i Vest-Agder. Det freista å kome nærare dei. I 1987 tok han mot stilling som høgskoledosent ved Agder Distriktshøgskole. Her tok han raskt på seg administrative oppgåver. Han hadde vore instituttleiar på NLH sidan 1981, så han hadde rik erfaring. Eg møtte han fyrste gong som student i Mat 8 – differensiallikningar – og eg var med på nokre møte i eigenskap av å vere studenttillitsvald. Frå desse møta hugsar eg ikkje så mykje, berre at han var svært opptatt av å involvere oss studentane – og at han alltid serverte havreflarn. Matematikkseksjonen på slutten av 80-talet talde seks faste tilsette og ein sekretær i delstilling. Dei hadde sine kontor i Knudsengården i Tollbodgata og undervisninga føregjekk for det meste i lokala over bensinstasjonen øvst i Elvegata. Me var typisk mellom 30 og 40 studentar på kursa.

Eg kom som høgskulelektor til Kristiansand Lærarhøgskole i 1993 etter å ha teke hovudfag i Bergen. Same året blei det opna for at ein kunne få opprykk til professor

dersom ein kunne dokumentere professorkompetanse. Åsvald blei då professor. Hausten 1994 byrja Åsvald og eg å ha fast seminar ein gong i veka. Han førelas og eg laga notat. Etter kvart førelas eg også for Åsvald, men det var berre oss to på seminaret.

På denne tida hadde Åsvald byrja jobbe seriøst med samanhengen mellom idealstruktur i rom av operatorar og Grothendiecks approksimasjonseigenskap. Han hadde også byrja jobbe saman med Eve Oja frå Tartu i Estland, eit samarbeid som leidde til 12 felles artiklar.

*Kveldsmat hjå Eve og Peeter Oja i Tartu, desember 1998.
Foto: Olav Dovland.*

Frå og med hausten 1994 blei dei tidlegare høgskulane til Høgskolen i Agder og det nye Institutt for matematiske fag blei ein del av Avdeling for realfag, lokalisert i andre høgda i Tordenskjoldsgate. Her blei Åsvald vald til dekanus. Svært viktig i perioden før samanslåinga av matematikkmiljøa på KLH og ADH var å få til ei hovudfagsutdanning i matematikkdiraktikk. Her spelte Åsvald ei viktig rolle. Fyrste kull blei uteksaminert i 1996. Etter at hovudfaget var på plass blei det så arbeidd med å få til doktorgradsutdanning i matematikkdiraktikk. Denne kom på plass i 2002, og var ei av fire doktorgradsutdanningar som var sjølvne grunnlaget for å søke om universitetsstatus. Igjen spelte Åsvald ei sentral rolle med si evne til langsiktig og grundig arbeid. Fyrste disputas var i 2006, eitt år før Universitetet i Agder var eit faktum.

Kring den tida eg disputerte, i 2001, hadde forskargruppa Åsvald og eg hadde blitt dobbelt så stor. Vegard Lima, son til Åsvald, og Trond Abrahamsen tok sine doktorgradar innan geometri i Banachrom og disputerte i 2004 og 2007. I dag er forskargruppa etter Åsvald ei produktiv gruppe som leverer på eit høgt internasjonalt nivå. Dette var noko Åsvald gledde seg over. Som eg sa til han for eit par år sidan, i vårt vante bondespråk: «Det gror godt i åkeren din, Åsvald!»

Leonard Rickhard

Leonard Rickhard (1945-2024)

Jan Vincents Johannessen¹

Da Leonard Rickhard gikk ut av tiden den 7. januar i 2024, var han Sørlandets største og mest særpregede billedkunstner. Løven Leo. Medlem av Agder Vitenskapsakademi siden 2002.

Men bildene hans gikk ikke ut av tiden. De lever videre, og Leo lever videre i dem. Modellflybyggeren. Fugleelskeren. Grantrærne. Bjerke-trærne. Tyskerbrakkene. Maskiner og maskindeler, fungerende, eller som vrak slengt rundt i naturen. Skremmende helikoptre. Ledningene. Koblingsskjemaene. Rørledningene. Passerne. Målestokkene. De mari-onetteliknende figurene.

Plansjene fra klasserommene, som vi som nå er i akademialder, vokste opp med. Vi som fremdeles husker sorte tavler, og bærer med oss krittluften i neseborene, og kjenner smaken av opptyggede blyanter i munnen.

Vi som vokste opp før nettbrettene skyllet inn over norsk skolevesen, og før veggene i hjemmene våre ble tapetsert med flatskjermer, og fantasiene våre invadert av Netflix og HBO Max.

Kunstneren Leonard Rickhard var solid forankret i Agder. Men han var ingen idylliserende Sørlandsmaler. Ingen Amaldus Nielsen. Leo mente at det var en fordel å være fra et sted. Bildene blir mer autentiske da, sa han i et intervju med Sørlandets største kulturjournalist gjennom alle tider, Gunvald Opstad. Alle Leos landskap var plansjeliknende. De presenterte en slags hybrid virkelighet. Idyllen og ødeleggelsene. Skjønnheten i det grusomme. Han falt aldri til ro med idyllen. Hos Leo

¹ Jan Vincents Johannessen er professor emeritus i onkologi ved Radiumhospitalet. janvincents@gmail.com
Han holdt denne minnetalen på Akademiets sommermøte 29. august 2024.

viker Sørlandssnekka plassen for svære skip fylt med containere eller fossilt brensel, eller et grått krigsskip som glir mellom skjærene og spyr ut svart røyk.

Leo var født i Tvedestrand den 12 mai 1945, og preget av etterkrigstiden. Han kretset mye rundt krigen, om det han ble fortalt av dem som gjennomlevde den. Men etterkrigstid er alltid en mellomkrigstid. Leo var opptatt av det som skjer i verden nå, og han bar i seg frykten for at hat og djevlskap ville eskalere. SMSer til meg bar med seg bønner om fred.

Leonard Rickhard var opptatt at alt skulle være ekte. Han hatet overfladiskhet og jåleri. Kommersialisering. Salgstall. Besettelsen av auksjonspriser. Dyrkningen av egoer. Markedsføring av romantiserte kunstnerskjebner. Vimset og overfladisk journalistikk.

Aftenposten satte i 2014 Leonard Rickhard helt øverst på listen over landets mest interessante nålevende malere. Et av bildene hans, «Trett modellflybygger» fra 1985, ble i 2005, av Morgenbladets meget kompetente fagjury, trukket fram som et av de 12 viktigste verkene i Norge siden 1945, året da Leo ble født. Mange kunstnere ville nok da ha falt for fristelsen til å lage bildet i et mer stuevennlig format, trykket det opp, og solgt det i store opplag. Noe slikt lå ikke for Leo. Han var aldri opptatt av å male, eller å trykke opp, pengesedler.

Jeg fanget opp Leonard Rickhard da han var på vei ut fra Sørlandets Kunstmuseum, SKMU, i 2016 med en rull bilder under armen. Han gikk ut gjennom Museumskafen, som jeg brukte som et slags utekontor, for ikke å dra all verdens mennesker inn i mitt fredlyste barndomshjem i Kuholmen. Jeg var da styreleder i SKMU og opptatt av å flytte museet fra den gamle Katedralskolen til kornsiloen på Silokaia, et verneverdig, men nedslitt bygg, som milliardæren og kunstsamlere Nicolai Tangen, og daværende ordfører Arvid Grundekjøn, hadde kastet sine øyne på. For meg var det maktpåliggende å trekke Bomuldsfabrikens far inn i arbeidet med å skape et museum på kunstens premisser. Jeg fikk plassert Leo som premissleverandør i juryen for arkitektkonkurransen, i stedet for meg selv. Han som hadde plassert den enestående Harald Solberg på Bomuldsfabrikens kommandobro, og som sammen med han hadde utviklet et av Norges mest spennende visningssteder. Ingen i Norge har vært så opptatt som Leo av å skape rom som gir kunstverkene den plass de fortjener. Jeg visste selvsagt at Kunstsiloprojektet ville føre til bråk, men langt fra det overdøvende bråket som planene utløste. Jeg trodde at museumsprosjektet på Silokaia ville bli bra, men ikke så bra som det er blitt. Noe som ikke er min fortjeneste. Jeg har bare fulgt utviklingen av byggeprosessen fra sidelinjen. Leo var brennende engasjert i siloprojektet i den tiden han var involvert. «Her må en følge med til siste hammerslag» skrev han til meg, da han ble plassert litt på sidelinjen. «Slik jeg oppfatter The Twist, står det i sterk kontrast til våre/mine ideer med Kunstsiloen. Men jeg forholder meg kun til det jeg ser og leser i avisene. God søndag! Beste hilsen Leo.»

Leo delte ikke min positive oppfatning av Kunstsiloens logo og profil. «Apropos logoen, virker den litt billig, tenkt og fiks? For meg gir den ikke et overbevisende signal. Ha en god søndag. Leo.»

Leo var skeptisk til ansettelsen av Reidar Fuglestad som direktør, fordi Reidar manglet kunstfaglig kompetanse, men de utviklet et godt og tillitsfullt samarbeid.

Leo var en mann med en neve av jern i en hanske av fløyel. Men av og til tok han av seg fløyelshansken, som da han i Agderposten leverte et svingslag til en ung stortingsrepresentant fra Aust-Agder som hadde servert endel sleivete uttalelser om kunst.

Leo mente at ukritisk dyrking av ruvende kunstnere kunne hemme kunstnerskap i utvikling, og at Edvard Munch lå som en klam hånd over norsk kunsthiv. Han siktet til at Munch en gang hadde sagt at «det skal ikke lenger males interiører og mennesker som leser, og kvinner som strikker. Det skal males bilder av levende mennesker som puster, lever, lider og elsker.»

Kritikken av Munch, hvis kunstnerskap han imidlertid satte høyt, gjorde at Leo nesten fikk gnagsår av å løpe mellom aviser, Debatten, Dagsnytt 18, og hvor man ellers ville stille han til veggs, for å forklare hva han mente. At Munch bare åpnet én inngang til det å være kunstner. Han likte ikke Munchmuseet, Lambda, som han mente var en svær og knusende koloss som ikke kledde Munchs kunst.

Som kunstner var Leo opptatt av billedflaten. Og da mener jeg bokstavelig talt billedflaten. Noen farger kan hoppe ut av billedflaten og komme mot oss, mens andre faller innover. Leos fargebruk var så avstemt at alle farger skulle ha bærekraft til å holde seg i planet. Han tegnet bordet til modellflybyggeren i perspektiv, men likevel blir bordet brettet opp slik at det ligger i flaten. Personene i bildene hans er også flate, som klippet ut av papp. Slik som figurene vi laget i vår barndom. Hans stilleben av modellflydeler, hobbylim og den skadde flygeren, ligger ikke tilfeldig strødd utover bordet. De er plassert med millimeters nøyaktighet. Han var ekstremt opptatt av formen. Flyttet hver eneste del rundt på bordet til de fant sin rette plass, og etterlot seg enkelte knudrete malingspor.

Jeg kjenner ingen kunstnere som var like opptatt som Leo av at alt henger sammen med alt. Konseptet. Bildeflaten. Rammen. Veggen. Rommet. Han var nesten fanatisk opptatt av rammens betydning for bildet. Dette gikk helt på tvers av det som var inne i tiden da Leo gikk på Kunstakademiet på seksti-/syttitallet. Da skulle bildene være uten rammer. Min egen malerlærer, Jakob Weidemann, sa til dem som kjøpte hans bilder for en liten formue, at de måtte henges på veggen uten ramme. Eventuelt kunne de bruke en ubehandlet furulist, men ikke bredere enn 2 centimeter. Straks kjøperne gikk ut av grinda på Ringsveien, så gikk turen gjerne rett til rammemakere som dro til med de feteste gullrammene de hadde på lager.

Rammenes betydning hadde Leo oppdaget da han studerte klassiske maleres bilder, som gjerne hadde tilpassede, og tykke, rammer. Leo var veldig opptatt av de store malerne, Poussin, Cézanne, Corot og Tizian.

Hans egne bilder var malt for evigheten, og rammene ble laget for den samme evigheten. Og det var ikke hvem som helst som fikk lov til å lage dem. Han tegnet selv rammenes profiler, og sendte tegningene til den lokale bygningsingeniør og tømrermester Harald Farup Olson på Staubø. Harald laget rammene av knusktørret ved, slik at selv gjæringene ble så tette at man ikke engang kunne skyve inn eggen på et barberblad i dem. Og det selv etter mange tiår med frakt, både innenlands og utenlands. Hvis man vil fjerne rammene på Leos bilder, så må man bruke spett eller sprengstoff.

Alle Leos bilder ble laget med en utstilling som mål. Ikke en gang store samlere av Leos bilder, som Christian Bjelland, kunne banke på døren på Tyholmen og bestille, eller kjøpe, et bilde. De måtte vente til etter at bildet var utstilt. Leo hadde en god nese for å lukte seg fram til gallerister, eller museumsdirektører, som hadde like store ambisjoner for hans utstillinger som han selv. En av dem var Cecilie Nissen i Kristiansand Kunsthall. Da Leo hadde sin store utstilling der i 2016, fikk han henne til å bygge tverrvegger i et drog av et rom, slik at lokalet ble utformet på kunsten premisser, og ikke omvendt.

Han hadde også et tett og godt samarbeid med direktør Erlend Høyersten i forbindelse med sin store AROs-utstilling i Århus i 2016.

Leonard Rickhard plasserte ikke sine bilder hvor som helst. Han takket faktisk nei til å selge et bilde til Kulturhuset i hjembyen Arendal for 200 000 kroner, fordi veggen hvor det skulle plasseres ikke ville yte det rettferdighet.

Leo overlot ikke bildene til en kurator, eller museumsdirektør. Han måtte ha full styring. Han fotograferte veggene, tegnet opp plasseringen av bildene i skala på ruteark, med millimeters nøyaktighet. Det gjaldt også for hans store utstilling «Mellom konstruksjon og sammenbrudd» i Astrup Fearnley Museet i Oslo, som ble åpnet like etter at Leo døde. Dronning Sonja var til stede, og utstillingen ble besøkt av 40 000. Museets lokaler har sine utfordringer, men sammen med kurator og direktør Solveig Øvstebø fikk Leo gjort noen grep som gjorde at rommene kunne fungere godt sammen med hans bilder.

Leo ville ikke at denne utstillingen skulle kalles en minneutstilling, selv om han visste at han ikke ville oppleve åpningen.

Kanskje han bærer over med oss når disse ordene i Agder Vitenskapsakademi kalles Minneord, og ikke bare Ord.

Jeg håper også at han tilgir meg at jeg ikke bruker mine tilmålte minutter til å ramse opp alle de prestisjetunge utstillingene han har hatt, prisene han har fått, utnevnelsen til Ridder av 1. klasse av St. Olavs orden, Prins Eugens medalje, den store Anders Jahre-prisen, og så videre, og så videre. Alt dette kan alle som vil, Google seg fram til, i dag og i all evighet.

AGDER VITENSKAPSAKADEMI

ÅRSMELDING FOR 2024

Vedtatt av Styret 9/12 2024
Redaksjonelle endringer 12/12 2024

Agder Vitenskapsakademi hadde 300 ordinære medlemmer ved utgangen av 2024, hvorav 152 i gruppen Agder, 58 i gruppen Norge utenfor Agder og 90 i gruppen utenfor Norge. Dertil hadde Akademiet 16 assosierte medlemmer og 5 æresmedlemmer. Akademiet fikk 12 nye medlemmer i 2024. Et assosiert medlem og et ordinært medlem ble valgt til æresmedlemmer.

STYRE OG VALGKOMITE

Etter valget på årsmøtet i 2024 består styret av professor May-Brith Ohman Nielsen (preses), professor Gudrun Elin Rohde (visepreses), professor Lisbet Skregelid, professor Michael Schulte og førsteamanuensis Margrethe Wold. Vararepresentanter er professor Vladimir Oleshchuk, professor Solveig Botnen Eide og professor Bjørn Ole Rasch. Professor Rolf Nossun ble valgt til akademisekretær. Styret har i 2024 avholdt 6 møter, hvorav ett på zoom og ett som epost-sirkulasjon. Valgkomiteens medlemmer er professor Turid Skarre Aasebø, professor Kjell Gunnar Robbersmyr og professor Gro-Renée Rambø. En plass i valgkomiteen er ubesatt. Revisor er Jan Kløvsstad. Etter statuttene velges styremedlemmer og varamedlemmer for to år, mens akademisekretæren velges for ett år. Valgkomiteens funksjonstid er tre år. Både styremedlemmer og varamedlemmer innkalles til styremøtene.

MØTEVIRKSOMHET OG REPRESENTASJON

I 2024 har Akademiet avholdt tre medlemsmøter i Malerisalen på Gimle Gård. Årsmøtet ble avholdt som en del av medlemsmøtet på våren. Høytidsmøtet og årsfesten den 25. oktober ble som vanlig avholdt i Klubben Selskapslokaler, Kristiansand. Akademiets medlemsmøter er åpne for allmennheten. I Naturhistoriemuseets kafe på Gimle Gård har det vært kveldssete etter medlemsmøtene.

I 2024 startet Akademiet en ny møteserie Vitenskaper i endring. I 2024 ble disse temaene tatt opp:

- På vintermøtet: Sykepleievitenskap i endring,
- På vårmøtet: Lingvistikk i endring,
- På sommermøtet: Nyere religionsforskning, og
- På Høytidsmøtet: Veier inn i forskerfellesskapet.

Akademiet hedrer avdøde akademimedlemmer som var valgt inn i gruppen Agder, og hadde sin virksomhet der, med noen minneord og en stund stille ettertanke ved starten av et medlemsmøte, som oftest noe tid etter dødsfallet. I 2024 ble tre avdøde akademimedlemmer hedret på denne måten.

Preses May-Brith Ohman Nielsen har representert Akademiet på årshøytiden i DKNVS i Trondheim, ved årshøytiden i Kungliga Gustav Adolfs Akademien För Svensk Folkkultur i Uppsala, og ved årshøytiden i Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Styremedlem Michael Schulte var også til stede ved KGAAAs årsmøte i Uppsala og arrangerte et internasjonalt symposium i regi av KGAA: «Fra Fyn til Rök: Nye oppdagelser og nye innfallsvinkler i eldre nordisk språkhistorie» (4.-5. november 2024). Dessuten representerte Michael Schulte AVA ved Academia Europaeas årlige konferanse «Building Bridges», denne gangen i Wrocław.

ØKONOMI

Akademiet mottar tilskudd til driften fra Universitetet i Agder, og Sørlandets Kompetansefond har bevilget støtte til prisene. Likevel er Akademiets økonomi utfordrende. Styret understreker at Akademiet vil trenge nye inntektskilder, og må finne ordninger for å få dette til. Akademiet har i flere år søkt om og arbeidet for å komme inn med en grunnbevilgning på statsbudsjettet og har fått positive signaler fra kunnskapskomiteen på Stortinget i flere komitemerknader, men foreløpig ingen midler. Arbeidet med dette fortsetter. Som et sparetiltak ble årbøkene for 2022 og 2023 utgitt samlet i 2024, mens årboken for 2024 redigeres for seg og utgis i 2025.

PRISVINNERE 2024

Professor Kjetil Hals ved UiA ble tildelt Sørlandets Kompetansefonds forskningspris. Professor Bjarne Markussen ved UiA ble tildelt Sørlandets kompetansefonds populærvitenskapelige formidlingspris. Professor Leona Chandra Kruse ved UiA ble tildelt Agder Vitenskapsakademis pris for yngre forskere.

POZNAN CHAPTER

Akademiet har fra 2009 en avdeling i Poznan i Polen. Avdelingen avlegger separat årsrapport som trykkes i årboka. Preses har oppnevnt Ernst Håkon Jahr som AVAs representant i Chapteret, og han fungerer som det ansvarlige bindeleddet mellom Chapteret og AVA.

XRISTOS RESEARCH CENTRE

Xristos Research Centre på øya Lesbos i nærheten av Metochi studiesenter er en selveiende organisasjon med eget styre. Senteret ligger på eiendommen til det store klosteret Limonos. Senteret består av et felles biblioteks-/arbeidsrom og sju studieleiligheter. Agder Vitenskapsakademi er den ene av tre store andelseiere i Xristos, og en av de sju leilighetene står til Akademiets og medlemmenes disposisjon gjennom hele sommersesongen, som er på 24 uker. I den utstrekning Akademiets leilighet på Xristos ikke benyttes av våre egne medlemmer, får medlemmene av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim og Kungliga Gustav Adolfs Akademien för Svensk Folkkultur i Uppsala tilbud om å bruke den. Ledig kapasitet utover dette kan benyttes av forskere tilknyttet UiA og andre norske læresteder. I 2024 har interessen for bruk av Akademiets andel på Xristos tatt seg noe opp, etter en svak periode under og etter pandemien.

May-Brith Ohman Nielsen, preses

Gudrun Elin Rohde, visepreses
Lisbet Skregelid, styremedlem
Michael Schulte, styremedlem

Margrethe Wold, styremedlem
Rolf Nossun, akademisekretær

POZNAŃ CHAPTER OF AGDER ACADEMY REPORT ON ACTIVITIES IN 2024

During the 2024 the Board of the Poznań Chapter had the following members:
Prof. **Liliana Sikorska**, President
Prof. **Katarzyna Dziubalska-Kołaczyk**, Board Member
Prof. **Maria Kaczmarek**, Board Member.
Mr **Włodzimierz Mazanka**, Board Member

Ms **Anna Antkowiak** assisted the Chapter in practical matters.
Ms Karolina Węclawska and Ms Agata Stanisławska assisted the Chapter in running the online profile.

Spring Meeting, 18 April 2024

In 2024 the Members of the Poznań Chapter met once. The meeting was held on 18 April at the Faculty of Geographic and Geological Sciences at Adam Mickiewicz University. Our kind hosts, Professors Andrzej Kostrzewski and Grzegorz Rachlewicz, took the Chapter on a tour through the exhibitions at the Museum of the Earth, and showed us other interesting initiatives and places located on the faculty grounds, for example an impressive collection of local rock and stones, as well as two fragments of the Morasko iron meteorite.

After the tour, Members continued the meeting. Prof. Kaczmarek was awarded a painting by local painter and Chapter Member Mr **Włodzimierz Mazanka** in recognition of her unblemished participation record.

Lastly, Members proceeded to listen to a talk by Professor **Andrzej Dobek** on the History of the Faculty of Physics at Adam Mickiewicz University. The talk met with interest and prompted avid questions and discussions.

Attendance list: Meeting 18 April 2024

Participants:

1. Prof. Andrzej Dobek	5. Mr Włodzimierz Mazanka
2. Prof. Jerzy Fedorowski	6. Prof. Grzegorz Rachlewicz
3. Prof. Maria Kaczmarek	7. Prof. Liliana Sikorska
4. Prof. Andrzej Kostrzewski	8. Prof. Jacek Witkoś

Chapter Members pose for a group photo from left to right: Prof. Andrzej Dobek, Prof. Jerzy Fedorowski, Prof. Andrzej Kostrzewski, Prof. Liliana Sikorska, Prof. Jacek Witkoś, Mr Włodzimierz Mazanka, Prof. Maria Kaczmarek and Prof. Grzegorz Rachlewicz. The title slide for the Spring Meeting's talk can be seen in the background, 18 April 2024.

Prof. Maria Kaczmarek is awarded a painting by Mr Włodzimierz Mazanka to honour her efforts in Chapter activities. The author presents the painting himself, 18 April 2024.

Prof Liliana Sikorska, Chapter President, receives a portrait of her late husband and Chapter's founder, Prof. Jacek Fisiak. Mr. Włodzimierz Mazanka, the painter, presents the painting himself, 18 April 2024.

Matrikkel

ÆRESMEDLEMMER

Brautaset, Knut, m.sc., m.ed., pensjonert dosent, UiA, reguleringsteknikk, oljehydraulikk, servoteknikk, medlem 2003, æresmedlem 2003

Hanisch, Thor Einar, siv.øk. og h.a. NHH, tidl. regional høyskoleledelse, tidl. akademisekretær, æresmedlem av World Academy of Productivity Science, organisasjon og ledelse, medlem 1969, æresmedlem 2014

Jahr, Ernst Håkon, dr.philos., dr.hc.mult. (Poznan og Uppsala), professor emeritus, UiA, nordisk språkvitenskap, medlem 2002, æresmedlem 2019

Kløvstad, Jan, prosjektleder, bokbyen ved Skagerak, assosiert medlem 2017, æresmedlem 2024

Nielsen, Marit Aamodt, dr.philos., professor emerita, UiA, nordisk språkvitenskap, medlem 2002, æresmedlem 2024

Fra venstre:
Brautaset, Aamodt Nielsen, Kløvstad, Hanisch og Jahr.

ORDINÆRE MEDLEMMER

Abrahamsen, Trond, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikk, f. 1976, medl. 2024

Almás, Elsa Mari, cand.psychol., professor, UiA, fagfelt sexologi, f. 1954, medl. 2017

Alon, Anna, ph.d., professor, UiA, fagfelt regnskap og revisjon, f. 1975, medl. 2019

Alon, Ilan, ph.d., professor, UiA, fagfelt business administration, f. 1971, medl. 2017

Andersen, Anders Johan Wickstrøm, dr.ph., professor, UiA, fagfelt psykisk helsearbeid, f. 1965, medl. 2022

Andersen, Otto, siv.øk., professor, UiA, fagfelt internasjonalisering, f. 1948, medl. 2002

Andersen, Øivind, dr.philos., professor, UiO, fagfelt antikk gresk retorikk og poesi, f. 1944, medl. 2015

Angelo, Elin, ph.d., professor, NTNU, fagfelt musikkpedagogikk, f. 1975, medl. 2019

Armstrong, Charles Ivan, dr.art., professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, f. 1969, medl. 2014

Askedal, John Ole, cand.philol., professor, UiO, fagfelt tysk lingvistik, f. 1942, medl. 2013

Austad, Tore, cand.philol., lektor, tidl. akademisekretær, kirke- og undervisningsminister 1981-83, fagfelt norsk, f. 1935, medl. 1965 [død 21.01.2025]

Austad, Torleiv, dr.theol., professor, Menighetsfakultetet, fagfelt systematisk teologi, f. 1937, medl. 2003

Barletta, Antonio, ph.d., professor, Università di Bologna, fagfelt teknisk/industriell fysikk, fluidodynamikk, f. 1963, medl. 2008

Barrow-Green, June, ph.d., professor, Open University, UK, fagfelt matematisk analyse i Frankrike og England i det 19. og første del av det 20. århundre, f. 1953, medl. 2014

Bauer, Alessia, ph.dr., professor, Ecole Pratique des Hautes Etudes (Paris), fagfelt Old Norse, f. 1970, medl. 2021

Bekken, Otto Berger, ph.d., førsteamanuensis, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1940, medl. 2006 [død 04.01.2024]

Benestad, Esben Esther Pirelli, cand.med., professor, UiA, fagfelt sexologi, f. 1949, medl. 2017

Bere, Elling Tufte, dr.philos., professor, UiA, fagfelt samfunnsnærning, f. 1974, medl. 2017

Berg, Kirsten Marie Bråten, fagfelt kunstner og kulturformidler, folkemusiker, sanger, kvader og sølvmed, f. 1950, medl. 2008

Bernt, Jan Fridthjof, dr.jur., professor, UiB, fagfelt forvaltningsrett, kommunalrett, sosial- og helse rett, rettskildelære, rettsteori, f. 1943, medl. 2005

Bjorvatn, Bjarne, dr.med., professor, UiB og WHO, fagfelt infeksjonsmedisin, mikrobiologi, internasjonal helse, f. 1936, medl. 2002

Bjøranger, Jan, professor, UiS, fagfelt musikk, spesialområde fiolin og orkester, f. 1968, medl. 2006

Bjørhusdal, Eli, ph.d., professor, Høgskulen på Vestlandet, fagfelt norsk, f. 1972, medl. 2020

Botvar, Pål Ketil, ph.d., professor, UiA, fagfelt religionssosiologi, f. 1963, medl. 2022

Braunmüller, Kurt, dr.hab., dr.hc. (UiA), professor, Universität Hamburg, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2008

Brautaset, Knut, se æresmedlemmer

Breen, Olav, prosjektleder, UiA, tidl. akademisekretær, fagbokforfatter, f. 1948, medl. 1973

Breistein, Ingunn Folkestad, dr.theol., professor, dekan UiA, fagfelt nyere norsk kirkehistorie, f. 1963, medl. 2008

Breiteig, Trygve, cand.real., dosent, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1941, medl. 2003

Breivik, Gunnar, dr.scient., professor emeritus, Norges Idrettshøgskole og UiA, fagfelt samfunnsvitenskap, idrettsfilosofi og etikk, f. 1943, medl. 2008

Burn, Robert P, ph.d., professor, University of Exeter, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1934, medl. 2005 [død 23.02.2024]

Bohn, Einar Duenger, ph.d., professor, UiA, fagfelt filosofi, f. 1977, medl. 2018

Carlsen, Martin, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1975, medl. 2019

Cestari, Maria Luiza, dr.philos., professor, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1946, medl. 2002

Comes, Martina, dr.rer.pol., professor, TU Delft, fagfelt informatikk, f. 1982, medl. 2013

Conway, John Thomas, ph.d., professor, UiA, fagfelt aerodynamikk og flymekanikk, matematikk, fysikk, f. 1956, medl. 2002

Custodis, Michael, dr.phil.habil., dipl.soz., professor, Institute for Musicology, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, fagfelt historisk musikkvitenskap, f. 1974, medl. 2016

Da Silva, António Barbosa, dr.theol., professor, Ansgar teologiske høgskole, fagfelt systematisk teologi og psykisk helsearbeid, f. 1944, medl. 2006

Dahl-Jørgensen, Knut, dr.med., professor, UiO, fagfelt pediatri, spesialitet sukkersyke blant barn og unge, f. 1949, medl. 2007

Darquennes, Jeroen, ph.d., professor, Université de Namur, visiting professor, Université Saint-Louis, Bruxelles, fagfelt germansk språk og litteratur, konktaktlingvistikk, f. 1974, medl. 2014

de Groot, Kees, professor, Tilburg University, fagfelt worldviews and public mental health, f. 1966, medl. 2021

Dobek, Andrzej, d.sc., dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt fysikk, f. 1946, medl. 2014

Dorfmueller, Joachim, dr.phil.hab., professor, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, fagfelt musikkvitenskap, f. 1938, medl. 2004

Dougherty, Stephen, ph.d., professor, UiA, fagfelt amerikansk litteratur, f. 1962, medl. 2016

Dovland, Olav Kristian, dr.scient., professor, UiA, fagfelt matematisk analyse, f. 1967, medl. 2010

Dybo, Tor, dr.art., professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, spesielt jazz, etnomusikologi, f. 1957, medl. 2006

Dürscheid, Christa, dr.phil.habil., professor, Universität Zurich, fagfelt germansk språkvitenskap, f. 1959, medl. 2016

Dziubalska-Kolaczyk, Katarzyna, d.litt., ph.d., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk språkvitenskap, lingvistikkens historie, f. 1960, medl. 2005

Dørum, Knut, professor, UiA, fagfelt historie, f. 1969, medl. 2020

Eckert, Hartwig, ph.d., professor, Europa-Universität Flensburg, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2017

Eden, Colin, professor emeritus, Univ. of Strathclyde, fagfelt management science, f. 1943, medl. 2021

Edlund, Lars-Erik, fil.dr., professor emeritus, Umeå universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1953, medl. 2009

Edström, Olle, fil.dr., professor, Göteborgs universitet, fagfelt musikkvitenskap, f. 1945, medl. 2009

Eggen, Astrid Birgitte, dr.polit., professor og prorektor for utdanning, UiS, fagfelt utdanningsledelse, f. 1959, medl. 2017

Eide, Solveig Botnen, dr.art., professor, UiA, fagfelt sosialt arbeids etikk, f. 1956, medl. 2017

Eidsaa, Randi Margrethe, ph.d., professor, UiA, fagfelt musikkpedagogikk, f. 1957, medl. 2022

Elmevik, Lennart, fil.dr., professor, Uppsala universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1936, medl. 2009

Engebretsen, Martin, dr.art., professor, UiA, fagfelt språk, kommunikasjon og teknologi, f. 1961, medl. 2010

Evjen-Olsen, Bjørg, dr.med., overlege, Sørlandet sykehus, Flekkefjord, fagfelt obstetikk og gynekologi, f. 1960, medl. 2015

Evjen-Olsen, Øystein, dr.med., sykehusdirektør, Sørlandets sykehus avd. Flekkefjord, fagfelt medisin, f. 1964, medl. 2020

Eythórsson, Thórhallur, ph.d., dosent, Háskóli Íslands, fagfelt språkvitenskap, f. 1959, medl. 2014

Falkenberg, Joyce, ph.d., professor, UiA, fagfelt strategisk forandring og implementering, allianser og nettverk, f. 1947, medl. 2004

Farstad, Per Kjetil, phil.dr., dr.hc. (Münster), professor, UiA, fagfelt musikk, klassisk gitar, lutt og andre historiske strengeinstrumenter, f. 1952, medl. 2004

Fedorowski, Jerzy, dr.sc., ph.d., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt geologi, spesielt fossiltfeltet, f. 1934, medl. 2010

Fiane, Arnt, dr.med., avd.leder og professor i thoraxkirurgi, OUS Rikshospitalet, fagfelt thoraxkirurgi, f. 1958, medl. 2014

Fossum, Mariann, ph.d., professor, UiA, fagfelt helsevitenskap, f. 1970, medl. 2022

Fowler, Alastair, d.litt., CBE, FBA, regius professor, University of Edinburgh, fagfelt engelsk litteratur og retorikk, f. 1930, medl. 2003

Fridell, Staffan, fil.dr., professor emeritus, Uppsala Universitet, fagfelt nordiske språk, f. 1952, medl. 2020

Gabbay, Dov M., ph.d., dr.hc. mult. (Toulouse og UiA), professor, Kings College, London, fagfelt logikk og informatikk, bevisteori, logisk modellering av naturlige språk, f. 1945, medl. 2006

Gallefoss, Frode, dr.med., forskningssjef, Sørlandet sykehus Kristiansand, fagfelt lungespesialist, f. 1956, medl. 2006

Gjesteland, Thomas, ph.d., professor, UiA, fagfelt fysikk og matematikkundervisning, f. 1981, medl. 2022

Golusinski, Wojciech, dr.med., dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt øre, nese, hals, f. 1956, medl. 2003

Gonzalez, Jose Julio, dr.mult., professor, UiA, fagfelt systemdynamikk, informasjonssikkerhet og kritisk infrastruktur, f. 1944, medl. 2002

Goodchild, Simon, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikkdidaktikk, f. 1950, medl. 2008 [død 25.03.2024]

Goodwin, Morten, ph.d., professor, UiA, fagfelt kunstig intelligens, f. 1980, medl. 2023

Gran, Jan Tore, dr.med., professor, Rikshospitalet, fagfelt reumatologi, f. 1949, medl. 2002

Granmo, Ole-Christoffer, dr.scient., professor, UiA, fagfelt informatikk, f. 1974, medl. 2013

Grelland, Hans Herlof, dr.philos., cand.real., master i filosofi, professor, UiA, fagfelt kvantekjemi, fysikkens filosofi og eksistensfilosofi, f. 1947, medl. 2002

Grevholm, Barbro Elisabeth, fil. lic., dr.hc. (Tallinn), professor, UiA, fagfelt matematikkdidaktikk og matematikk, f. 1941, medl. 2002

Gundersen, Svein Gunnar, dr.med., overlege professor II, UiA, fagfelt infeksjonsmedisin, tropemedisin, internasjonal helse, f. 1948, medl. 2002

Gupta, Rolf Arvind, cand.mus., professor II, UiA, fagfelt musikk, f. 1967, medl. 2005

Hadjerrouit, Said, dr.ing., professor, UiA, fagfelt systemering og informatikkdidaktikk, f. 1954, medl. 2012

Hagestad, Gunhild O., ph.d., dr.hc. (UiA), professor, UiA, fagfelt sosiologi, befolkningseldring, livsløp, generasjonsforhold, f. 1942, medl. 2002

Halvorsen, Else Marie, dr.philos., professor, HiT, fagfelt didaktikk knyttet til kulturarv, verdilæring og kulturforståelse, f. 1934, medl. 2006

Hanisch, Thor Einar, se æresmedlemmer

Hannesdóttir, Anna Helga, fil.dr., professor, Göteborgs universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1952, medl. 2015

Hannås, Gøril, ph.d., viserektor, UiA, fagfelt logistikk, f. 1968, medl. 2023

Hansen, Michael Rygaard, ph.d., professor, UiA, fagfelt mekatronikk, f. 1964, medl. 2019

Haraldstad, Kristin, ph.d., professor, UiA, fagfelt helsefag, f. 1963, medl. 2023

Haug, Dag Trygve Truslew, dr.art., professor, UiO, fagfelt idé- og kunsthistorie og klassiske språk, f. 1976, medl. 2008

Haugeberg, Glenn, dr.med., overlege, Sørlandet sykehus HF, fagfelt reumatologi, f. 1962, medl. 2005

Haugen, Paal-Helge, lyriker, forfatter og dramatiker, f. 1945, medl. 2003

Haumann, Dagmar, ph.d., professor, UiB, fagfelt engelsk lingvistikk, f. 1963, medl. 2008

Havstad, Johannes Schrøder, dr.scient., tidl. fylkesagronom og daglig leder ved Planteforsk., avd. Landvik, fagfelt jord- og hagebruk, lokalhistorie, f. 1930, medl. 2010 [død 17.08.2024]

Hawkins, Edgar Stanley, professor emeritus, UiA, fagfelt musikkvitenskap, populærmusikkforskning, f. 1958, medl. 2012

Heindl, Ines, ph.d., professor, Europa-Universität Flensburg, fagfelt ernæring, f. 1950, medl. 2017

Hernandez-Campoy, Juan Manuel, ph.d., professor, University of Murcia, Spain, fagfelt sosiolingvistikk, f. 1967, medl. 2022

Hernes, Gudmund, ph.d., dr.hc.mult. (Umeå og Bergen), professor, forsker Fafo, fagfelt samfunnsvitenskap, f. 1941, medl. 2003

Holbek, Jonny, ph.d., professor, UiA, fagfelt strategisk ledelse, innovasjon, nyskaping, organisasjonsteori, f. 1940, medl. 2002

Hollings, Christopher, lecturer, University of Oxford, fagfelt mathematics and its history, f. 1982, medl. 2021

Holme, Audun, ph.d., professor, UiB, fagfelt matematikk, f. 1938, medl. 2010

Holme, Øyvind, ph.d., førsteamanuensis Universitetet i Oslo og overlege Sørlandet sjukehus, fagfelt indremedisin, f. 1970, medl. 2022

Holmesland, Oddvar, ph.d., professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, f. 1952, medl. 2002

Hopmann, Stefan Thomas, dr.phil., professor, Universität Wien, fagfelt pedagogikk, f. 1954, medl. 2002

Hovland, Geir, ph.d., professor, UiA, fagfelt mekatronikk, robotteknologi, prosessautomatisering, f. 1970, medl. 2008

Hustvedt, Siri, ph.d., forfatter, f. 1955, medl. 2009

Hydle, Ida Marie, dr.mult., forsker I, OsloMet, fagfelt medisin, antropologi, f. 1947, medl. 2003

Hägg, Henny Fiskå, dr.art., professor, UiA, fagfelt teologi og samfunn, f. 1955, medl. 2009

Høeg, Ida Marie, dr.philos., professor, UiA, fagfelt religionssociologi, f. 1965, medl. 2019

Haakedal, Elisabet, dr.art., professor, UiA, fagfelt religionspedagogikk, f. 1955, medl. 2009

Haanes, Vidar Leif, dr.theol., professor, rektor, Menighetsfakultet, Oslo, fagfelt kirkehistorie, teologihistorie, stat og kirke, f. 1961, medl. 2006

Isaksen, Arne, dr. polit., professor, UiA, fagfelt samfunnsgeografi, f. 1954, medl. 2017 [død 18.06.2024]

Jahr, Ernst Håkon, se æresmedlemmer

Jakobsson, Eva Stina Maria, professor, Universitetet i Stavanger, fagfelt Internasjonal elve- og ferskvannshistorie, f. 1956, medl. 2021

Jaworski, Barbara, ph.d., dr.hc. (UiA), professor, Loughborough University, fagfelt matematikkdidaktikk, f. 1944, medl. 2002

Jenssen, Jan Inge, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt entreprenørskap og forretningsutvikling, f. 1960, medl. 2005

Johannessen, Jan Vincents, dr.med., professor, fagfelt kreftforskning, patologi, f. 1941, medl. 2005

Johnsen, Berit Eide, dr.art., professor, UiA, fagfelt demografi og økonomisk historie, f. 1955, medl. 2008

Johnsen, Hans Christian Garmann, dr.polit., ph.d., professor, UiA, fagfelt vitenskapsfilosofi, kunnskapsøkonomi, innovasjon, f. 1955, medl. 2008

Julie, Cyril Martin, ph.d., professor, University of the Western Cape, fagfelt matematikkdidaktikk, f. 1947, medl. 2008

Justnes, Årstein, dr.theol., professor, UiA, fagfelt bibelvitenskap, f. 1970, medl. 2018

Jørgensen, Torstein, dr.theol., professor emeritus, VID vitenskapelig høgskole og UiB, fagfelt kirke- og misjonshistorie, f. 1951, medl. 2011

Kaczmarek, Maria Agnieszka, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ass.medl 2009, fagfelt biologi, f. 1951, medl. 2018

Kallio, Petri Juhana, ph.d., docent, University of Helsinki, fagfelt Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, f. 1969, medl. 2024

Kaniewska, Bogumila, ph.d., d.litt., professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt literary studies, f. 1964, medl. 2020

Karimi, Hamid Reza, ph.d., professor, Politecnico di Milano, fagfelt reguleringsteknikk, f. 1976, medl. 2013

Karlsen, Espen, dr.fil., forsker, Nasjonalbiblioteket, fagfelt overgangen fra latinsk til norsk skriftkultur i middelalderen, f. 1966, medl. 2015

Kazzazi, Kerstin, pd.dr., project researcher in the academy project «Runic Writing in the German Languages – RuneS», Catholic University of Eichstaett-Ingolstadt, fagfelt linguistics, f. 1965, medl. 2018

Kerswill, Paul, ph.d., professor emeritus, University of York, fagfelt språkvitenskap, f. 1956, medl. 2006

Kilarski, Marcin, ph.d., d.litt., dr. hab., professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt English linguistics, f. 1970, medl. 2024

Kjosavik, Steinar, dr.polit., professor, USN, fagfelt fagdidaktikk, formingsfaglig område, f. 1939, medl. 2016

Kjærdsdam, Finn, ph.d., dr.techn., dr.hc. (Stavanger), professor, Aalborg Universitet, fagfelt teknologi, f. 1943, medl. 2007

Kløvstad, Jan, se æresmedlemmer
Knudsen, Harald, ph.d., professor, UiA, fagfelt strategisk og internasjonal ledelse, læringsteori, vitenskapsfilosofi, f. 1943, medl. 2002

Knutsen, Halvor, ph.d., principal scientist at Institute of Marine Research, professor II at UiA, fagfelt populasjonsgenetikk, f. 1973, medl. 2019

Knutsen, Torbjørn Lindstrøm, ph.d., professor, NTNU, fagfelt internasjonal politikk, f. 1952, medl. 2009

Knutson, Inger Johanne Håland, ph.d., førsteamanuensis, UiA, fagfelt matematikk, ergodeteori, f. 1961, medl. 2010

Kocka-Krenz, Hanna, dr.hab., professor, retired, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt arkeologi, f. 1947, medl. 2012

Koekebakker, Steen, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt finansiell økonomi, energimarked, f. 1972, medl. 2010

Kramarz-Bein, Susanne, dr.phil. hab., professor, Universität Münster, fagfelt nordisk litteratur, skandinavistikk, f. 1959, medl. 2006

Kristiansen, Aslaug, dr.polit., professor, UiA, fagfelt pedagogikk, f. 1955, medl. 2007

Kristinsson, Ari Páll, Forskningsprofessor, avdelingsleder, fagfelt lingvistikk, islandsk, språkplanlegging, f. 1960, medl. 2018

Kristjánsdóttir, Anna, cand. paed., professor, Universitetet i Island, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1941, medl. 2002

Kvanvig, Helge Steinar, dr.theol., professor, UiO, fagfelt Det gamle testamente, semittiske språk, orientalske religioner, f. 1948, medl. 2004

Langås, Unni, dr.art., professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1957, medl. 2003

Lassen, Tom, ph.d., professor, UiA, fagfelt industriell økonomi, risikoanalyse, vedlikeholdsteknikk, f. 1950, medl. 2002

Lauvdal, Torunn, dr.polit., professor, UiA, fagfelt pedagogikk, organisasjon, teknologiledelse, f. 1947, medl. 2004

Lauvland, Gro, ph.d., førsteamanuensis, NTNU, fagfelt arkitektur, f. 1962, medl. 2022

Leer-Salvesen, Paul Egil, dr.philos., professor, UiA, fagfelt teologi, f. 1951, medl. 2002

Lie, Svein, cand.philol., professor, UiO, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2002
Lilleaas, Ulla-Britt, dr.polit., professor, UiO, fagfelt sosiologi, f. 1944, medl. 2006

Lima, Vegard, dr.scient., professor, UiA, fagfelt matematikk, f. 1973, medl. 2024

Lindboe, Christian Fredrik, dr.med., overlege, pensjonert, fagfelt klinisk patologi, f. 1945, medl. 2002

Linn, Andrew Robert, ph.d., professor, University of Sheffield, fagfelt engelsk språk, lingvistikens historie, f. 1967, medl. 2005

Lislevand, Rolf, ph.d., professor, UiA, fagfelt lutt, f. 1961, medl. 2020

Lohndal, Terje, ph.d., professor NTNU, fagfelt lingvistikk, f. 1985, medl. 2012

Lombnæs, Andreas Gisle, dr.philos., professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1945, medl. 2002

Lomheim, Sylfest, cand.philol., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1945, medl. 2004

Lumsden, Malvern Macrae, ph.d., professor, UiA, fagfelt psykologi, f. 1941, medl. 2008
Mackie, Neil, CBE, professor, Royal Academy of Music, London, fagfelt tenorsang, f. 1946, medl. 2011

Malicki, Julian, dr.sc., ph.d., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, director, Wielopolska Cancer Centre, fagfelt biofysikk, radiologi og onkologi, f. 1961, medl. 2008

Mansoor, Mohammad Azam, dr.philos., professor, UiA, fagfelt biokjemi og bioteknologi, f. 1956, medl. 2005

Marciniak, Bronisław, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt fotokjemi, f. 1950, medl. 2009

Marciniec, Bogdan, dr.hab., dr.hc. (Lodz), professor, director of the Wielkopolska Center of Advanced Technologies, fagfelt organometallisk kjemi, f. 1941, medl. 2015

Markussen, Bjarne Kristian, dr.art., professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1965, medl. 2019

Marton, Waldemar, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, professor, UiT, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1932, medl. 2013

Matlary, Janne Haaland, dr.philos., professor, UiO, fagfelt EU, forsvars- og sikkerhetspolitikk, menneskerettigheter, diplomati, f. 1957, medl. 2003

Meyerhoff, Miriam, professor, All Souls College, fagfelt sociolinguistics, f. 1964, medl. 2021

Middleton, Peter Hugh, ph.d., professor, UiA, fagfelt elektrokjemi, brenselcelle-teknologi, korrosjon, kontrollsystemer, f. 1956, medl. 2004

Midtgård, Ole-Morten, dr.ing., professor, NTNU, fagfelt elektrisitetsforsyning, fornybar energi og energioptimalisering, f. 1967, medl. 2007

Midtsundstad, Jorunn, dr.philos., professor, UiA, fagfelt allmennpedagogikk, f. 1963, medl. 2019

Midtvedt, Tore, dr.med., professor emeritus, MTC. Karolinska Institutet, Stockholm, fagfelt medisinsk mikrobiell økologi, f. 1934, medl. 2002

Mjåland, Odd, ph.d., overlege, Radiumhospitalet, fagfelt gastrokirurgi, f. 1954, medl. 2024

Moi, Ruben Rune, dr.art., professor, UiT, fagfelt britisk litteratur, f. 1964, medl. 2023

Mygland, Åse, dr.med., overlege, Sorlandet sykehus HF, fagfelt nevrologi, f. 1958, medl. 2005

Myhre, Eivind S.P., dr.med., professor, fagfelt kardiologisk patofysiologi, f. 1951, medl. 2002

Myhre, Hans Olav, dr.med., professor emeritus, fagfelt kar- og thoraxkirurgi, f. 1939, medl. 2008
Müller, Simone, dr., professor, Universität Augsburg, fagfelt global environmental history, f. 1981, medl. 2021

Myrvoll, Klaus Johan, ph.d., professor, Universitetet i Stavanger, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1981, medl. 2021

Nedoma, Robert, dr.ph., professor, Universität Wien, fagfelt eldre nordisk filologi, eldre tysk filologi, f. 1961, medl. 2018

Nedrelid, Gudlaug, dr.philos., professor emerita, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1952, medl. 2004

Nesland, Jahn Marthin, dr.med., professor, UiO / Det norske radiumhospitalet, fagfelt tumorpatologi, f. 1951, medl. 2005

Newman, Michael, ph.d., professor, Manchester Business School, University of Manchester, fagfelt informasjonssystemer, f. 1948, medl. 2008

Nielsen, Henrik Kofoed, ph.d., professor, UiA, fagfelt jordbruks-teknikk, f. 1958, medl. 2023

Nielsen, Marit Aamodt, se æresmedlemmer

Nielsen, May-Brith Ohman, dr.philos., professor, UiA, fagfelt historie, f. 1962, medl. 2003

Norby, Truls Eivind, dr.scient., professor, UiO, fagfelt kjemi, elektrokjemi, f. 1955, medl. 2005

Nordgård, Daniel, ph.d., professor, UiA, fagfelt musikkbransjeledelse, f. 1976, medl. 2023

Nordström, Jackie, ph.d., dr.habil., apl professor, Goethe-Universität Frankfurt am Main, fagfelt nordiske språk, f. 1977, medl. 2024

Norman, Victor Danielsen, ph.d., dr.hc. (Handelshögskolan i Stockholm), professor, NHH, fagfelt internasjonal økonomi, kapitalflyt, handel og skipsfart, f. 1946, medl. 2004 [død 20.09.2024]

Nossun, Rolf Tomas, dr.scient., professor, UiA, akademisekretær, fagfelt informatikk, matematikkhistorie, f. 1954, medl. 2004

Nyhus, Ellen Katrine, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt forbrukeratferd, markedsføring, finansiell atferd og reiseliv, f. 1966, medl. 2017

Nylehn, Børre, siv.ing. NTH, professor, UiA, fagfelt samfunnsfag, organisasjonsteori, f. 1940, medl. 2002

Oehrl, Sigmund, pd.dr. habil., førsteamanuensis, Universitetet i Stavanger, arkeologisk museum, fagfelt arkeologi, f. 1979, medl. 2022

Oleshchuk, Vladimir A, ph.d., professor, UiA, fagfelt datavitenskap, f. 1959, medl. 2005

Olsen, Esben Molland, ph.d., professor, Universitetet i Agder og forsker ved Havforskningsinstituttet, fagfelt marinbiologi, f. 1968, medl. 2022

Omdal, Helge Godtfred, fil.dr., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1940, medl. 2002

Óskarsson, Veturliði, ph.d., professor, Uppsala universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1958, medl. 2015

Pedersen, Per Egil, dr.oecon., professor, NHH, fagfelt informasjonsledelse, elektroniske markeder, konsumentatferd, f. 1960, medl. 2002

Pepin, Birgit, ph.d., professor, Technische Universiteit Eindhoven, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1956, medl. 2009

Pierce, Marc, ph.d., associate prof, University of Texas, Austin, fagfelt Germanic linguistics, f. 1971, medl. 2021

Pons-Sanz, Sara M., ph.d., Reader in Language and Communication, Cardiff University, UK, fagfelt gammelengelsk, f. 1975, medl. 2022

Pop, Ioan, ph.d., professor, Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, director Centre of Mechanics and Astronomy, fagfelt hydrodynamikk, f. 1937, medl. 2005

Poursina, Mohammad Ali, førsteamanuensis, UiA, fagfelt mechanical engineering, f. 1980, medl. 2021

Prince, Michael, ph.d., professor, UiA, fagfelt amerikansk litteratur, f. 1958, medl. 2024

Prinz, Andreas, ph.d., dr.hab., professor, UiA, fagfelt spesifikasjonsspråk og kompilatorer, f. 1963, medl. 2004

Puppel, Stanislaw, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk språkvitenskap, ecocommunication, f. 1947, medl. 2008

Purao, Sandeep, ph.d., professor, Bentley University (USA) og UiA, fagfelt informasjonssystemer og ledelse, f. 1963, medl. 2022

Pätzold, Matthias, dr.ing.hab., professor, UiA, fagfelt mobil radiokommunikasjon, f. 1958, medl. 2002

Radianti, Jaziar, ph.d., professor, UiA, fagfelt informatikk, f. 1968, medl. 2024

Rainhorn, Judith, professor, Maison française d'Oxford, fagfelt modern economic and social history, f. 1971, medl. 2021

Ralph, Bo, fil.dr., professor, Göteborgs universitet, innehar stol nr 2 i Svenska Akademien, fagfelt nordiske språk, f. 1945, medl. 2004

Rambo, Gro-Renée, dr.art., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1972, medl. 2016

Randøy, Trond, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt strategi og internasjonal ledelse, f. 1962, medl. 2002

Rasch, Bjørn Ole, musiker, musikkpedagog, professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1959, medl. 2003

Rauhut, Michael, dr.phil., professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1963, medl. 2009

Rees, Andrew, ph.d., reader, University of Bath, fagfelt matematikk, spesialfelt hydrodynamikk, f. 1959, medl. 2004

Reichert, Frank, ph.d., professor, tidl. rektor, UiA, fagfelt IKT, mobile kommunikasjonsnettverk, f. 1957, medl. 2006

Repstad, Pål Steinar, dr.philos., dr.hc. (Uppsala), professor emeritus, UiA, fagfelt religionssosiologi, samfunnsvitenskapelig metode, forskningsetikk, f. 1947, medl. 2002

Rickhard, Leonard, billedkunstner, fagfelt maleri, f. 1945, medl. 2002 [død 07.01.2024]

Riis, Ole Preben, mag.scient., professor, UiA, fagfelt religionssosiologi, f. 1944, medl. 2007

Robbersmyr, Kjell G., dr.ing., professor, UiA, fagfelt mekatronikk, f. 1956, medl. 2009

Rogovchenko, Svitlana, ph.d., førsteamanuensis, UiA, fagfelt matematikk, f. 1961, medl. 2022

Rogovchenko, Yuriy, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematisk analyse, differensiallikninger, perturbasjonsmetoder og matematisk modellering i biologi, f. 1961, medl. 2014

Rohde, Gudrun Elin, ph.d., professor, UiA, fagfelt livskvalitet hos eldre pasienter, f. 1966, medl. 2020

Rolfhamre, Robin, dr., professor, UiA, fagfelt tidlig-moderne studier, musikkvitenskap, musikkfilosofi, musikkutøving, f. 1986, medl. 2018

Ronneberger-Sibold, Elke, ph.d., professor, Universität Eichstätt-Ingolstadt, fagfelt Germanic phonology, morphology and syntax from Germanic to Old High German, Old Saxon, Old Norse to modern German, f. 1950, medl. 2017

Ropstad, Erik, dr.med.vet., professor, NMBU, fagfelt veterinærvitenskap, f. 1955, medl. 2023

Rossi, Matti, professor, Alto University, fagfelt information systems, f. 1966, medl. 2020

Ruthven, Kenneth, ph.d., emeritus professor, University of Cambridge, fagfelt matematikkdiratikk, f. 1952, medl. 2019

Ryen, Anne, professor, UiA, fagfelt sosiologi, kvalitativ metodologi, etikk, frynsegoder, og kjønn, f. 1955, medl. 2017

Schulte, Michael, dr.phil., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1963, medl. 2006

Seiler, Kerry Stephen, ph.d., professor, UiA, fagfelt idrettsvitenskap, spesialområde folkehelseforskning, f. 1965, medl. 2007

Sein, Maung K., ph.d., professor, Univ. of South-Eastern Norway (USN) and Kristiania University College, fagfelt informasjonsvitenskap, f. 1954, medl. 2002

Selander, Sven-Åke, dr.mult., dr.hc. (Åbo Akademi), professor, Lunds Universitet, fagfelt kirke- og samfunnsvitenskap og pedagogikk, f. 1934, medl. 2005

Selås, Magnhild, professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1971, medl. 2021

Shaw, Honorata Helena, dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt endodontics, operative dentistry, dental materials, f. 1940, medl. 2007

Shults, LeRon, dr.mult., professor, UiA, fagfelt systematisk teologi og utdanningspsykologi, f. 1965, medl. 2007

Siegmund-Schultze, Reinhard, dr.mult., professor, UiA, fagfelt matematikkens sosial- og idehistorie, f. 1953, medl. 2002

Sikorska, Liliana, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk litteraturvitenskap, f. 1966, medl. 2007

Simonhjell, Nora, ph.d., professor, UiA, fagfelt nordisk og litteraturvitenskap, f. 1970, medl. 2022

Skeie, Bjørn, dr.med., overlege, Oslo Universitetssykehus, fagfelt anestesologi med hovedvekt på intensivmedisin, f. 1952, medl. 2002

Skjekkeland, Martin, cand.philol., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1943, medl. 2002

Skregelid, Lisbet, ph.d., professor, UiA, fagfelt kunsthøgskole, f. 1974, medl. 2023

Slettebø, Åshild, dr.polit., professor, UiA, fagfelt etikk og kvalitet i helsetjenesten, f. 1960, medl. 2017

Smith-Solbakken, Marie, ph.d., professor, Universitetet i Stavanger, fagfelt historie, f. 1959, medl. 2022

Stakkeland, Arne, dr.philos., fagfelt sang, musikkpedagogikk, musikkhistorie, f. 1942, medl. 2012

Steinsvåg, Sverre, dr.med., avd. overlege, Ø-N-H-avd., Sørlandet sykehus HF, professor, UiB, fagfelt allergologi, nesebihule sykdommer, f. 1957, medl. 2002

Stenseth, Nils Christian, dr.philos., professor, UiO, fagfelt evolusjonsbiologi, f. 1949, medl. 2015

Storesletten, Kjetil, ph.d., professor, University of Minnesota, fagfelt kvantitativ makroøkonomi, politisk økonomi, velferdspolitik, f. 1967, medl. 2008

Storesletten, Leiv, dr.philos., professor emeritus, UiA, fagfelt anvendt matematikk, f. 1939, medl. 2002

Strandbakken, Asbjørn, dr.juris., professor, UiB, fagfelt rettsvitenskap, f. 1964, medl. 2009

Stray, Arne, dr.philos., professor, UiB, fagfelt matematikk, især kompleks funksjonsteori, f. 1944, medl. 2006

Stubhaug, Arild, dr.hc. (UiO), forfatter, statsstipendiat, fagfelt vitenskapshistorie, f. 1948, medl. 2005

Støkken, Anne Marie, dr.philos., professor, UiA, fagfelt velferdsadministrasjon, velferdspolitik, utdanningspolitikk, f. 1949, medl. 2002

Svennevig, Jan, dr.art., professor, UiA, fagfelt retorikk og språklig kommunikasjon, f. 1962, medl. 2002

Säljö, Roger, fil.dr., professor, Göteborgs universitet, fagfelt matematikkdiratikk, f. 1948, medl. 2009

Sæther, Arild, dr.philos., professor, UiA, NorFa professor, Latvijas Universitāte, Riga, fagfelt europeisk økonomisk integrasjon, mikroøkonomi, konkurransepolitikk, økonomisk idehistorie, f. 1940, medl. 2002

Sætre, Tor Oskar, dr.ing., professor, UiA, fagfelt materialteknologi, f. 1956, medl. 2002

Sødal, Helje Kringlebotn, ph.d., professor, UiA, fagfelt kristendoms-kunnskap, kirkehistorie, f. 1962, medl. 2014

Sødal, Sigbjørn, dr.oecon., professor, rektor, NLA-høgskolen, fagfelt samfunnsøkonomi, spesialområde transportøkonomi, f. 1961, medl. 2007

Söderhamn, Karin Ulrika, ph.d., professor, UiA, fagfelt sykepleie / helsefag, f. 1952, medl. 2014

Sønning, Andreas, professor, Norwegian Academy of Music, fagfelt musikkpedagogikk, f. 1956, medl. 2021

Sørensen, John Dalsgaard, ph.d., professor, Aalborg Universitet, fagfelt styrkeberegninger og sikkerhet for vindmøller, f. 1956, medl. 2006

Thibault, Paul John, ph.d., professor, UiA, fagfelt språkvitenskap, medievitenskap, f. 1953, medl. 2005

Thorsvik, Jan, ph.d., professor, UiA, fagfelt organisasjon og ledelse, f. 1951, medl. 2005

Thygesen, Elin, ph.d., professor, UiA, fagfelt e-helse, f. 1964, medl. 2024

Thygesen, Ragnar, dr.polit., professor, UiA, fagfelt spesialpedagogikk, f. 1951, medl. 2014

Tobies, Renate, dr.hab., gastprofessorin, Friedrich-Schiller-Universität Jena, fagfelt vitenskapshistorie og matematikkhistorie, f. 1947, medl. 2007

Torp, Arne, cand.philol., professor emeritus, UiO, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2014

Trondal, Jarle, dr.polit., professor, UiA, fagfelt offentlig administrasjon, f. 1971, medl. 2008

Trondalen, Gro, professor, Norges Musikkhøgskole, fagfelt musikkterapi, f. 1956, medl. 2024

Trudgill, Peter, ph.d., dr.hc.mult. (Uppsala, East Anglia, La Trobe Melbourne, UBC Vancouver, Patras), professor, Université de Fribourg; professor, UiA, fagfelt engelsk og allmenn språkvitenskap, f. 1943, medl. 2003

Tveit, Per, dr.ing., dosent, UiA, fagfelt brokonstruksjoner og styrkeberegninger, f. 1930, medl. 2004

Tveiten, Oddgeir, ph.d., professor, UiA og NLA, fagfelt mediavitenskap, f. 1959, medl. 2016

Tyvand, Peder A., dr.philos., professor, NMBU, fagfelt anvendt matematikk og mekanikk, f. 1951, medl. 2014

Tønnessen, Elise Seip, dr.philos., professor emerita, UiA, fagfelt litteratur- og medievitenskap, f. 1951, medl. 2003

Tønberg, Knut, ph.d., professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1949, medl. 2018

Undheim, Sissel, ph.d., professor, UiB, fagfelt religionsvitenskap, f. 1974, medl. 2024

van Nahl, Jan Alexander, dr.habil, associate professor, University of Iceland, School of Humanities, fagfelt medieval Icelandic literature, f. 1984, medl. 2021

Vandenbussche, Wim, ph.d., professor, Vrije Universiteit Brussel, fagfelt sosiologivistikk, f. 1973, medl. 2011

Vistad, Ingvald, professor, Universitetet i Oslo, Campus Sør, fagfelt medisin, f. 1965, medl. 2021

Vos, Francisca Pauline, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikkdiratikk, f. 1960, medl. 2013

Vosters, Rik, ph.d., professor, Vrije Universiteit Brussel, fagfelt sosiologivistikk, f. 1984, medl. 2019

Väländ, Torstein, dr.philos., professor, UiA, fagfelt elektroteknologi og energiteknologi, f. 1936, medl. 2002

Walker, Alastair, dr.phil., professor, Universität Kiel, fagfelt lingvistikk, f. 1949, medl. 2011

Walker, Greg, FRHS, FEA, FSA, regius professor, University of Edinburgh, fagfelt rhetoric and English literature, f. 1959, medl. 2015

Walle, Bartel Van de, ph.d., professor, Technische Universiteit Delft, fagfelt krisehåndtering, f. 1966, medl. 2016

Waxenberger, Gabriele, dr., professor, Ludwig-Maximilians-Universität München, fagfelt runic scripting techniques in Germanic languages, f. 1956, medl. 2015

Weglarz, Jan, dr.hab., dr.hc.mult. (Szczecin, Poznan, Zielona Góra), professor, Politechnika Poznańska, fagfelt informasjonssystemer og informatikk, f. 1947, medl. 2011

Wetterlin, Allison Louise, dr.phil., professor, UiA, fagfelt fonologi og fonetikk i germanske språk, f. 1962, medl. 2017

Whittaker, Sunniva, dr.art., profesor, rektor, UiA, fagfelt fransk språkvitenskap, f. 1960, medl. 2019

Wiig, Øystein, dr.philos., professor, UiO, Naturhistorisk museum, fagfelt arktiske marine pattedyr, f. 1949, medl. 2006

Wiland, Signe Mari, dr.art., professor, UiA, fagfelt engelsk og fremmedspråklig fagdidaktikk, f. 1948, medl. 2021

Willbergh, Ilmi, ph.d., professor, UiA, fagfelt allmenndidaktikk, f. 1969, medl. 2019

Williams, Henrik, dr.phil., professor, Uppsala universitet, fagfelt nordiske språk, f. 1958, medl. 2017

Wilson, Richard, ph.d., dr.hc. (Constanta), professor, Kingston University, fagfelt engelsk litteratur, f. 1950, medl. 2009

Wirth, Christa Santina, dr.des., professor, UiA, fagfelt historie, f. 1978, medl. 2023

Wold, Margrethe, dr.phil., Kartverket, fagfelt astronomi, f. 1969, medl. 2016

Woodhead, Linda, dr.hc. mult (Uppsala, UiA og Menighetsfakultetet), MBE FBA FRSE FAcSS, professor, King's College London, fagfelt religionssosiologi, f. 1964, medl. 2017

Wrembel, Magdalena, dr.hab., professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt English linguistics, f. 1969, medl. 2024

Waag, Tor Inge, dr.ing., tidligere generalsekretær, NTVA, fagfelt fysikk, f. 1952, medl. 2020

Zehnder, Markus, dr.theol., professor, fagfelt Det gamle testamente, f. 1964, medl. 2016

Zhou, Jing, dr., professor, UiA, fagfelt mekatronikk, f. 1978, medl. 2018

Øhrn, Konrad Mikal, cand. philol., professor, UiA, fagfelt komposisjon, f. 1950, medl. 2013

Øksendal, Bernt, ph.d., professor, UiO, fagfelt matematikk, spesialområder stokastisk analyse og

kompleks funksjonsteori, f. 1945, medl. 2007

Øverby, Nina Cecilie, ph.d., professor, UiA, fagfelt ernæring i tidlige livsfaser; graviditet, barndom og oppvekst i forhold til helse, f. 1973, medl. 2017

Øyhus, Arne Olav, dr.scient., professor, UiA, fagfelt utviklings- og kulturstudier med fokus på Afrika og Asia, f. 1950, medl. 2002

Aamlid, Trygve Sveen, dr.scient., professor, Norsk Institutt for bioøkonomi, fagfelt plantekultur, f. 1960, medl. 2016

Aanestad, Margunn, professor, UiA, fagfelt telemedisin og e-helse, f. 1967, medl. 2020

Aasebø, Turid Skarre, dr.polit., professor, UiA, fagfelt pedagogikk, f. 1955, medl. 2003

Aasland, Dag Gjerløw, dr.scient., professor, UiA, fagfelt økonomi og etikk, f. 1950, medl. 2009

ASSOSIERTE MEDLEMMER

Braadland, Jan Faye, cand.mag., forfatter, ass.medl. 2020

Coetzee, John Maxwell, ph.d., professorial research fellow, University of Adelaide, fagfelt English, ass.medl. 2022

Gislefoss, Jorunn Mona Skofteland, ph.d., fakultetsdirektør, UiA, fagfelt miljøfysikk, ledelse og innovasjon, ass.medl. 2023

Koroniak, Henryk, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt kjemi, ass.medl. 2010

Korzeniowski, Andrzej, dr.hab., dr.hc. (Krakow), professor, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, fagfelt logistikk og kvalitetssikring, ass.medl. 2010

Kostrzewski, Andrzej, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt geografi, ass.medl. 2010

Marszałek, Andrzej, dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt medisin, ass.medl. 2010

Mazanka, Włodzimierz, magister, billedkunstner, fagfelt maleri, ass.medl. 2012

Melosik, Zbyszko, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt sosiologi og pedagogikk, ass.medl. 2010

Nowicki, Bogumil, professor, Akademia Muzyczna im. Ignacego Jana Paderewskiego w Poznaniu, fagfelt klaver, ass.medl. 2010

Oszkinis, Grzegorz, dr.hab.med., professor, Wojewódzki Szpital Specjalistyczny we Wrocławiu, fagfelt angiologi, vaskulær kirurgi, ass.medl. 2012

Rachlewicz, Grzegorz, dr.hab., Professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt geomorphology and quaternary paleogeography, ass.medl. 2020

Rasmussen, Rannfrid, cand. scient., fagfelt matematikk, spesialområde Niels Henrik Abel, ass.medl. 2007 [død 14.04.2024]

Skommer, Grzegorz, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt norsk språk, ass.medl. 2010

Stylegar, Frans-Arne Hedlund, cand.philol., kulturminnespesialist og arkeolog, fagfelt arkeologi, ass.medl. 2018

Tykowski, Andrzej, dr.hab., professor, rektor Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt medisin, ass.medl. 2010

Witkos, Jacek Ireneusz, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, preses i Poznan Chapter, fagfelt engelsk språkvitenskap, ass.medl. 2015

Statutter Agder Vitenskapsakademi, stiftet 27.10.2002

1

Agder Vitenskapsakademi (Agder Academy of Sciences and Letters) har til formål å fremme alle former for vitenskapelig virksomhet og forståelsen for vitenskapens betydning. Virksomheten har ikke erverv til formål. Virksomhetens formål søkes realisert ved bl.a. å arrangere møter, konferanser og foredrag, å arrangere prisoppgaver og dele ut vitenskapelige priser, samt å bistå og formidle studieplasser ved samarbeidende læresteder i inn- og utland og legge til rette for utveksling av forskere.

2

Akademiet har maksimalt 205 tellende medlemmer: 1) fra Agder (100 plasser), 2) fra resten av landet (50 plasser) og 3) utenlandske (50 plasser), dessuten 4) æresmedlemmer (maksimalt 5). Betegnelse gjelder bopel, ikke nasjonalitet eller statsborgerskap. Ved flytting kan derfor et medlem skifte gruppetilhørighet. Fra og med det år et medlem fyller 70 år, går det ut av den antallsbegrensede medlemsmasse, men beholder alle rettigheter som medlem.

Det bør sikres en rimelig fordeling av medlemmer mellom de ulike fagområdene. Medlemmene har innsynsrett ved innvalg, en rett som effektueres ved oppmøte i sekretariatet. Innvalg av medlemmer skjer etter begrunnet forslag fra minst to av Akademiets medlemmer. Fristen for å sende inn forslag fastsettes av styret. Styret skal hvert år avgjøre hvor mange ledige plasser som kan fylles i hver medlemskategori. Styret behandler og prioriterer mellom forslagene før de blir sendt til skriftlig avstemning blant medlemmene. Styrets prioritering skjer etter en vurdering av vedkommendes dokumenterte vitenskapelige kompetanse eller kunstneriske innsats. Innvalg skal bekreftes i medlemsmøte. Eventuelle nærmere bestemmelser om innvalg fastsettes av styret.

Valg av æresmedlemmer foretas av Akademiets medlemmer fra Agder etter forslag fra styret. Den foreslåtte må ha $\frac{3}{4}$ av de avgitte stemmer for å bli valgt. Eventuelle nærmere bestemmelser om valg av æresmedlemmer fastsettes av styret.

Styret kan bestemme å opprette avdelinger av Akademiet andre steder enn på Agder dersom det anses ønskelig for utvikling av eller støtte til Akademiets virksomhet. For å sikre nær forbindelse mellom Akademiet og Akademiets avdeling(er), er preses, eller den preses utpeker, fullt medlem av avdelingen(e). Styret bevilger årlig støtte til avdelingen(e) på det første styremøtet hvert år. Styret kan også bevilge forsknings- og reisestipender. Slike bevilgninger avpasses etter akademiets generelle økonomi.

Akademiet har også assosierte medlemmer. Som assosierte medlemmer av Akademiet kan innbys vitenskapelig interesserte personer og bedrifter og institusjoner som bidrar til å fremme Akademiets formål. Styret avgjør hvilke privatpersoner og bedrifter og institusjoner som skal innbys som assosierte medlemmer. Liste over assosierte medlemmer trykkes i Akademiets årbok.

Akademiets høytidsdag er den fredag som er nærmest akademiets stiftelsesdag 27. oktober. På høytidsdagen arrangeres en sammenkomst for medlemmer og inviterte gjester, der

- en fremstående forsker inviteres til å holde foredrag over et vitenskapelig tema,
- nye medlemmer hilses velkommen i akademiet,
- medlemmer som er avgått ved døden siste år minnes, og
- vitenskapelige priser deles ut.

3

Akademiet ledes av årsmøtet, der alle medlemmene har adgang og stemmerett, og styret, som er valgt av årsmøtet. Akademiets daglige arbeid drives av et sekretariat med akademisekretæren som leder. Akademisekretæren velges av årsmøtet for ett år av gangen, og rapporterer til styret. Årsmøtet holdes i første halvår. Mellom årsmøtene holdes det medlemsmøter.

a) Årsmøtet er akademiets høyeste myndighet. Styret kaller inn til årsmøtet med tre ukers varsel. Styret kan også innkalle ekstraordinært årsmøte med samme frist. Årsmøtet treffer vedtak om års-melding, regnskap, og valg. Årsmøtet velger valgkomite på fire medlemmer. Valgkomiteen velges for tre år.

b) Styret velges av årsmøtet og består av preses og fire medlemmer. Det velges også første, andre og tredje varamedlem. Preses og fire styremedlemmer velges for to år. Styret konstituerer seg selv og velger visepreses blant styremedlemmene. Visepreses bør representere en annen vitenskap enn preses. Preses er styrets leder og Akademiets talsmann utad. Styret har som oppgave å ivareta Akademiets vitenskapelige og økonomiske interesser.

4

Styret legger hvert år fram årsberetning og revidert regnskap for behandling på årsmøtet. Revisor oppnevnes av styret for hvert regnskapsår. Akademiets årbok legges fram på et medlemsmøte så snart den foreligger. Årboka inneholder bl.a. Akademiets matrikkel.

5

For å kunne fremmes for årsmøtet må forslag til endring i disse statutter komme inn til styret minst en måned før årsmøtet. Forslag må gjøres kjent for medlemmene sammen med innkallingen til årsmøtet. Til vedtak kreves 2/3 flertall.

6

Akademiet kan kun oppløses etter innstilling av styret, og etter vedtak med minst 2/3 flertall i to på hverandre følgende ordinære årsmøter. Ved eventuell oppløsning tilfaller Akademiets formue Universitetet i Agder.

(Statuttene ble vedtatt 27.10.2003, med senere endringer, sist 04.02.2016)

Statutter for priser

Sist revidert: november 2022

Agder Vitenskapsakademi deler ut tre priser: Sørlandets Kompetansefonds forskningspris, Sørlandets Kompetansefonds pris for populærvitenskapelig formidling, og Agder Vitenskapsakademis forskningspris til yngre forskere.

Styret oppnevner to pris-juryer med 4 medlemmer i hver, en jury for priser i humaniora/samfunnsfag og en jury for priser i realfag/medisin. Jurymedlemmene oppnevnes med funksjonstid 4 år, men slik at ikke alle medlemmene i en jury skiftes ut samtidig.

Sørlandets Kompetansefonds forskningspris

1. Prisen vert delt ut av Agder Vitenskapsakademi for eitt eller flere vitenskapelige arbeid.
2. Prisen vert delt ut årleg, annan kvar gong i humaniora/samfunnsfag (i oddetals år) og realfag/medisin (i partals år).
3. Prisen er på NOK 30.000 og eit diplom eller bilete.
4. Prisen går til ein forskar knytta til Agder. Prisen kan delast mellom fleire forskarar som har samarbeidd om eitt eller fleire arbeid.
5. Juryen legg fram si innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret utnemner prisvinnar/pris-

vinnarar på bakgrunn av innstillinga frå juryen.

6. Medlemmene av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidatar innan ein frist sett av styret. Forslaget på kandidat skal innehalde ei grunngjeving på 1-3 sider og ei liste over publiserte forskingsarbeid.

7. Prisen vert delt ut av Preses på årsfesten.

8. Prisen vart fyrste gong delt ut i 2004.

Sørlandets Kompetansefonds pris

for populærvitenskapelig formidling

1. Prisen vert delt ut av Agder Vitenskapsakademi for omfattande vitenskapelig formidling til allmenta.
2. Prisen vert delt ut årleg, annan kvar gong i humaniora/samfunnsfag (i partals år) og realfag/medisin (i oddetals år).
3. Prisen er på NOK 20.000 og eit diplom eller bilete.
4. Prisen går til ein forskar knytta til Agder. Prisen kan delast mellom fleire forskarar som har samarbeidd om eitt eller fleire arbeid.
5. Juryen legg fram si innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret utnemner prisvinnar/prisvinnarar på bakgrunn av innstillinga frå juryen.
6. Medlemmene av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidatar innan ein frist sett av styret. Forslaget på kandidat skal innehalde ei grunngjeving på 1-3 sider.
7. Prisen vert delt ut av Preses på årsfesten.
8. Prisen vart fyrste gong delt ut i 2004.

Agder Vitenskapsakademis forskningspris til yngre forskere

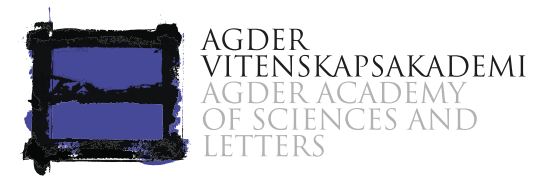
1. Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere forskningsbidrag innen matematisk-naturvitenskapelige fag, medisin, eller teknologiske fag (i oddetallsår) og humanistiske fag eller samfunnsfag (i partallsår).
2. Prisen tildeles en yngre forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.
3. Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.
4. Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Kun personer yngre enn 40 år kan nomineres. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1-2 sider. Det skal legges ved publikasjonsliste.
5. Prisen deles ut av Preses under akademiets årsfest.
6. Prisen er på NOK 15.000 og et diplom eller bilde.
7. Prisen ble delt ut for første gang i 2014.

Presiseringer:

Ordinære medlemmar og æresmedlemmar av Agder Vitenskapsakademi kan nominere kandidatar til akademiet sine prisar. Kandidatar må bli foreslått av minst to medlemmar. Juryen vurderer kandidatane på bakgrunn av nominasjonane og eventuell tilleggsinformasjon som juryen sjølv hentar inn. Juryen sine vurderingar av kandidatane er konfidensielle. Juryane legg fram sine innstillingar til styret.

Prisvinnarar blir kjende med grunngjevinga for prisen ved prisutdelinga.

Publiserte og fagfelleverderte arbeider som gransker, reflekterer og teoretiserer over kunstfaglige temaer regnes som vitenskapelige, men for øvrig kvalifiserer kunstnerisk produksjon og utøvelse ikke for forskningsprisen.

Agder Vitenskapsakademi takker

Agder fylkeskommune, Sørlandets kompetansefond

og Universitetet i Agder for økonomisk støtte til

Akademiets arbeid med å fremme vitenskapelig virksomhet på Agder

og forståelse for vitenskapens betydning i landsdelen.

